

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MÜƏSSİSƏNİN MALİYYƏ DAYANIQLIĞININ
İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

İxtisas: 5301.01 – Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

D İ S S E R T A S İ Y A

İddiçi: **Şəhla Musa qızı Əlicanova**

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri doktoru, professor

Mirdaməd Mirsadiq oğlu Sadıqov

BAKI - 2022

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
I Fəsil. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin mahiyyəti və onun nəzəri metodoloji əsasları	
1.1. Maliyyə dayanıqlığı, onun mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu.....	8
1.2. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin nəzəri və metodoloji məsələləri.....	21
1.3. Maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi.....	34
II Fəsil. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin müasir vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi	
2.1. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin makroiqtisadi parametrlərinin təhlili.....	46
2.2. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin müasir vəziyyətinin təhlili.....	55
2.3. Müəssisəni maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi.....	80
III Fəsil. Maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi və onun idarə edilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi	
3.1. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	115
3.2. Maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsində müasir meyillər.....	128
Nəticə	140
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	146

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatının gücü onun sahələrinin inkişaf səviyyəsindən və hətta ayrı-ayrılıqda hər bir iqtisadi subyektin, müəssisə və təşkilatların gücündən asılıdır. Hər bir müəssisə öz fəaliyyəti istiqamətində nə qədər dinamik, sabit inkişaf edərsə, nəticədə həmin subyektin fəaliyyət göstərdiyi konkret sahə güclü olar. Bütün sahələr isə güclü inkişaf edərsə bu halda ölkə iqtisadiyyatı güclü olar.

İstənilən müəssisənin fəaliyyətinin uğurlu nəticələri bir çox amillərdən asılıdır. Onlardan biri də müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə olunmasıdır. Dayanıqlı inkişaf müəssisə üçün bazar şəraitində bazar qanunlarının tələb etdiyi ən vacib şərtlərdəndir. Əgər müəssisə dayanıqlı inkişafa malik olmazsa bu halda o bazardakı rəqabətə dözə bilməz və iflasa uğrayar. Müəssisə rəqabətə davamlı olub və perspektiv planlar üçün işləmək istəyirsə mütləq dayanıqlı inkişafını təmin etməlidir. Bunun üçün o kifayət qədər ilkin kapitala əsas və dövriyyə kapitalına, kifayət dərəcədə peşəkar kadr potensialına, strateji planlara malik olmalı, fəaliyyət göstərdiyi sahədə inkişaf meyllərini və perspektivlərini görməli və düzgün taktika, strategiya seçməlidir. Qeyd edilənlərin reallaşdırılması müəssisə mövcudluğunun tərkib elementləri olmaq etibarilə müəssisənin dayanıqlığının təşkili və idarə edilməsinin əsasını, özəyini təşkil edir. Müəssisələr üçün dayanıqlığın təmin edilməsi nə qədər vacibdirsə, onun yüksək səviyyədə idarə edilərək qorunub saxlanması da bir o qədər vacibdir. Qeyd edilən məqsədlərin yerinə yetirilməsinin əsas hədəfi ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran makro və mikro səviyyəli problemlərin həllidir. Bu problemləri sistemli şəkildə həll etmək, iqtisadiyyatın səmərəli nəticələr verməsini təmin etmək məqsədilə 6 dekabr 2016-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiq etdiyi fərmanla “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq olunmuşdur. Həmin sənədə müvafiq olaraq milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Bu sənəd orta və uzun müddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr

üçün hədəf baxışından ibarətdir. Bu məsələlər tədqiqatın məqsədinə uyğun olduğuna görə onu geniş öyrənməyə ehtiyac vardır. Qeyd olunanlarla yanaşı nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, qida məhsulları istehsalı və əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz məhsullarla təminatı həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan Respublikada regionların inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının icrasının və son zamanlar yaranmış Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin yüksək əhəmiyyəti vardır. Həm dövlət proqramlarının icrasının qarşısında və həmçinin Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin qarşısında duran vəzifələr qida məhsulları istehsal edən sənaye müəssisələrinin müxtəlif aspektlərdə problemlərinin həllinə yönəldilmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Dayanıqlı inkişaf, müəssisənin dayanıqlığı, onun mahiyyəti, bir kateqoriya olaraq iqtisad elmində tutduğu yer onu yaradan ilkin şərtlər, onun idarə edilməsi və s kimi çox saylı problemlər uzun illərdir ki, iqtisad elminin öyrəndiyi mühüm məsələlərdir və hal-hazırda da iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzindədir. Qeyd edilən problemlərin müxtəlif aspektlərinə Azərbaycanın tanınmış iqtisadçıları olan Z.Ə.Səmədzadənin, A.Musayevin, Ə.C.Muradovun, M.M.Sadıqovun, Ü.Əliyevin, Q.Manafovun, K.Şahbazovun, M.Əhmədovun, A.Ş.Şəkərəliyevin, M.X.Həsənlinin, D.A.Bağirovun, M.M.Bağirovun, A.Kərimovun, N.Xudiyevin, R.Quşxaninin, A.Hüseynovun, A.Qarayevin, S.Abbasovun, T.F.Murtuzəliyevin və başqalarının əsərlərində rast gəlmək olar. Onlar qeyd edilən problemlərin ayrı-ayrı elementlərini öyrənərək elmi tədqiqat işləri aparmışlar. Xarici ölkə iqtisadçılarından M.V.Romanovski, O.V.Vrublevskaya, Sayman Conson, Ceyms Kvak, M.S.Atlas, E.F.Jukov, E.D.Dolan və başqaları qeyd edilən problemlərlə bağlı dəyərli tədqiqatlar aparmışlar. Tərəfimizdən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, qeyd edilən müəlliflər tərəfindən müəssisənin dayanıqlığının idarə edilməsinə dair problemlərin müxtəlif aspektləri öyrənilmiş və bu tədqiqatlar iqtisad elminə dəyərli töhvələr vermişdir. Təhlillər göstərir ki, həmin tədqiqatların heç birində müəssisənin dayanıqlı inkişafının idarə edilməsi kompleks və sistemli tədqiqat işi kimi öyrənilməlidir. Bu səbəbi nəzərə alsaq müasir şəraitdə müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsi problemlərinin dərindən öyrənilməsinə ehtiyacı vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın vəzifələri müəssisə dayanıqlığının

idarə edilməsinin nəzəri metodoloji məsələlərinin araşdırılmasından, müəssisənin maliyyə dayanıqlığının mövcud vəziyyətinin təmin edilməsindən, həmin təhlilin nəticələrinə uyğun olaraq qiymətləndirmə aparılmasından və bununla bağlı təkliflər işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıda qeyd olunan vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir.

- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının mahiyyətinin öyrənilməsi;
- Maliyyə dayanıqlığının nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi;
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin beynəlxalq təcrübəsinin araşdırılması;
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin makro-iqtisadi parametrlərinin təhlil edilməsi;
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi;
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi;
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təhlil edilməsində müasir meyllərin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat obyektı. Tədqiqatın obyektı olaraq Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələr seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin fəaliyyətində ortaya çıxan və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində xüsusi rolu olan, istifadə edilən idarəetmənin üsul və qaydaları, tətbiq edilən normalar və iqtisadi mexanizmlər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını iqtisadçı alimlərin müəssisənin maliyyə dayanıqlığına dair tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası və sərəncamlar, Respublika nazirlər kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qərarlar və qanunlar, həmçinin digər hüquqi-normativ aktlar təşkil edir. Tədqiqat işində müşahidə, iqtisadi-statik, müqayisəli təhlil, dinamika,

analiz, sintez və s üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məlumat mənbələri. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin hesabat və məcmuə materiallarından, müxtəlif səviyyəli elmi-nəzəri və elmi-praktik konfrans materialları, internet resursları və digər mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın müdafiyyə çıxarılan əsas müddəaları. Tədqiqat işində müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının mahiyyəti və iqtisadiyyatdakı rolunun müəyyənəlməsi və onun əhəmiyyətinin əsaslandırılması
- Müəssisədə maliyyə dayanıqlığının dünya təcrübəsinin qabaqcıl meyllərinin müəyyənəlməsi və respublikamızın qida məhsulları istehsal edən müəssisələrində onun əsas parametrlərinin tətbiqi imkanlarının müəyyən edilməsi
- Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi
- Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir.

- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının mahiyyəti öyrənilmiş, onun müəssisə iqtisadiyyatında rolu müəyyənəşdirilmişdir
- Maliyyə dayanıqlığının nəzəri və metodoloji əsasları tədqiq olunmuş, təkliflər verilmişdir
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi araşdırılmış və Azərbaycanda tətbiqi imkanları müəyyənəşdirilmişdir
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin makro-iqtisadi parametrləri araşdırılmış, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş, nəticələr əsasında təkliflər verilmişdir
- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi aparılmış, nəticələr üzrə təkliflər verilmişdir

- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmiş, təkliflər irəli sürülmüşdür

- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığını təmin edən göstəricilər əsasında dayanıqlığın təmin edilməsinin müasir meylləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat nəticəsində müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin əhəmiyyəti müəyyən edilmiş onun iqtisadiyyatda rolu açıqlanmışdır. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi öyrənilmiş, onun müsbət parametrlərinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları müəyyən edilmişdir. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin müasir vəziyyəti təhlil olunmuş və dəyərli təkliflər vermişdir. Tədqiqat nəticəsində formalaşmış nəticə və tövsiyələr, təkliflər müəssisələrin idarə edilməsində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın materialları həmçinin tədris prosesində “Maliyyə”, “Korporativ maliyyə” və s fənnlərin tədrisi prosesində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsini və istifadə edilməsi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları 2012-2020-cü illər ərzində doqquz məqalə və bir tezis olaraq xarici ölkələrin jurnallarında, beynəlxalq konfrans və seminarlarda dərc edilmiş, müzakirə olunaraq bəyənilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları və irəli sürülən təkliflər gələcəkdə müəssisələrin idarə edilməsi problemləri ilə bağlı proqramların hazırlanmasında və idarəetmənin reallaşdırılmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqat nəticəsində dərc edilmiş materiallar

Tədqiqat nəticəsində dissertasiya işi üzrə dərc edilmiş elmi əsərlərin həcmi 6 çap vərəqi həcmindədir.

Tədqiqat işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş (9287 işarə), 3 fəsil (I fəsil – 76570 işarə, II fəsil – 107918 işarə, III fəsil – 52772 işarə), nəticə (12487 işarə) və 105 adda olan ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 153 səhifəni (259010 işarə) əhatə etməklə 18 cədvəl, 6 qrafik, 1 şəkil və 7 diaqramı əhatə edir.

I FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏ DAYANIQLIĞININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN MAHIYYƏTİ VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə dayanıqlığı, onun mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu

Maliyyə dayanıqlığı iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə də bazar iqtisadiyyatında maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir. Maliyyə dayanıqlığı mövcud real resursların rəşional düşüncə əsasında səmərəli bölüşdürülməsinin əsasını təşkil edərək yığım və investisiyaların həyata keçirilməsi üçün təhlükəsiz mühit yaradır. Maliyyə dayanıqlığı təmin edilmədikdə maliyyə vəsaitlərinin səmərəli bölgüsü baş vermir və bu vəsaitlərə sahib olan iqtisadi subyektlərin sərmayə yatırmaq maraqları azalır və iqtisadi aktivlik aşağı düşür. Buna görə də dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ilk növbədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi və yarana biləcək iqtisadi böhranın qarşısının alınmasıdır. Lakin, iqtisadiyyatda böhranın müşahidə edilməməsi maliyyə dayanıqlığının təmin edilmiş olması anlamına gəlməməlidir. Ona görə ki, maliyyə dayanıqlığı daha geniş anlayışdır bir çox iqtisadi fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri mühitin yaradılmasını təmin etməlidir. Bu fəaliyyət növlərinə investisiya, yığım, maliyyə vəsaitlərinin bölgüsü, borclanma, kreditlərin verilməsi, gəlir əldə edilməsi və bunların təmin edilməsi vasitəsilə iqtisadiyyatda yaradılan dəyərin artırılmasını aid etmək olar. Maliyyə sistemi o zaman dayanıqlı hesab edilir ki, maliyyə resurslarının uzun müddətli dövrdə səmərəli bölgüsü təmin edilmiş olsun, səmərəli iqtisadi siyasət nəticəsində maliyyə risklərinin qarşısı alınmış olsun və xarici neqativ təsirlərin mövcudluğu şəraitində maliyyə sistemi özünün əsas vəzifələrini yerinə yetirə bilsin. Qeyd etdiyimiz bu üç istiqamətdən hər hansı birinin təmin edilməməsi maliyyə dayanıqlığının zəruri səviyyədə olmaması və bəzən dayanıqlığın təmin edilməməsi anlamına gəlir. Maliyyə sistemi özündə müxtəlif və bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyət növlərini birləşdirdiyindən bu fəaliyyət növlərinin hər

hansı birinin həyata keçirilməsində çətinlik yarandığında bu digər fəaliyyət növlərinə və nəticədə ümumi maliyyə sisteminə mənfi təsir etmiş olur. Bu məqam maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əhəmiyyətini qabarıq şəkildə göstərir. Ona görə ki, maliyyə dayanıqlığı təmin edildiyi zaman istənilən çətin vəziyyətdə maliyyə sistemi özünün əsas funksiyalarını həyata keçirə bilir və nəticədə maliyyə sisteminin hər hansı bir istiqamətdə baş verən geriləmə və ya böhran sistemin digər sahələrinə yayıla bilmir və böhranın dərinləşməsinin qarşısı alınmış olur. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi maliyyə sisteminin bütün hissələrinin ən yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərməsi demək deyildir. Əksinə maliyyə dayanıqlığı maliyyə sisteminin hər hansı bir hissəsində yaranmış çatışmazlığın müxtəlif maliyyə mexanizmləri vasitəsilə aradan qaldıraraq böhrana çevrilməsinin qarşısını alır və iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin etmiş olur. Maliyyə sisteminin fəaliyyəti daima dəyişikliklərə məruz qaldığından maliyyə dayanıqlığı iqtisadiyyatın sabit olması və eyni vəziyyətdə qalmasını özündə əks etdirmir. Əksinə maliyyə dayanıqlığı maliyyə sisteminin transformasiyası prosesinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və iqtisadi inkişafın istənilən səviyyəsində dayanıqlığın təmin edilməsinə xidmət edir. Dayanıqlığın hansı səviyyədə təmin edilməsinin müəyyənləşdirilməsi üçün isə transformasiya prosesində maliyyə sisteminin müxtəlif hissələri arasında əlaqəni özündə əks etdirən iqtisadi göstəricilərdən istifadə edilir. Maliyyə sistemi çoxşahəli olduğundan dayanıqlığın təmin edilməsini tək bir göstərici ilə müəyyən etmək mümkün deyildir. Buna görə də bir sıra göstəricilər arasında əlaqələrin xarakteri daima dəyişdiyindən və bəzən bu əlaqələrin proqnozlaşdırılması çətin olduğundan yarana biləcək maliyyə böhranını qarşısını almaq mümkün olmur və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi çətinləşir. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi sistemik və beynəlxalq iqtisadi proseslərin analizinə əsaslanan yanaşmanı zəruri edir. Ümumiyyətlə, böhranın qarşısının alınması maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsi imkanlarına və bu istiqamətdə atılan addımların təsir müddətinə real yanaşmanı tələb edir. Ona görə ki, bu imkanlar xaricində olan maliyyə proseslərinə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi vasitəsilə təsir etmək mümkün olmur və böhranın qarşısının alınması çətinləşir. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin

edilməsi üçün istifadə edilən maliyyə instrumentlərinin depozitorların maraqlarının təmin edilməsi, qiymət sabitliyinin qorunması, vasitəçilik əməliyyatlarının təmin edilməsi və digər bu kimi əsas məqsədi olur. Buna görə də bu maliyyə instrumentləri vasitəsilə həyata keçirilən iqtisadi siyasət maliyyə dayanıqlığına birbaşa təsir etmədiyindən onun təmin edilməsi müəyyən zaman tələb edir və bəzən iqtisadi geriləmələr baş verdikdən sonra hiss olunmağa başlayır.

Ümumiyyətlə, maliyyə dayanıqlığına müxtəlif yanaşmaların mövcud olması onun dəqiq tərifinin yaranmamasına səbəb olmuşdur. Maliyyə sistemində fəaliyyət göstərən və ya iqtisadi araşdırmalarla məşqul olan müxtəlif iqtisadçıların maliyyə dayanıqlığına yanaşması müxtəlifdir. Bəzi yanaşmalara görə əgər real iqtisadiyyatın fəaliyyətində çətinlik yaranarsa və informasiya çatışmazlığı nəticəsində resursların səmərəli bölgüsü və investisiya fəaliyyəti təmin edilməzsə bu o deməkdir ki, maliyyə dayanıqlığı təmin edilməmişdir (90). Eyni yanaşma sistemik risklərin yaranmasının əsasında maliyyə sistemi ilə maliyyə bazarı arasında əlaqələrin mənfi təsiri nəticəsində real iqtisadiyyatın inkişafının zəifləməsinin dayandığını düşünən iqtisadçılar tərəfindən də qəbul edilir (91). Digər bir yanaşmaya görə isə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində qiymət əsas götürülür və bu amil yığım və investisiya fəaliyyətinin əsasının təşkil edir. Bu yanaşmaya əsasən maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün iqtisadi siyasətin əsas məqsədi optimal qiymət səviyyəsinin təmin edilməsi olmalıdır. Maliyyə dayanıqlığına müxtəlif nəzəri yanaşmalar mövcud olsa da əsasən bir neçə xarakterik cəhəti müəyyən edilir.

✓ Birinci xarakterik cəhət ondan ibarətdir ki, maliyyə dayanıqlığı geniş bir konsepsiyadır və özündə maliyyə sisteminin müxtəlif səviyyələrini birləşdirir. Bu səviyyələrə maliyyə sisteminin infrastrukturunu, maliyyə institutları və maliyyə bazarları aiddir. Qeyd edilən səviyyələr bir-biri ilə qarşılıqlı sürətdə əlaqəli olduğundan maliyyə dayanıqlığı da bu səviyyələri özündə birləşdirməklə hər bir səviyyədə dayanıqlığın təmin edilməsi ilə mümkün olur. Yəni maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətində müəyyən edilən iqtisadi siyasətin səmərəli olması yalnız onun dayanıqlığa təsir edən əsas istiqamətlərin hər birini əhatə etdiyi halda mümkündür. Buna görə də maliyyə dayanıqlığı konsepsiyası sistemli yanaşmanı tələb

edir.

✓ İkinci xarakterik cəhət maliyyə dayanıqlığının ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət növləri ilə əlaqəsi ilə bağlıdır. Maliyyə dayanıqlığının əhatə etdiyi səviyyələr daha geniş anlamda dayanıqlığın əsas aparıcı istiqamətləri olduğundan dayanıqlığın təmin edilməsi onların hər birində dayanıqlığın təmin edilməsindən asılıdır. Lakin daha mikro səviyyədə maliyyə sistemi ilə birbaşa əlaqədar olan müxtəlif fəaliyyət növlərini nəzərə aldıqda bu sahələrin hər birində yüksək dayanıqlığın təmin edilməsi tələb olunmur. Onsuz da praktikada bu qeyri-mümkündür və maliyyə dayanıqlığı konsepsiyası da bu reallıq əsasında inkişaf etdirilmişdir. Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, ayrı-ayrı sahələrdə müşahidə edilən geriləmə maliyyə dayanıqlığının yuxarıda qeyd etdiyimiz səviyyələrinin ümumi fəaliyyətinə xələl yetirməsin.

✓ Üçüncü xarakterik cəhət maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin dolayı yolla yalnız maliyyə sisteminə deyil eyni zamanda digər iqtisadi sistemlərə və fəaliyyət növlərinə təsir etməsidir. Bura resursların bölgüsü, maliyyə borclarının toplanılması, yığımın formalaşması, risklərin diversifikasiyası, vasitəçilik əməliyyatlarının davamlılığının təmin edilməsi, maliyyə sistemində etimadın qorunması, gəlirliliyin artırılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, məşğulluğun təmin edilməsi, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və digərlərini aid etmək olar. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi eyni zamanda valyutanın dəyərinin qorunmasına, alqı-satqı aləti kimi onun səmərəliliyinin artırılmasına və təhlükəsiz maliyyə alətinə çevrilməsinə imkan yaradır. Bu da öz növbəsində yerli valyutanın mübadilə kursunun xarici valyutalara nəzərən məqbul səviyyədə saxlanılmasına imkan yaradır. Burada eyni zamanda o nəticəyə gəlmək olar ki, monetar dayanıqlıq maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ilə mümkün olur.

✓ Digər xarakterik cəhət isə ondan ibarətdir ki, maliyyə dayanıqlığı yalnız maliyyə böhranın olmaması nəticəsində təmin edilmir. Maliyyə dayanıqlığı eyni zamanda özündə maliyyə dayanıqlığına xələl yetirə biləcək təhlükələrin yaranmasının qarşısının alınmasını birləşdirir. Yəni maliyyə dayanıqlığı təmin edildiyi zaman maliyyə sistemi yarana biləcək təhlükələrin aradan qaldırılmasına hazır olur və onlar yarandığı zaman dərhal qarşısı alınır. Bu ilk növbədə maliyyə sisteminin daxilində

maliyyə intizamını təmin edən mexanizmlər vasitəsilə mümkün olur ki, bu da daxili təhlükələrin sistemativ risklərə keçməsinin qarşısını alır. Buradan o nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə dayanıqlığı təkcə maliyyə sistemində təhlükələrin aradan qaldırılmasına deyil eyni zamanda öncədən yarana biləcək təhlükələrin qarşısının alınmasına xidmət edir.

✓ Sonuncu əsas xarakterik cəhət isə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin son nəticədə hadisələrin real iqtisadiyyata təsir etməsi ilə əlaqədardır. Hər hansı maliyyə institutunun və ya maliyyə bazarının daxilində baş verən neqativ hadisələr ümumi iqtisadiyyatın fəaliyyətinə təsiri azdırsa bu maliyyə dayanıqlığına təhlükə kimi görülməməlidir. Hər hansı bir kiçik maliyyə təşkilatının bağlanması və ya hər hansı maliyyə bazarında volatilliyin yüksəlməsi və buna bərə də müəyyən dəyişikliklərin edilməsi iqtisadiyyatda gedən azad rəqabətin təsiri nəticəsində formalaşdığından bu maliyyə dayanıqlığının zəifləməsi anlamına gəlməməlidir. Əksinə bəzən belə hadisələrin təsirinin digər fəaliyyət sahələrinə yayılmaması şəraitində bu hadisələrin baş verməsi maliyyə dayanıqlığı baxımından səmərəli hesab edilir.

Maliyyə dayanıqlığının yuxarıda qeyd etdiyimiz tərif və xarakterik cəhətləri özündə bir sıra mürəkkəblikləri birləşdirir hansıların ki, maliyyə sistemində risklərin qiymətləndirilməsinə və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün dövlət tərəfindən müəyyən edilən iqtisadi siyasətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmək imkanlarına malikdir. Maliyyə dayanıqlığının mahiyyətinin dərk edilməsi üçün bu mürəkkəbliklərin təhlil edilməsi vacibdir. Qeyd edilən bu mürəkkəblikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Maliyyə dayanıqlığında baş verən dəyişikliklərin kəmiyyət göstəricisi ilə ifadəsinin mümkünsüzlüyü. Müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün bu siyasətin yönəldiyi obyektlərin müəyyən ölçü vahidi vardır. Yəni əgər iqtisadi siyasət qiymət sabitliyinin təmin edilməsi, işsizliyin aradan qaldırılması, iqtisadiyyatda balans təmin edən qiymət səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi daşıyarsa o zaman bu istiqamətlərin təhlil edilməsi üçün qəbul edilmiş kəmiyyət göstəricilərindən istifadə edilərək iqtisadi siyasətin nə dərəcədə səmərəli olması müəyyən edilir. Lakin, maliyyə dayanıqlığı üçün qəbul

edilmiş və onun səmərəliliyini ölçən belə kəmiyyət göstəricisi müəyyən edilməmişdir. Bu da maliyyə dayanıqlığının çoxşahəli olaraq həm maliyyə institutlarının dayanıqlığını və elastikliyi, həm maliyyə bazarlarının fəaliyyəti, həm də maliyyə sistemində həyata keçirilən hesablaşma əməliyyatları ilə bağlı olmasından irəli gəlir. Qeyd edilən bu müxtəlif sahələrin iqtisadiyyata təsir imkanları və bu təsirlərin xarakteri çox fərqləndiyindən onların qiymətləndirilməsi də fərqlənir. Onuda qeyd etmək yerinə düşər ki, maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi mövcud vəziyyətin tarixdə baş vermiş maliyyə dayanıqlığının təmin edilməməsi halları ilə və bazar tərəfindən müəyyən edilmiş gözləntilərin real nəticələr ilə müqayisəsinə əsasən aparıla bilər. Lakin yenə də kəmiyyət baxımından maliyyə dayanıqlığının daha dəqiq qiymətləndirilməsi çətinlikdir və bu bu sahədə təhlilin aparılmasını çətinləşdirir.

Maliyyə dayanıqlığının proqnozlaşdırılmasının çətin olması. Maliyyə dayanıqlığının müəyyən edilməsi yalnız yaranmış təhlükələrin aradan qaldırılması ilə deyil eyni zamanda bu təhlükələri yarada biləcək hadisələrin əvvəlcədən müəyyən edilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan da maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində proqnozlaşdırmanın əhəmiyyəti böyükdür. Burada çətinlik yaranan məsələ maliyyə böhranlarının yaranmasına səbəb olan müxtəlif neqativ maliyyə dəyişikliklərinin mürəkkəb xarakterə malik olması və bir-biri ilə proqnozlaşdırıla bilən əlaqələrə malik olmamasıdır. Bu baxımdan maliyyə böhranlarının qarşısının asılınması çətinləşir və maliyyə dayanıqlığını təmin etmək mümkün olmur. Bunun nəticəsidir ki, dünya iqtisadiyyatında tez-tez maliyyə böhranları baş verir və dünya iqtisadçıları bu böhranları proqnozlaşdırma bilmirlər. Burada güclü təsirə malik olan və gözlənilməz olan hadisələrin də payı böyükdür və onların qarşısını almaq praktik olaraq demək olar ki, mümkün deyil. Bəzən iqtisadiyyatın inkişafı əvvəlcədən müəyyən edilmiş iqtisadi proqnozlar deyil, fundamental qeyri-müəyyənliklərlə müşayiət olunur ki, bu da maliyyə dayanıqlığı istiqamətində hazırlanmış proqnozların etibarlılığını azaldır. Buna ən gözəl nümunə kimi 2008-ci ildə baş vermiş maliyyə böhranını göstərmək olar ki, hansı ki dünyanın ən böyük və etibarlı maliyyə təşkilatların gözlənilmədən böhran vəziyyətinə gedib çıxması nəticəsində baş vermişdir. Bu böhran bir daha maliyyə böhranlarının proqnozlaşdırılmasının çətin olduğunu göstərir.

Maliyyə dayanıqlığında baş verən dəyişikliklərin tam idarə edilməsinin mümkünsüzlüyü. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün həyata keçirilən iqtisadi siyasətin bir çox hallarda digər məqsədi olur. Buna kreditörün və ya depozitorların maraqlarının qorunması, qiymət sabitliyini təmin edilməsi, məşğulluğun artırılması və digərlərini aid etmək olar. Buna görə də bir çox hallarda belə siyasət maliyyə dayanıqlığına dolayı yolla təsir edir və eyni zamanda bu daha çox zaman tələb edir. Bəzən qeyd etdiyimiz digər məqsədlə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədi nəticə etibarlı ilə üst-üstə düşməyərək mənfi nəticələrin əldə edilməsinə səbəb olur. Bu baxımdanda bəzi hallarda maliyyə dayanıqlığını idarə edilməsi imkanları daralır və gözlənilən məqsədə nail olmaq mümkün olmur. Maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsini çətinləşdirən digər məqam isə maliyyə dayanıqlığının xarici təsirlərə həssas olmasıdır. Xüsusilə də bazar iqtisadiyyatında maliyyə mənbələrinin formalaşmasında xarici iqtisadi fəaliyyətin böyük paya sahib olması xarici təsirlərin maliyyə dayanıqlığına təsir etmək imkanlarının artırır. Məsələn, hər hansı bir ölkənin əsas ticarət partnyorunun iqtisadiyyatında baş verən hər hansı bir mənfi hadisə tezliklə yerli iqtisadiyyata təsir edərək maliyyə vəsaitlərinin formalaşması mənbələrinin həcmi azaltmış olur ki, bu da maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə mənfi təsir edir. Eyni zamanda onu da nəzərə alsaq ki, baş verən xarici hadisələrin proqnozlaşdırılması daha çətinləşir o zaman maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsi daha da çətinləşir.

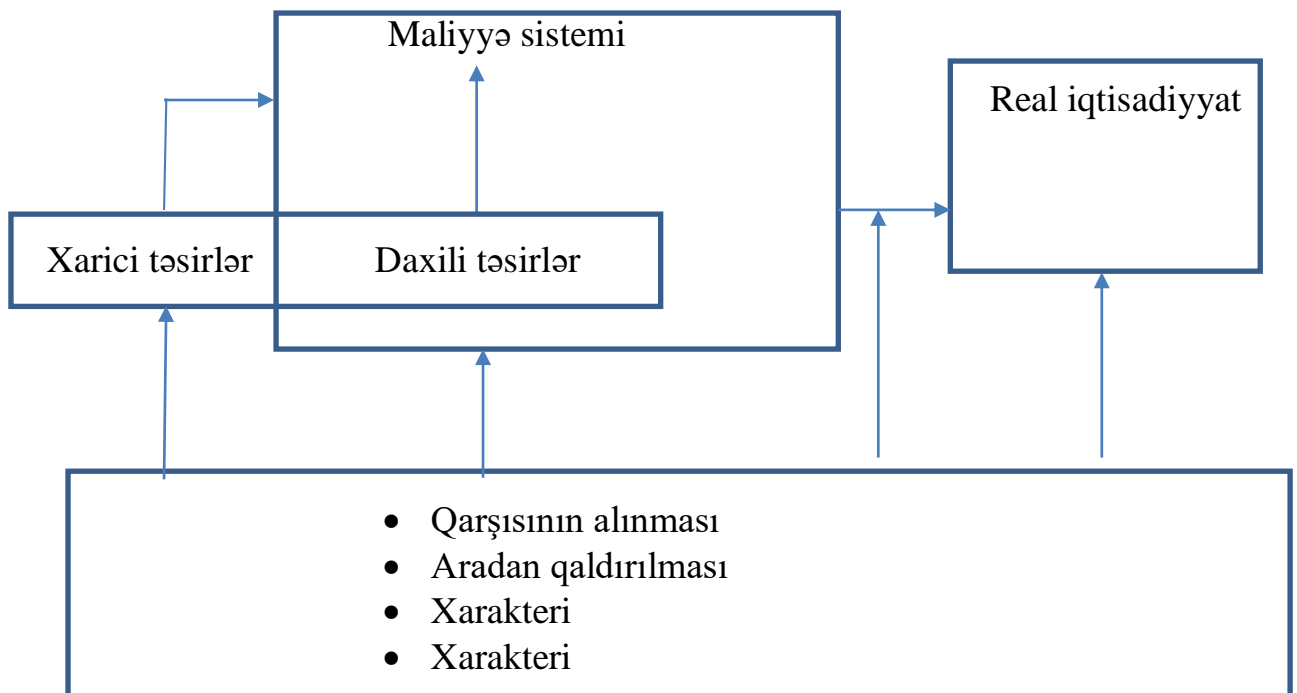
Maliyyə dayanıqlığı siyasətinin bir çox hallarda səmərəlilik və davamlılığın arasında tərs mütənasib münasibətin formalaşmasına səbəb olması. Eyni zamanda həm ən yüksək səmərəliliyi, həm də ən az riskliliyi əldə etmək mümkün deyildir. Buna görə də resursların səmərəli bölgüsü və maliyyə sisteminin risklərinin azadılması maliyyə dayanıqlığının əsas məqsədləri olduğundan hər iksinin ən yüksək səviyyədə təmin edilməsi mümkün olmur. Əgər səmərəlilik yüksəldilərsə, o zaman risklər də artmış olur və ya əksinə. Bu tərs mütənasib münasibətin mövcudluğu maliyyə dayanıqlığının hərtərəfli təmin edilməsini çətinləşdirir. Məsələn, əgər makroprudensial siyasət yumşaldılaraq kommersion bankları üçün məcburi ehtiyat normaları azaldılarsa bu bankların daha çox vəsaiti iqtisadiyyata daxil etməsinə səbəb olaraq iqtisadi aktivliyi yəni daha geniş mənada səmərəliliyi artırmış olur. Digər tərəfdən isə məcburi

ehtiyat normalalarının səviyyəsi aşağı olduğundan böhran halı baş verdiyi zaman bank öz likvidliyini qoruya bilmir və risklər yüksəldilmiş olur. Ona görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi səmərəlilik və risk səviyyəsi arasında ən optimal variantın həyata keçirilməsini tələb edir.

Bəzən maliyyə dayanıqlığı siyasətinin zaman ziddiyətli olması. Bəzən maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün həyata keçirilən dövlət siyasəti qısa müddətli dövrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə imkan versə də uzun müddətli dövrdə bu bəzən mənfi nəticələrin əldə edilməsinə səbəb olur. Məsələn, dövlət tərəfindən depozit qarantiyalarının verilməsi və ya dövlətin maliyyə zərəri üçün öhdəliyi öz üzərinə götürməsi əslində maliyyə sistemində likvidliyin qorunmasına xidmət etsə də bəzən bu mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə ki bu qarantiya əldə edən maliyyə subyektinin daha riskli fəaliyyət ilə məşğul olmasına səbəb ola bilər. Çünki onun üçün maliyyə zərərinin təhlükəsi çox deyildir. Bu da öz növbəsində azad bazar sisteminin normal fəaliyyətinə xələl yetirə bilər. Digər bir nümunə isə 2008-ci il dünya böhranının aradan qaldırılması üçün həyata keçirilən tədbirləri göstərmək olar. Belə ki, böhran nəticəsində maliyyə institutlarının iflasa uğramasının qarşısının alınması məqsədilə dövlətlər tərəfindən geniş həcmdə pul vəsaitləri bu maliyyə institutlarının qorunmasına yönəldildi. Nəticədə həmin dövr üçün bu səmərəli olaraq maliyyə böhranının aradan qalxmasına səbəb olsa da bu iqtisadi artımın süni formaya malik olmasına və eyni zamanda təşkilatların əlinə böyük həcmdə maliyyə vəsaitlərinin keçməsi səmərəliliyin azalmasına, qeyri-bərabərliyin artmasına və real iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir edə bilməməsinə gətirib çıxardı. Yeni dövlətlər tərəfindən maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə aparılan yumşaq pul siyasəti müəyyən müddət səmərəli olsa da, zamanla özünün əks təsirlərini göstərməyə başladı. Buna görə də bir çox dövlətlər böhranın tam aradan qalxması ilə pul siyasətini sərtləşdirməyə və maliyyə vəsaitlərinin qiymət artımına səbəb ola biləcək hissəsinin iqtisadiyyatdan strelizasiya edilməsinə yönələn tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. 2016-cı ildən etibarən məqbul iqtisadi göstəricilər əldə edildiyindən Amerika Birləşmiş Ştatalarında uçot dərəcələri qaldırılmağa başladı.

Maliyyə dayanıqlığı konsepsiyasının dərk edilməsində onun çərçivəsinin

müəyyənləşdirilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Maliyyə dayanıqlığına verilən ümumi tərifdən məlum olduğu kimi bu konsepsiya çox geniş əhatə dairəsinə malik olmaqla maliyyə sisteminin bir çox əsas səviyyələrini özündə birləşdirir. Lakin bu o demək deyildir ki, maliyyə dayanıqlığının əhatə çərçivəsi mövcud deyildir. Ümumiyyətlə, iqtisadçılar tərəfindən maliyyə dayanıqlığı üçün müxtəlif çərçivələr müəyyənləşdirilmişdir. Bunların bəziləri nəzəri yanaşma əsasında, bəziləri isə institusional yanaşma əsasında inkişaf etdirilmişdir. İkinci yanaşmanın tərəfdarları maliyyə dayanıqlığının çərçivəsini tətbiq edilən qanuni çərçivə əsasında müəyyənləşdirərək əsasən maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində mərkəzi bankların oynadığı rolu təhlil edirlər (92). Maliyyə dayanıqlığının əhəmiyyətinin böyük olması bir çox mərkəzi bankların və Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi maliyyə institutlarının bu konsepsiyaya böyük əhəmiyyət verməsinə və bu istiqamətdə araşdırmaların aparılmasına səbəb olmuşdur. Lakin, bu araşdırmalarda maliyyə dayanıqlığının çərçivəsi tam müəyyən edilməmişdir və bir çox hallarda bu haqda olan məlumatlar açıq deyildir. Bu da bir daha dayanıqlığın çərçivəsinə müxtəlif yanaşmaların mövcud olduğunu göstərir. Lakin maliyyə dayanıqlığının risklərin idarə edilməsi istiqamətində çərçivəsinin əsasən bütün iqtisadçılar və maliyyə institutları tərəfindən qəbul edilən forması mövcuddur (Qrafik 1.1.1).

Qrafik 1.1.1. Maliyyə dayanıqlığının çərçivəsi.

Qrafikdən görüldüyü kimi maliyyə dayanıqlığının risklərin idarə edilməsi çərçivəsinin formalaşmasında əsas nəzərə alınmış məsələ dayanıqlığa təsir edən amillərin mövcudluğudur. Daxili təsirlər birbaşa, xarici təsirlər isə dolayı olaraq maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir edərək ilk olaraq maliyyə sisteminə daha sonra isə real iqtisadiyyata təsir etmiş olur.

Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün ilk növbədə bu təsirlərin idarə edilməsi gərəkdir. Bu idarəetmə isə qrafikdə də göstərildiyi kimi təsirlərin xarakterinin müəyyən edilməsi, aradan qaldırılması və qarşısının alınması istiqamətində müəyyən edilmiş dövlətin iqtisadi siyasəti və hüquqi normativləri əsasında mümkün olur. Burada əsasən maliyyə dayanıqlığının risklərin idarə edilməsi istiqamətinə üstünlük verilmişdir və risklərin qarşısının alınması və yarandığı halda onların aradan qaldırılması istiqamətləri göstərilmişdir. Risklərin mövcudluğu şəraitində resursların səmərəli bölgüsü mümkün olmadığından risklərin idarə edilməsi istiqamətinin qabardılması məqsədəuyğundur. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir edən xarici və daxili amillərin təsir imkanları, onların idarə edilməsi imkanları fərqlidir. Daxili təsirləri həm proqnozlaşdırmaq daha asan olduğundan, həm də bu təsirlərin daxili qanun və normativ qaydalarla maliyyə orqanları tərəfindən idarə etmək mümkün olduğundan bu istiqamətdə formalaşan riskləri idarə etmək imkanları daha genişdir. Eyni zamanda daxili risklərin formalaşma ehtimalı da zəif olur, ona görə ki, daxili risklərin idarə edilməsi imkanları geniş olduğundan bu risklərin yaranma mənbələrini vaxtında müəyyən etmək və risklərin daha təhlükəli hala keçməsinin qarşısını almaq mümkün olur. Yerli iqtisadiyyatda iqtisadi subyektlərin fəaliyyəti dövlətin özü tərəfindən müəyyən edilən qanun və qaydalar əsasında baş verdiyindən onların hərəkət trayektoriyası və baş verən dəyişikliklərə reaksiyası da dövlət tərəfindən müəyyən edilən çərçivədən kənara çox çıxa bilmir və bu məqamda daxili risklərin idarə edilməsini asanlaşdırır. Lakin, xarici risklərin idarə edilməsi ilə bağlı vəziyyət daha çətinləşir. İlk növbədə ona görə ki, bu risklərin yaranma mənbələrinə təsir etmək mümkün olmur və bu halda risklərin qarşısının alınması çətinləşir. Əgər hər hansı bir dövlətin bu istiqamətdə yaratdığı hüquqi çərçivədə hər hansı bir boşluq olarsa və ya yarana biləcək iqtisadi geriləmələrin qarşısını ala bilməzsə bu zaman təhlükələr

təbii olaraq partnyor ölkələrin iqtisadiyyatına da təsir edir və təsirə məruz qalan dövlətlərin risklərin yaranması mənbəsi kimi iştirak edən dövlətin qanunlarına təsir edə bilmədiyindən bəzən iqtisadi münasibətlərin korlanmasına və gələcəkdə əməkdaşlıq imkanlarının zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də risklərin səmərəli idarə edilməsi gələcəkdə əməkdaşlıq münasibətlərinin və etibarlılığın qorunmasına da təsir edir. Xarici risklərin idarə edilməsi ilə bağlı çətinlik eyni zamanda onların aradan qaldırılması ilə bağlı yaranır. Bu onunla əlaqədardır ki, xarici risklərin müddət baxımından davamlılığını və təsir dairəsinin dəyişkənliyini müəyyən etmək olmur. Onun yaranmasının qarşısının alınması kimi onların aradan qaldırılması da risklərin yarandığı dövlətin imkanları daxilində olduğundan onlara təsir etmək çətinləşir. Bəzən xarici risklərin ölkə daxilindəki iqtisadi subyektlərə təsiri elə forma alır ki, xarici risklər daxili risklərə çevrilərək vəziyyəti daha da mürəkkəb edir. Belə olan halda maliyyə dayanıqlığının qorunması üçün həm daxili, həm də xarici təsirlərin idarə edilməsinə ehtiyac yaranır. Buna görə də iqtisadi əməkdaşlıq münasibətləri qurulan zaman əldə edilən razılaşmalarda bu məsələlərə geniş yer ayrılması və iqtisadi risklərin ötürülməsinin və birgə aradan qaldırılması istiqamətində hüquqi normativlərin müəyyən edilməsi vacibdir. Eyni zamanda, xarici risklərin daxili risklərə çevrilməsinin qarşısının alınması üçün ölkə daxilində də hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Müasir dövrümüzdə qlobal bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin formalaşması və əsas mövqeyə malik olması ölkələrin iqtisadiyyatlarının bir-biri ilə sıx əlaqəli olması ilə nəticələnmişdir. Belə olan halda bu sıx iqtisadi münasibətlər ümumilikdə dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişaf etməsinə imkan verməklə yanaşı yaranmış risklərin asanlıqla ötürülməsinə də imkan yaradır. Buna görə də ölkələr tərəfindən regional və qlobal səviyyədə iqtisadi araşdırmalar aparılır, proqnozlar verilir və bunların əsasında yarana biləcək risklərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlər görülür. Dünya iqtisadiyyatında qeyd etdiyimiz risklərin mövcud olması və iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinə təsir etməsi maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığı da ümumi iqtisadiyyatın maliyyə dayanıqlığı kimi risklərin idarə edilməsi və mövcud resursların səmərəli bölüşdürülməsi kimi əsas xüsusiyyətlərə malikdir. Mikro

səviyyədə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ümumilikdə iqtisadiyyatın maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi deməkdir. Bazar iqtisadiyyatı sistemində iqtisadiyyatın əsas aparıcı qüvvəsinin müəssisələr olması onların maliyyə dayanıqlığının qorunmasını zəruri edir. Müsəsilər özləri də daxili qaydalar və strategiyalar əsasında özlərinin maliyyə dayanıqlığını qorumağa çalışırlar. Bütün müəssisələrin normal fəaliyyət göstərməsi üçün maliyyə dayanıqlığını qorumağa çalışması daha geniş anlamda iqtisadiyyatda dayanıqlığın təmin edilməsinə gətirib çıxarır. Dövlətin əsas vəzifəsi isə müəssisələrin səmərəli fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq, onları mövcud risklərdən qorumaq bununla da onların maliyyə dayanıqlığını qorumaqdır. Ehtiyac olduğu halda xüsusilə də böhran dövründə dövlətlər müəssisələrə birbaşa maliyyə dəstəyi də vermək imkanlarına malikdirlər. Bununla da dövlət hər hansı bir müəssisə də yaranmış böhranın yayılma effekti ilə digər müəssisələrə və ya iqtisadiyyatın digər sektorlarına keçməsinin qarşısını almış olur. İqtisadiyyatda olduğu kimi müəssisə səviyyəsində də maliyyə dayanıqlığına daxili və xarici risklər təsir edir. Müəssisələrin əsas məqsədi də bu risklərdən yayınmaqdır. Əgər ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan risklər daxili risklər hesab edilirdisə artıq müəssisə səviyyəsində bu risklər xarici risklər hesab edilir. Bura maliyyə sektorunda və ya iqtisadi əlaqələrin mövcud olduğu digər müəssisələrdə mövcud olan risklər aid edilir. Müəssisələr də apardığı maliyyə təhliləri əsasında yarana biləcək bu riskləri proqnozlaşdırmağa, aradan qaldırmağa və qarşısını almağa çalışır. Ölkə iqtisadiyyatı üçün mövcud olan xarici risklərin müəssisələrə təsiri isə dolaylı yolla təsir edir. Bəzən xarici risklərin dövlət tərəfindən səmərəli idarə edilməməsi daxili risklərin də formalaşmasına səbəb olur ki, bu zaman müəssisələr daha çox təsirə məruz qalmış olurlar. Buna görə də maliyyə sistemində mövcud olan risklər eyni zamanda müəssisələr üçün də mövcuddur və öz xarakterindən asılı olaraq müxtəlif formalarda müəssisələrə təsir edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bəzən ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan risklər hər hansı bir müəssisəyə mənfi təsir edə bilmir. Ona görə ki, hər bir müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi istiqamət vardır hansı ki, digər sahələrlə çox əlaqədar deyildir və ya risk mövcud olan iqtisadi sahənin bu müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi bazara təsir imkanları yoxdur. Bu halda müəssisə yaranmış bu riskdən qorunmağa ehtiyac duymur. Lakin, bu risk

sistematik hala keçərsə və ümumi iqtisadiyyatın fəaliyyətinə mənfi təsir göstərərsə bu zaman iqtisadiyyat daxilində mövcud olan müəssisələrin hər biri mənfi təsirə məruz qalmış olacaqdır. Müəssisələrin qeyd etdiyimiz bu xüsusiyyəti onları ümumi maliyyə dayanıqlığı konsepsiyasında fərqləndirən əsas xüsusiyyətdir. Yəni müəssisələri əsasən özlərinin fəaliyyət göstərdiyi sektorda yarana biləcək risklər maraqlandırır və öz fəaliyyətlərini mövcud olduqları sektorun təhlili əsasında həyata keçirirlər. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığı təmin edildikdə isə o investorları özünə cəlb edə bilir və bu mənbədən əldə edilən maliyyə vəsaitləri vasitəsilə öz fəaliyyətini daha genişləndirərək əlavə dəyər yaradılmasında öz payını artırmış olur. Bu isə öz növbəsində iqtisadiyyat daxilində resursların səmərəli bölgüsü deməkdir. Yəni müəssisələri maliyyə dayanıqlığını təmin etməklə yığımda olan vəsaitləri cəlb edərək yenidən iqtisadiyyata yatırır və bu da yeni iş yerlərinin yaranmasına və yaradılan dəyər yüksəlməsinə səbəb olmaqla resursların səmərəli bölgüsünü və iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmiş olur. Buna görə də müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını təmin edilməsi ümumilikdə iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyəti üçün əhəmiyyətlidir və dövlətlərin iqtisadi siyasətinin əsas komponentlərindən birini təşkil edir.

Göründüyü kimi maliyyə dayanıqlığı konsepsiyası geniş əhatə dairəsinə malik olmaqla iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinin əsasını təsir edir. Maliyyə dayanıqlığı təmin edilmədən gözlənilən nəticələrin əldə edilməsi mümkün olmur. İqtisadi subyektlərin fəaliyyəti və dəyər yaratma qabiliyyəti yalnız maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyacın təmin edilməsi ilə mümkün olduğundan maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ilə bu ehtiyac ödənməmiş olur və iqtisadiyyatın inkişafı təmin edilir. Buna görə də iqtisadi ədəbiyyatda, aparılan iqtisadi araşdırmalarda və eyni zamanda mərkəzi bankların fəaliyyətində ümumi maliyyə dayanıqlığına və müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına geniş yer ayrılır. Xarici və daxili risklərin idarə edilərək onların qarşısının alınması və yaranmış risklərin aradan qaldırılması ilə maliyyə dayanıqlığı iqtisadi inkişafın ləngiməsinin qarşısını alır və iqtisadiyyatın dəyər yaratma qabiliyyətini qorumuş olur. Risklərin qarşısını almaqla yanaşı maliyyə dayanıqlığı maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini təmin edərək mövcud resursların səmərəli bölgüsünə şərait yaradır və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinə əlçatanlığını artırmış

olur. Maliyyə sisteminin səmərəli və az riskli fəaliyyəti maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi subyektlər arasında tələb və təklif qanunları əsasında məqsəduyğun şəkildə hərəkət etməsinə imkan yaradır. Bu isə növbəsində investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artmasına, yeni iş yerlərinin yaranmasına, məşğulluğun yüksəlməsinə və azad rəqabətin formalaşmasına imkan yaradaraq ümumiyyətlə iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmiş olur. Xarici risklərin tam aradan qaldırılması mümkün olmadığından maliyyə dayanıqlığı bu risklərin maliyyə sisteminin fəaliyyətinin davamlılığına təsir etmək imkanlarını daraldaraq iqtisadi inkişafın davamlılığını qoruyur. Maliyyə dayanıqlığı iqtisadiyyatın və müəssisələrin səmərəli fəaliyyətinin və inkişafının əsasının təşkil etdiyindən onun qorunması zəruridir və qaçılmazdır.

1.2. Müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının idarə edilməsinin nəzəri və metodoloji məsələləri

Müəssisələr iqtisadiyyatın əsas hissəsini təşkil edirlər. Buna görə də iqtisadiyyatın inkişafının müasir mərhələsində baş verən iqtisadi dəyişikliklərin yaratmış olduğu, tələb etdiyi müxtəlif parametrlər müəssisələrin əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Ən mühüm göstəricilərdən olan müəssisələrin maliyyə dayanıqlılığı sonda milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini, cəmiyyətdə sosial sferanın vəziyyətini, siyasi vəziyyəti, beynəlxalq iqtisadi münasibətləri və bir sıra digər zəruri parametrləri müəyyən edir. Məhz elə ölkədə də sosial və iqtisadi vəziyyət müəssisələrin maliyyə dayanıqlılığının səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir.

Müəssisələrin normal fəaliyyət göstərməsi üçün onların maliyyə dayanıqlılığının mövcud olması vacib şərtlərdən biri və birincisidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə uzun illər ərzində formalaşmış olan təcrübəyə əsasən müəssisələr öz fəaliyyətləri boyu iqtisadi inkişaf üçün vacib olan aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına kapitalın formalaşdırılması;
- fəaliyyət göstərdiyi bazarda, dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq istehsal və xidmət funksiyalarının icrası;

- kommersiya, sahibkarlıq müəssisəsi olaraq maksimum dərəcədə mənfəət əldə etməyə yönəldilmiş fəaliyyət göstərməsi;
- sosial institut olaraq dövlət büdcəsinin doldurulmasında fəal iştirak etmək;
- nizamnamə əsasında fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş bütün istiqamətlərdə öz funksiyalarını icra etmək;
- mikrosəviyyə strukturu olmaqla bu səviyyədə müəssisələrlə, təşkilatlarla, uyğun bazarın iştirakçıları ilə zəruri iqtisadi əlaqələrin icra olunması;
- makrosəviyyənin tələb etdiyi məcmu iqtisadi göstəricilərin (üdm, məşğulluq, işsizlik, infilyasiya) yaxşılaşdırılması üçün uyğun fəaliyyət göstərmək və s.

Bütün bu sadalananlar dünya təcrübəsinə əsasən bazar iqtisadiyyatının iki mühüm modeli əsasında reallaşdırılır. O modellərdən biri cəmiyyətin iqtisadi, digəri isə sosial tərəqqisini təmin edir. Cəmiyyətin iqtisadi tərəqqisini təmin edən model liberal model, sosial tərəqqisini təmin edən model isə sosial yönümlü bazar modeli adlanır. Bu modellərin bir-birindən fərqi mahiyyət etibarilə onların tənzimlənməsində dövlətin iştirak səviyyəsi ilə fərqlənir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin iqtisadiyyatında tətbiq edilən bu modellərin hər birinin spesifik xüsusiyyətləri vardır. Liberal modelin özünəməxsus xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bu modelin tətbiq olunduğu ölkələrdə məsələn, ABŞ, İngiltərə, Fransa, İtaliya, Kanada kimi ölkələrdə dövlət müəssisələrin fəaliyyətinə çox cüzi müdaxilə edir, bazarda dövlətə məxsus çox az saylı müəssisələr fəaliyyət göstərir, təsərrüfat subyektlərinə, yəni müəssisələrə, təşkilatlara, şirkətlərə, holdinqlərə və s. maksimum dərəcədə müstəqillik verilir, sosial məsələlərin həllində dövlət çox az bir payla çıxış edir. İdarəetmənin bu modeli əhalinin əsas hissəsinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə imkan yaradır.

Sosial yönümlü bazar modelinin tətbiq olunduğu ölkələrə Norveç, İsveçrə, İsveç, Avstriya, Almaniya, Danimarka və s kimi ölkələr aid edilir. Bu modelin özünəməxsus cəhətləri ondan ibarətdir ki, onun tətbiq olunduğu ölkələrdə dövlət həm makro iqtisadi prosesləri, həm də bütün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti proseslərini tənzimləyir. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi cəmiyyətin bütün üzvlərinin mənsub olduğu təbəqələri əhatə edir. Nəticədə dövlət həm özü, həm də cəmiyyət üçün zəruri olan

vəzifələri icra edir. Bu vəzifələr içərisində ən mühümlərindən biri də müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsidir.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində SSRİ-nin dağılması nəticəsində Azərbaycan müstəqillik əldə etdi. İqtisadiyyatda yaranmış böhran vəziyyəti islahatlar aparılmasını zəruri etdi. Ölkəmizdə həmin dövrlərdən başlayan islahatlar və iqtisadi inkişaf üçün liberal model əsas kimi götürüldü. Bu istiqamətdə həyata keçirilən ən zəruri tədbirlər liberal təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsində və nəticədə çoxsaylı özəl müəssisələrin, iqtisadi subyektlərin yaranmasında özünü göstərdi. Yaranmış yeni özəl müəssisələrin fəaliyyətinin əsasını özünü maliyyələşdirmə təşkil edirdi ki, bu da ancaq müəssisənin maliyyə dayanıqlığını təmin etməsi bazasında reallaşdırıla bilərdi.

Müasir inkişaf dövründə iqtisadiyyatda iqtisadi subyektlərin, müəssisələrin rolu artmaqdadır. Onların sayı çox olduqca ümumi daxili məhsulun həcmi artır, məşğulluq səviyyəsi yüksəlir, işsizliyin səviyyəsi aşağı düşür, inflyasiyanın səviyyəsi hədəflənir və s. Lakin bu qeyd edilənlərin uğurla həyata keçirilməsi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına malik olduqları halda mümkündür. Ona görə də tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq maliyyə dayanıqlığının nəzəri və metodoloji məsələlərinin tədqiq olunması həm zəruri, həm də vacibdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərində iqtisadiyyatda baş verən neqativ hallar özünü müəssisələrin fəaliyyətində çox bariz şəkildə biruzə verdi. Aydınır ki, müəssisələr iqtisadiyyatda çox böyük təsir gücünə malik olduqlarına görə yaranan hər bir xoşagəlməz hal müəssisənin vəziyyətini pisləşdirərək sonda ölkə iqtisadiyyatına öz mənfi təsirini göstərirdi. Bu halları tədqiq edən ingilis alimi Rondo Kameron yazırdı ki, müəssisələr uzunmüddətli öhdəliklərinin icra məsuliyyətini və bunun üçün maliyyə dayanıqlığının zəruriliyini dərk edərək müxtəlif mənbələrdən vəsaitlər cəlb edərək dövrüyyə vəsaitlərini artırmaqla istehsal fəaliyyətlərini genişləndirir və maliyyə dayanıqlıqlarını təmin edə bilirlər. (89, səh 17-34)

Azərbaycanlı iqtisadçı alim M.M.Bağirov qeyd edirdi ki, iqtisadiyyatın bir sahəsində baş verən neqativ hal, iqtisadiyyatın digər sahəsinə təsirsiz ötüşə bilməz, çünki qarşılıqlı əlaqə və inteqrasiya halında fəaliyyət göstərən bütün iqtisadi subyektlər

bir iqtisadi sistemin elementləridir. (60, s 42)

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının əhəmiyyətini daha da dərindən dərk etmək və onun iqtisadiyyatdakı rolunu hərtərəfli öyrənmək üçün müəssisənin maliyyə dayanıqlığının ən müxtəlif parametrlərini müxtəlif alimlərin yanaşmalarında təhlil etmək lazımdır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda formalaşmış əsas fikir və yanaşmalardan biri ondan ibarətdir ki, müəssisələrin əsas funksiyalarını nəzərə alaraq demək olar ki, onların fəaliyyəti istehsal sferası ilə birbaşa və üzvi surətdə əlaqədardır və bu iki əlamət yeni istehsal prosesi və müəssisələrin fəaliyyəti təkrar istehsal prosesinin tərkib hissələridir. Buna görə də müəssisələrin sabit inkişafı, onların maliyyə dayanıqlığının möhkəmlənməsi və getdikcə yüksəlməsi bütün iqtisadiyyatın yaxşılaşmasının həlledici və ən vacib amilinə çevrilir.

Bu baxımdan da müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının bütün amillərinin iqtisadi əsaslarının öyrənilməsi, tədqiq edilməsi zəruridir. Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığı, fikrimizcə, sonacan tam öyrənilməmiş, nəzəri və praktiki problemlərinin zəif tədqiq olunduğu məsələlərdəndir. İqtisadi ədəbiyyatlara müraciət etdikdə isə görürük ki, həm ölkə iqtisadi ədəbiyyatlarında, həm də xarici mənbələrdə tədqiq edilən problemə dair yanaşmalar çox müxtəlifdir.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda çox vaxt maliyyə dayanıqlığını maliyyə etibarlığı, likvidliyi, sabitliyi və tarazlığı ilə eyniləşdirirlər. Apardığımız təhlil və araşdırmalar nəticəsində gəldiyimiz nəticələrdən biri ondan ibarətdir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı onun maliyyə etibarlığından ilkin və daha zəruridir. Ola bilər ki, müəssisə etibarlı olsun, lakin dayanıqlı olmasın. Etibarlı müəssisə dedikdə onun öz kontragentləri qarşısında üzərinə götürdüyü öhdəlikləri ödəyə bilmək qabiliyyəti başa düşülür. Əgər müəssisə maliyyə cəhətdən etibarlı kateqoriyasına aiddirsə deməli, o öhdəliklərini vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirə bilər. Lakin müəssisə etibarlı olduğu halda zərərlərlə qarşılaşa bilər, rentabellik səviyyəsini itirərək səmərəsiz fəaliyyət göstərə bilər. Lakin dayanıqlığını qoruya bilər. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı onun etibarlığından daha da geniş anlayış olmaqla özündə daha çox və zəruri parametrləri birləşdirir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda bir çox hallarda müəssisənin vəziyyətinə aid olaraq maliyyə sabitliyi termini dəqiqləşdirilir. Bu termin həm xarici, avropa, amerika, rus ədəbiyyatlarında, həm də azərbaycan iqtisadi və hüquqi terminologiyasında müəssisələrin vəziyyətini xarakterizə edən göstərici kimi işlədilir.

Rus alimi Q.Q.Fetisov monoqrafiyalarından birində qeyd edirdi ki, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını bazar şəraitində dayanıqlı tarazlıq kimi qəbul etmək lazımdır. Tarazlıq adı altında isə bazar amillərinə uyğunluq başa düşülməlidir. (81, s 85)

Maliyyə dayanıqlığına münasibətdə digər bir rus tədqiqatçı olan N.V.Starikovun fikirlərində rast gəlirik. O yazır ki, maliyyə dayanıqlığı sözü dayanmaq, kiminsə, nəyinsə əksinə dayana bilmək, möhkəm dayana bilmək, əks gücə qarşı dayana bilmək, dözmək, mövqeyini verməmək mənasını daşıyır. (85, s 21)

Maliyyə dayanıqlığının mahiyyətinin tədqiqi ilə bağlı mümkün zəruri mənbələrdə əks edilən fikirlərdən biri də ondan ibarətdir ki, elmi texniki tərəqqinin inkişafı şəraitində müəssisəsinin maliyyə dayanıqlığının tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O mürəkkəb dinamik sistemlərin tədqiq olunması ilə əlaqədar olaraq iqtisadi və ictimai həyatımızın bütün sahələrində çox geniş olaraq istifadə olunmaqdadır.

Təhlillər göstərir ki, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına daha çox diqqət iqtisadi nəzəriyyədə ötən əsrin 60-cı illərinin sonu 70-ci illərin əvvəllərində ayrılmışdır. Həmin dövrlərdə maliyyə dayanıqlığı iqtisadi tarazlığın bir anlayışı kimi istifadə edilirdi. Müxtəlif iqtisadi, sosial məktəblərə, cərəyanlara mənsub olan alimlər isə özlərinin müxtəlif makroiqtisadi tarazlıq konsepsiya, nəzəriyyə və hipotezalarını yaratdılar. Onlardan daha çox məşhur olanları XVIII əsrdə F.Kene tərəfindən təkrar istehsal əsasında işlənmiş olan “İqtisadi cədvəl” konsepsiyası, K.Marks tərəfindən işlənmiş olan sadə və geniş ictimai istehsal və tədavül konsepsiyası, C.Neyman tərəfindən işlənmiş olan genişlənən iqtisadiyyatın tarazlıq modeli, C.M.Keyns tərəfindən işlənmiş olan makroiqtisadi tarazlığın qorunmasının dövlət modeli, L.Valras tərəfindən işlənmiş olan azad rəqabət qanununun fəaliyyəti şəraitində ümumi iqtisadi tarazlıq modeli və sairədir. (36, səh 126)

Ötən əsrin 90-cı illərindən sonra SSRİ-nin dağılması dünya iqtisadi sistemində güclü kataklizmlər yaratmaqla yanaşı, yeni müstəqillik qazanmış ölkələrin dünya

iqtisadi sisteminə inteqrasiya ilə əlaqədar onlarda fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını zərurətə çevirdi. Həmin dövrlərdə rus alimi D.M.Mixaylov yazırdı ki, iqtisadi kateqoriya olaraq müəssisənin dayanıqlığı mürəkkəb bazar şəraitində onun xüsusi vəziyyətinin mahiyyətini əks etdirir, müəssisənin cari dövrdə və perspektivdə məqsədyönlü fəaliyyətinin təminatı kimi çıxış edir. (86, səh 136)

Araşdırmalar göstərir ki, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının çox aspektli problemlərinin nəzəri və metodoloji parametrləri ayrı-ayrı alimlərin tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır. Tədqiq edilən problemi öyrənərkən M.A.Bobrik yazırdı ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı çox mühüm olan maliyyə və ümumi iqtisadi problemlərdən biridir. Bu problem özündə ümumi, maliyyə və qiymət dayanıqlığını birləşdirir. (62, s 119)

Digər bir rus alimi Q.V.Şadrina müəssisənin maliyyə dayanıqlığını onun cari fəaliyyətinin nəticələrinin strateji məqsədlərinə uyğunluq ölçüsü kimi qiymətləndirir. (87, s 17) O həmçinin qeyd edirdi ki, maliyyə dayanıqlığı dinamik kateqoriya olmaqla uzunmüddətli mənfəətlilik kateqoriyasına görə müəyyən edilir.

Digər bir iqtisadçı alim V.V.Kovalyov müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını onların orta və uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi dayanıqlığı kimi qiymətləndirirdi. O belə hesab edirdi ki, maliyyə dayanıqlığı bazar münasibətləri şəraitində müəssisənin cari vəziyyətini əks etdirir, eyni zamanda onun həm cari dövrdə, həm də gələcək perspektivdə inkişafını və məqsədyönlü fəaliyyətini təmin edir. (88, s 136)

Azərbaycanlı iqtisadçı M.M.Bağirovun müəssisənin maliyyə dayanıqlığına münasibəti isə belədir. O hesab edir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı onun uzunmüddətli likvidliyi təmin etmək məqsədini reallaşdırmaq, həmçinin öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri vaxtında yerinə yetirmək, qarşısına qoyduğu vəzifələri icra etmək qabiliyyət və bacarığıdır. (60, s 117)

Araşdırmalar göstərir ki, digər bir iqtisadçı alim Q.Q.Fetisov müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına münasibətdə daha geniş izahı əks etdirən mövqedə dayanır. O, yazır ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı bazar atmosferində dinamik şəraitdə öz funksiyalarını dəqiq və operativ qaydada yerinə yetirə bilmək, kontragentlərinin

etibarını qazana bilmək, qısa və uzunmüddətli öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilmək, fəaliyyət göstərdiyi bazarda tətbiq edilən texnologiyanın təkmilləşməsinə və yeni texnologiyaların tətbiqini təmin etmək, fəaliyyəti nəticəsində səmərəli nəticəni əldə edə bilmək, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkan verə bilmək qabiliyyətidir. (82, s 184)

Apardığımız tədqiqat və təhlillər nəticəsində gəldiyimiz mühüm nəticələrdən biri ondan ibarətdir ki, maliyyə dayanıqlığını iqtisadi kateqoriya kimi qəbul edərək onu tarazlıq vəziyyəti fonunda nəzərdən keçirmək, təhlil etmək lazımdır. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığını tədqiq edərək deyə bilərik ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı uyğun iqtisadi atmosferdə tarazlıq vəziyyətinin yaradılması, əldə olunmuş tarazlıq vəziyyətinin uzunmüddətli dövrdə saxlanıla bilməsi, bunun nəticəsində müəssisənin qarşısına qoyduğu strateji məqsədlərinə çatması bacarığı, onun fəaliyyətinə mənfi təsir edə biləcək daxili və xarici amillərin təsirinə müqavimət göstərə bilmək qabiliyyətidir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda və araşdırmalarda qeyd edilir ki, istənilən təşkilatın, iqtisadi strukturun dayanıqlığının əsas ümumi iqtisadi məzmunu çoxsaylı amillərlə müəyyən edilən struktur mürəkkəbliyindən ibarətdir. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığı təsnifatlaşmaya görə çox vacib olan elementlərdən, **kapital dayanıqlığından, funksional dayanıqlığından, kommersiya dayanıqlığından, təşkilati dayanıqlığından, bazar dayanıqlığından, struktur dayanıqlığından, maliyyə dayanıqlığından** ibarətdir. (83, s 112)

Qeyd edilən təsnifatlaşmanın metodoloji əsaslarını əsas tutaraq müəssisənin maliyyə dayanıqlığının elementlərini nəzərdən keçirək.

Müəssisənin kapital dayanıqlığı – bu göstərici müəssisənin xüsusi kapitalına əsaslanır. Müəssisə nə qədər böyük məbləğdə xüsusi kapitala malik olarsa, o bir o qədər geniş və operativ fəaliyyət göstərər, bazarda bir o qədər güclü rəqabətə davam gətirər, fəaliyyətini genişləndirə bilər, xoşagəlməz hallar baş verdikdə onları asanlıqla aradan qaldıra bilər. Bu baxımdan da müəssisənin kapital dayanıqlığı vacib və zəruridir.

Funksional dayanıqlığı – bu göstərici müəssisənin öz fəaliyyət təyinatından, istiqamətindən asılı olaraq bazarda icra etdiyi funksiyaların icra səviyyəsindən, həmin

funksiyaları nə qədər operativ və keyfiyyətlə idarə etməsindən asılıdır.

Kommersiya dayanıqlığı – bu göstərici müəssisənin kommersiya fəaliyyəti ilə nə dərəcədə, hansı səviyyədə məşğul olaraq, müsbət nəticələr əldə etməsi ilə əlaqədardır.

Təşkilati dayanıqlıq – bu göstərici müəssisənin fəaliyyət istiqamətində öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün nə dərəcədə təşkilatlanmasını, öz qüvvələrini səfərbər edərək istehsal və xidmət vəzifələrini nə dərəcədə yerinə yetirə bilməsi ilə əlaqədardır.

Bazar dayanıqlığı – müəssisənin bu göstəricisi bazar münasibətləri infrastrukturuna və dövlətlə möhkəm əlaqələrə, kontragentlərlə yaranmış ciddi, qarşılıqlı münasibətlərə, uyğun bazarın iştirakçıları ilə iqtisadi mübarizədə rəqabətə, bazarda yer uğrunda mübarizədə yaranan münasibətlərə, ölkədəki kapital axınlarından (kredit, investisiya və s.) yararlanmaq qabiliyyətinə, xarici və daxili investorlarla və həmçinin böyük kapitalla malik maliyyə qurumları ilə münasibətin keyfiyyət və səviyyəsinə və s. əsaslanır.

Struktur dayanıqlığı – bu göstərici müəssisənin idarəetmə strukturunun bazar qaydalarına və mövcud şəraitə nə dərəcədə uyğun olması ilə ölçülür. Onun düzgün təşkili müəssisənin öz funksiyalarını yerinə yetirməyə, kontragentlər qarşısındakı öhdəliklərini vaxtında icra etməyə, işlək fəaliyyət mexanizminin yaranmasına, tərəfdaşlarla lazımi səviyyədə rəqabətə girməyə, yüksək peşəkarlıq səviyyəsi olan personal formalaşdırmağa, kollektivin hər bir üzvündə dərin məsuliyyət yaratmağa, mümkün itkilərin qarşısını almağa və s. şərait yaradır.

Maliyyə dayanıqlığı – müəssisənin maliyyə dayanıqlığı özündə ümumi iqtisadi tarazlığın yuxarıda sadalanan bütün tərkibi elementlərini özündə birləşdirən ümumi xarakter daşıyan əsas parametrdir. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığı bütün sadalanan elementlər əsasında mövcud olaraq uzunmüddətli perspektivdə sabit maliyyə vəziyyətinin mövcudluğunu özündə əks etdirir. Bu vəziyyət maliyyə ehtiyat və resurslarının elə bir halını əks etdirir ki, onun vasitəsilə müəssisə daha geniş iqtisadi fəaliyyətlə məşğul ola bilər, onlardan daha səmərəli istifadə edə bilər. Maliyyə dayanıqlığı müəssisənin fəaliyyətinin bütün, əsas maliyyə iqtisadi göstəricilərini

müəyyən edir. Bu özündə əsasən müəssisənin likvidlik səviyyəsini, səmərəlilik göstəricilərini, kapitalın kifayətliliyini, rəqabət səviyyəsini, müəssisənin bazarda reytingini və s. özündə birləşdirir.

Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının tədqiqi göstərir ki, uyğun bazarda rəqabət mühitinin gücləndirilməsi üçün daimi olaraq dayanıqlığın qiymətləndirilməsi vacibdir. Bu qiymətləndirmənin aparılması üçün zəruri metodikanın mövcudluğu əsas şərtlərdəndir. Tədqiqatlar göstərir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodikaları mövcuddur. Onlardan ən çox yayılmışlarından biri sistem olaraq özündə müəssisənin dayanıqlığı üçün ən zəruri olan kapital, aktivlər, idarəetmə, gəlirlər, likvidlik kimi göstəriciləri özündə əks etdirən sistemdir.

Həmin göstəricilərin əsasında müəssisənin maliyyə dayanıqlığını müəyyən etməyə imkan verən metodika çox saylı amillərin təhlilinə əsaslanır. Fikrimizcə həmin amilləri 2 qrupda təsnifatlaşdırmaq olar. (Cədvəl 1.2.1)

Cədvəl 1.2.1

Müəssisənin maliyyə dayanıqlığına təsir edən amillər

I qrup	II qrup
Makroiqtisadi amillər	Mikroiqtisadi amillər
<ul style="list-style-type: none"> - ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin istiqamətləri; - ölkədə mövcud olan siyasi vəziyyət; - sahibkarlığa yardım istiqamətində dövlətin müəssisələrə konkret yardımını; - sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlətin müəssisələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılma istiqamətində tənzimləmə və nəzarətinin səviyyəsi; - dövlət tərəfindən uyğun bazarda yaradılmış rəqabət mühitinin səviyyəsi və s. 	<ul style="list-style-type: none"> - müəssisənin malik olduğu kapitalın səviyyəsi; - aktivlərdən istifadə səviyyəsi; - müəssisənin səmərəlilik göstəricilərinin səviyyəsi (rentabellik, mənfəətlilik); - müəssisənin likvidlik səviyyəsi; - müəssisənin uyğun bazarda rəqabətə davamlılıq səviyyəsi; - müəssisənin öz kontragentləri ilə münasibətlərin strateji istiqamətlərdə inkişafı səviyyəsi və s.

Mənbə: Cədvəl tədqiqat və təhlillər nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Fikrimizcə müəssisələrin davamlı olaraq fəaliyyət göstərməsi, onların maliyyə dayanıqlığının qorunması üçün bu göstəricinin daimi olaraq qiymətləndirilməsi və onun nəticələrindən düzgün istifadə edilməsi vacibdir.

Qeyd edilən metodika üzrə qiymətləndirmənin həyata keçirilməsinə yekun vuraraq demək olar ki, bu metodika nəzəri planda dayanıqlığın məzmun və

kriteriyalarına, metodoloji planda isə maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsinə söykənir. Məhz bu baxımdan demək olar ki, təklif edilən metodikada dayanıqlığın nəzəri aspektinin tərkib hissəsini liberal bazar şəraitində dayanıqlığın təmin edən daxili və xarici amillərin təsiri altında kriteriyaların dəyişməsi, metodoloji aspektini isə yaranma mənbəyindən asılı olaraq müəssisənin kapital kifayətliliyinə, likvidlik səviyyəsinə, aktiv və passivlərin keyfiyyətinə, mənfəətlilik səviyyəsinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi təşkil edir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, təklif edilən qiymətləndirmə metodikası bizə aşağıdakıları əldə etməyə imkan verir:

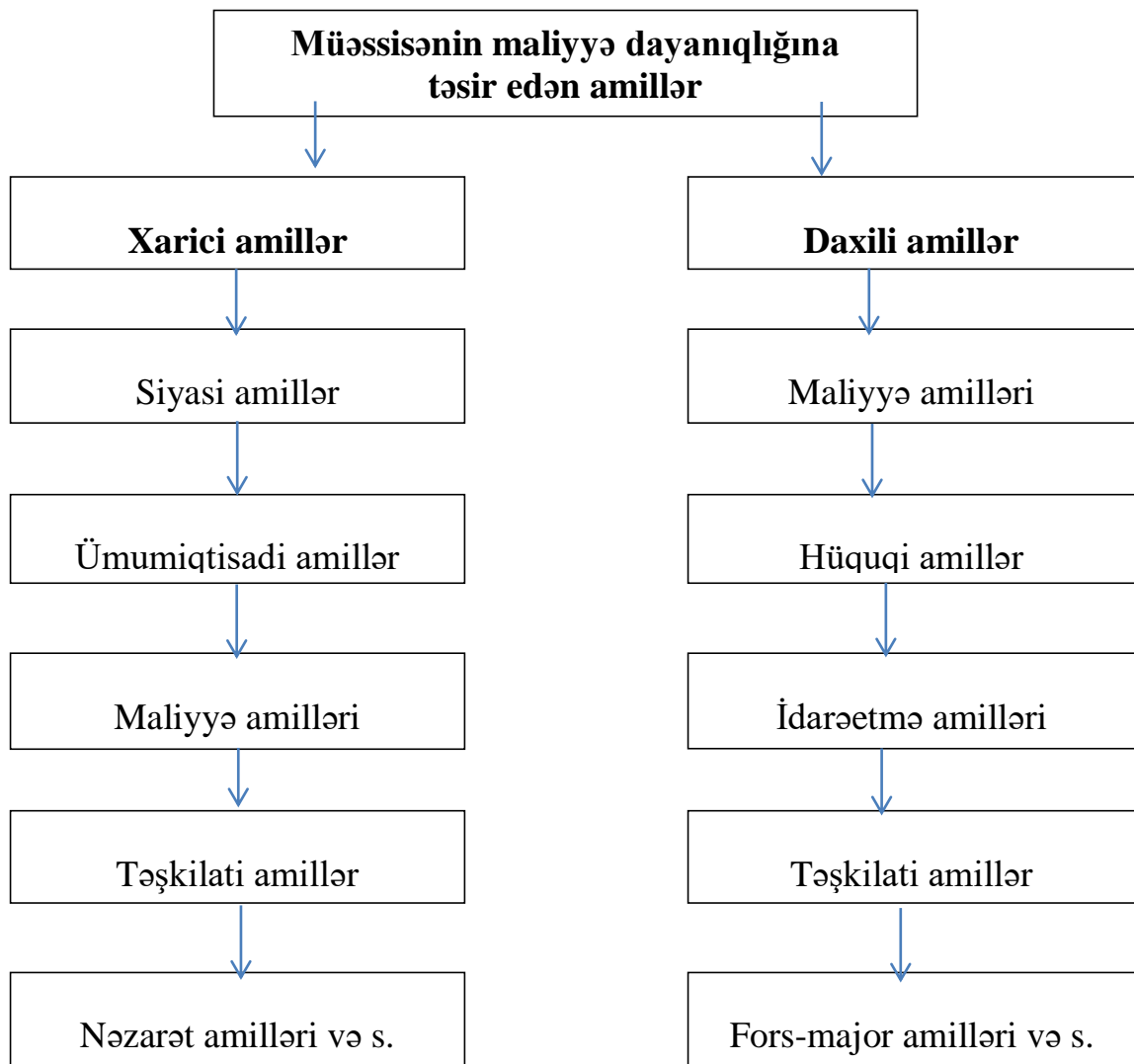
- müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əsas kriteriyalarının nəzəri cəhətdən əsaslandırılması vasitəsilə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi əmsalları müəyyən edilir; həmin əmsallara aşağıdakılar aiddir: kapitalın kifayətlilik əmsalı, müştəri (kontragent) bazası əmsalı; resurs bazasının kifayətlilik əmsalı, aktivlərdən istifadənin səmərəlilik əmsalı, ani, cari və uzunmüddətli likvidlik əmsalı, aktivlərin rentabellik əmsalı və s.
- kriteriyaların əsaslandırılması bazasında əmsalların hesablanması vasitəsilə hər bir müəssisə üçün ayrılıqda dayanıqlığın ən zəruri göstəricilərini hesablamaq olar;
- hesablanmış əmsallar konkret müəssisənin dayanıqlıq vəziyyətini əks etdirməklə real vəziyyəti öyrənməyə şərait yaradır və onların real səviyyəsi optimal səviyyələri ilə müqayisə edilərək gələcək üçün proqnozlar yaradılır;
- hesablanmış əmsalların səviyyəsindən asılı olaraq müəssisələri qruplar üzrə təsnifatlaşdırmaq olar;
- müəyyənləşmiş əmsalların səviyyəsindən asılı olaraq müəssisələrin gələcək fəaliyyətinin əsas prioritetləri müəyyən edilir və perspektivlər müəyyənləşdirilir və s.

Aparılan təhlil və tədqiqatlar əsasında tərəfimizdən müəyyən edilmişdir ki, hər bir müəssisə bir-biri ilə əlaqədar olan kompleks prosesləri icra edirlər. Həmin proseslərin icra olunma səviyyəsi çoxsaylı amillərdən asılı olur ki, həmin amillər də bir-biri ilə çox sıx əlaqədə və asılılıqda olurlar. Ona görə də bəzən amillərdən biri fəaliyyətə müsbət

təsir etdikdə, digəri mənfi təsir edir. Bəzən isə bütün amillər müsbət təsirlə nəticələri şərtləndirirlər. Həmin amilləri tədqiq edərkən daha çox müəssisənin maliyyə dayanıqlığına təsir edən xarici və daxili amilləri seçmək olar. Bu amillər əsasən törəmə üsuluna görə fərqlənir.

Tədqiqatlar göstərir ki, qeyd edilən amillər fəaliyyət müddətinə görə daimi və ya fors-major nəticəsinin əhəmiyyəti səviyyəsinə görə əsas və ikincidərəcəli, quruluşuna görə sadə və mürəkkəb, təsir meyllərinə görə kafi və qeyri kafi, məzmununa görə isə siyasi, iqtisadi, sosial, təşkilati və s. xarakterli ola bilərlər.

Tərəfimizdən qiymətləndirmənin kompleks yanaşması vasitəsilə maliyyə dayanıqlığına təsir edən xarici və daxili amillərin aşağıdakı təsnifatlaşdırılması müəyyən edilmişdir. (Şəkil 1.2.1)

Şəkil 1.2.1. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığına təsir edən amillərin təsnifatı

Mənbə: Təsnifatlaşma müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Göründüyü kimi xarici amillər içərisində ilk yer **siyasi amillərə** ayrılır. Ölkədə mövcud olan siyasi vəziyyət mövcud hökumətin dayanıqlıq səviyyəsini şərtləndirir. Bu baxımdan demək olar ki, ölkədə fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin dayanıqlığına təsir edən ən mühüm amillərdən biri məhz elə ölkədəki siyasi vəziyyətdir. Bu vəziyyət ölkənin sosial iqtisadi inkişafının ehtimallarını və onun beynəlxalq bazarda yerinin möhkəmlənməsini şərtləndirir.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən ikinci xarici amil **ümumi iqtisad amilləridir**. Bu amillərə ölkədə mövcud olan real sektorun inkişaf səviyyəsini, istehsal güclərinin inkişaf səviyyəsini, əmtəə istehsalçılarının rəqabətqabiliyyətliliyi səviyyəsini, ölkənin idxal və ixrac səviyyəsini, ölkədə istehsal edilən ümumi daxili məhsulun səviyyəsini, ölkədə mövcud olan məşğulluq səviyyəsini, əhalinin yoxsulluq səviyyəsini, inflyasiyanın səviyyəsini və s. aid etmək olar.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən üçüncü mühüm amil **maliyyə amilləridir**. Bu amillərə ölkənin maliyyə bazarının vəziyyətini, pul emisiyasının vəziyyətini, pul siyasətinin istiqamətlərini, əhalinin gəlir səviyyəsini, inflyasiya səviyyəsini, kreditlər üzrə faiz dərəcələrini, valyuta məzənnəsini, ölkənin valyuta ehtiyatları səviyyəsini, ölkənin xarici borcunun səviyyəsini və s. aid etmək olar.

Müəssisənin maliyyə dayanıqlığına təsir edən dördüncü mühüm amil **təşkilati amilləridir**. Bu amillərə ölkədə dövlət tərəfindən müəssisələrin formalaşmasına, onların fəaliyyətinin tənzimlənməsinə, idarə edilməsinə, təşkilatlanmanın dövlət müdaxiləsinin həyata keçirilməsinə aid olan tədbirlərin məcmuyu aid edilir.

Beşinci qrup xarici amillərə **nəzarət amilləri** aid edilir. Bu amillər müəssisələrin fəaliyyətinə dövlət tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan bütün tədbirləri əhatə edən fəaliyyət aid edilir. Dövlət həm pul, həm vergi, həm də digər növ siyasət vasitəsilə zəruri hallarda müəssisə fəaliyyətinə müdaxilələr edərək onların səmərəli nəticələr əldə etməsi üçün nəzarəti gücləndirirlər.

Tərəfimizdən aparılan təsnifatlaşmaya görə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən daxili amillərdən birincisi **maliyyə amilləridir**. Bu amillərə aid olaraq müəssisənin kapitalının səviyyəsini, xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərin nisbətini, aktivlərdən istifadə səviyyəsini, kontragentlərlə hesablaşmaların vəziyyətini, cəlb

edilmiş vəsaitlər üzrə faiz dərəcələrini, kapitalın kifayətlilik səviyyəsini və s. göstərmək olar.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən ikinci qrup amillərə **hüquqi amillər** aid edilir. Bu amillər özündə müəssisənin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin forma və üsullarını birləşdirir. Mövcud olan və səviyyəsinə görə dayanıqlı, mükəmməl olan qanunvericilik müəssisənin fəaliyyəti prosesində yarana bilən problemlərin normal, hüquqi tənzimlənməsinə şərait yaradır.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən üçüncü qrup amillərə **idarəetmə amilləri** aid edilir. Buraya müəssisənin korporativ idarəetmə orqanları tərəfindən idarəetmə zamanı tətbiq edilən idarəetmənin forma və üsullarının səviyyəsi aid edilir. İdarəetmə nə qədər şəffaf, nə qədər operativ, nə qədər çevik olarsa maliyyə dayanıqlığını qorumaq və artırmaq bir qədər asan olar.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən dördüncü qrup amillərə **təşkilati amillər** aid edilir. Bu amillərə müəssisənin apardığı strategiyanı, menecmentin səviyyəsini, kadrların peşəkarlıq səviyyəsini, korporativ idarəçilərlə təsisçilərin qarşılıqlı münasibət səviyyəsini, daxili nizam intizamın qorunmasına nəzarət səviyyəsini, istehsal proseslərinin təşkili səviyyəsini, müəssisənin struktur birləşmələrinin işi təşkilətmə səviyyəsini və s. aid etmək olar.

Sonuncu qrup amillərə **fors-major** amillər aid edilir. Buraya müəssisənin normal fəaliyyətini poza bilən təbii fəlakətləri, əvvəlcədən görünə bilməyən xoşagəlməz hadisələri və s. aid etmək olar. Bu amilləri siyasi, iqtisadi və təbii amillərə ayırmaq olar. **Siyasi amillərə** yarana bilən hərbi konfliktləri, sərhədlərin bağlanması, bu və ya digər səbəbdən xarici ölkələrlə əlaqələrin kəsilməsini, siyasi səbəbdən tətillərin başlanması və s. göstərmək olar. **İqtisadi amillərə** hökumət tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilmiş iqtisadi siyasətin iqtisamətlərinin pisləşməyə doğru dəyişməsi, hökumətin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərdən imtina etməsi, vergi dərəcələrinin gözlənilmədən dəyişməsi, kredit resurslarından istifadəyə təsir edən dərəcələrin dəyişməsi, maliyyə bazarında böhranın baş verməsini və s. göstərmək olar. **Təbii amillərə** sel, su basmanı, zəlzələni, yanğıni və s. göstərmək olar.

Yuxarıda qeyd edilən bütün amillərin təsirini nəzərə alaraq belə bir nəticəyə

gəlmək olar ki, müəssisənin o zaman maliyyə cəhətdən dayanıqlı saymaq olar ki, o uzun zaman dövründə kapitalın kifayətliliyi, aktivlərin yüksək keyfiyyətlə işləməsi, passivlərin yüksək keyfiyyətdə olması, likvidliyin yüksək səviyyədə saxlanması, səmərəlilik göstəricilərinin yüksək səviyyəyə qaldırılması və qorunub saxlanması, vergi ödənişlərinin vaxtında icra edilməsi və s. kimi vacib meyarları özündə əks etdirə bilsin. Qeyd edilən meyarların hər biri müəssisənin dayanıqlığı üçün çox vacib və zəruridir. Onlardan birinin pisləşməsi digər meyarların pisləşməsinə və sonda xoşagəlməz halların yaranmasına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən də müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qorunub saxlanması üçün hər bir meyarın yüksək səviyyədə qalmasının təmin edilməsi, hər bir meyarın vaxtında qiymətləndirilməsi və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması vacibdir.

1.3 Maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi

Müəssisələr bazar iqtisadiyyatının əsas aparıcı komponenti olduğundan bu sahədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ən mühüm məsələlərdən biridir. Buna görə də dövlətlərin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də məhz bu dayanıqlığın qorunmasına yönəlir. Maliyyə dayanıqlığını təmin etməklə dövlət öz maliyyə bazarını hem yerli həm də xarici müəssisələr üçün cəlbedici və etibarlı edir. Bu da öz növbəsində daha çox müəssisələrin cəlb edilməsinə bununla da istehsalın artmasına yeni iş yerlərinin yaranmasına və iqtisadi aktivliyin yüksəlməsinə səbəb olur. Buna görə də daima mövcud və yarana biləcək risklərin idarə edilməsi iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi baxımından maliyyə sisteminin əsas məqsədinə çevrilmişdir. Bu məqam eyni zamanda mərkəzi banklarında əsas məqsədlərdən biridir. Yəni səmərəli pul siyasəti aparmaqla mərkəzi banklar maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə dəstək vermiş olurlar. Lakin, heç də dövlətlər maliyyə dayanıqlığının qorunması vəzifəsinin öhdəsindən həmişə gələ bilmirlər və bu da böhranların yaranmasına səbəb olur. Bəzən bu böhran gözlənilmədən çox güclü iqtisadiyyata malik olan dövlətlərdə maliyyə dayanıqlığının qoruna bilməməsi

səbəbindən yaranaraq dünyanın digər dövlətlərinə də təsir edir. Böhranların yaranması maliyyə dayanıqlığının qorunması məsələsini daha da aktuallaşdırır və bu istiqamətdə yeni ölçülərin götürülməsini tələb edir. Böhran ayrı-ayrı istehsal sahələrinə müxtəlif formada təsir edərək bu sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin böyük itkilərlə üzləşməsinə səbəb olur. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın hər bir ayrı sahəsi üçün xüsusi yanaşmanın tətbiq edilməsini tələb edərək ümumilikdə iqtisadiyyatın böhranlardan qorunmasını təmin etmiş olur.

Dünya iqtisadiyyatı tarixində müxtəlif iqtisadi böhranlar baş vermişdir və dövlətlərin iqtisadiyyatlarına əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir etmişdir. Belə böhranlardan biri də yaxın keçmişdə, yəni 2008-ci ildə baş vermiş maliyyə böhranıdır. Bu beynəlxalq aləmdə ən sərt böhranlarda biri hesab edilir. Bu böhranı digər böhranlardan fərqləndirən əsas xarakterik cəhət onun mənbəyinin dünyanın ən güclü iqtisadiyyatına sahib olan Amerika Birləşmiş Ştalarının maliyyə sisteminin olmasıdır. Böhranın baş verməsində, formalaşmasında əsas rola malik olan maliyyə təşkilatları dünyanın ən böyük və ən etibarlı maliyyə təşkilatları sayılırdı. Beynəlxalq standartlara görə maliyyə dayanıqlığı baxımından ən etibarlı maliyyə göstəricilərinə malik olan bu təşkilatların böhrana səbəb olması bir daha göstərdi ki, maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətində dünya iqtisadiyyatında hələ də boşluqlar mövcuddur və bu boşluqların gələcəkdə də yeni böhranlara səbəb olmasının qarşısının alınması üçün daha ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsinə və yeni hüquqi normativlərin qəbul edilməsinə ehtiyac vardır. Bu böhran maliyyə təşkilatlarından öz başlanğıcını götürməklə tezliklə iqtisadiyyatın digər sahələrinə təsir etməyə başladı və tezliklə bütün dünyaya yayılaraq qlobal səviyyədə iqtisadiyyatın geriləməsinə gətirib çıxardı. Belə olan halda isə dünya ölkələrinin əksəriyyətində azad bazar sisteminin mövcud olmasına baxmayaraq dövlətlər böhranın daha da dərinləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə maliyyə vəsaitləri vasitəsilə iqtisadiyyata müdaxilə edərək müəssisə və təşkilatlara maliyyə dəstəyi verməklə onların müflis olmasının qarşısını aldı. Belə şəraitdə eyni zamanda mərkəzi bankların da pul siyasəti dəyişərək yumşaq pul siyasətinə yönəldi və iqtisadi subyektləri daha çox maliyyə vəsaitləri ilə təmin etmək məqsədi əsas götürülməyə başladı.

Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi müəssisələr üçün maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi iki səviyyədən ibarətdir. Birinci səviyyə makro səviyyədir bu səviyyə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində dövlətin oynadığı rolu göstərir. Digəri isə mikro səviyyədir. Bu səviyyədə isə maliyyə dayanıqlığı dedikdə müəssisələrin öz maliyyə dayanıqlığını təmin etməsi əsas götürülür. Ümumiyyətlə, müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi hər iki səviyyədə dayanıqlığın təmin edilməsindən asılıdır. Bu baxımdan maliyyə dayanıqlığının dünya təcrübəsindən danışarkən hər iki səviyyədə dayanıqlığın təmin edilməsi təcrübəsinin təhlil edilməsinin tədqiqat işi üçün əhəmiyyəti böyükdür. Dövlət səviyyəsində maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi təcrübəsi kimi 2008-ci ildə yaşanan böhranın aradan qaldırılması və müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının bərpa edilməsi üçün dövlətlər tərəfindən atılmış addımların və iqtisadi siyasətə edilmiş dəyişiklikləri nümunə göstərə bilərik. Bu istiqamətdə mühüm addım atmış dövlətlərdən biri elə böhranın mənbəyi rolunda çıxış etmiş Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır (ABŞ). Belə ki, **ABŞ-da** böhran nəticəsində ən çox zərər görən və dövlətlər tərəfindən ən çox maliyyə dəstəyi alan sənaye sahələrindən biri də qida məhsulları sənayesidir. Böhran nəticəsində bu sahə ağır itkilərə məruz qalmışdır və bu itkilərin aradan qaldırılaraq maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün ABŞ hökuməti tərəfindən zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu sahənin əhəmiyyətini artıran məqamlar isə əhalinin qida məhsullarına olan tələbatının yüksək olması və eyni zamanda bu sahənin kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbinin çox olmasıdır. Əgər qida məhsulları sənayesində böhran baş verərsə bu kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatı da azaltmaqla bu sahəyə də mənfi təsir edir və bu təsir həmin məhsulları ixrac edən dövlətlərin həmin sektorununun da geriləməsinə səbəb olur. Bu məqamları nəzərə alaraq ABŞ hökuməti bu sahənin böhrandan çıxarılması üçün zəruri tədbirlər görmüş və maliyyə yardımları göstərmişdir. ABŞ-da qida məhsulları sənayesi böhran nəticəsində mənzil sənayesi ilə, maliyyə sahəsindən sonra ən çox zərər görmüş sahə idi. Bu sahənin ən çox zərər görən sahələrdən biri olmasının əsas səbəblərindən biri kredit bazarlarının çökməsi idi. Əhalinin daha çox qida komponentlərini kredit vasitəsilə əldə etməsi kredit bazarının çökməsi ilə onların bu mallara olan tələbatlarının azalmasına gətirib çıxardı. Bu da öz növbəsində qida məhsullarına olan sifarişlərin ləğv

edilməsinə, istehsal müəssisələrinin bəzilərinin bağlanması və işçilərin azad olunmasına gətirib çıxardı. Bu proses ABŞ-da ən böyük qida istehsal şirkətlərinin böhranla üzlənməsinə səbəb oldu. Eyni zamanda alıcılıq qabiliyyətinin zəifləməsi əhalinin qida məhsullarına sifarişlərinin azalmasına təsir edirdi. Eyni zamanda ev təsərrüfatlarının öz işlərini itirmək qorxusu və iqtisadiyyata etibarın azalması yığımların artmasına və iqtisadi aktivliyin azalmasına səbəb olaraq digər sahələr kimi qida məhsulları istehsalı sənayesinə də ziyan vurdu. Qida məhsulları sənayesi qlobal xarakterə malik olduğundan və bir çox hallarda bu sahədə komponentlərin başqa ölkələrdə istehsal olunduğundan böhran tezliklə digər ölkələrin də uyğun sənayesinə təsir etməyə başladı. Buna görə də qida istehsalı müəssisələrinin bu vəziyyətdən çıxarılması üçün hökumət güzəştli kreditlər və birbaşa maliyyə dəstəyi vasitəsilə bu sahədə maliyyə dayanıqlığını bərpa etməyə başladılar. ABŞ-da qida məhsulları sənayesində maliyyə dayanıqlığının bərpa edilməsinə daha çox yer ayrılmasının əsas səbəblərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Qida sənayesinə müdaxilənin daha asan və idarə edilən olması. Amerikada qida sənayesi çox böyük təmərküzləşməyə malik deyildir. Bu sahə daha liberal olan sənaye sahəsidir. Lakin bu bazarda əsasən bir neçə də böyük şirkət mövcuddur və onlar bazarın böyük hissəsinə sahibdirlər. Eyni zamanda bu sektorda dəyər zəncirinin quruluşu da daha aydındır. Buna görə də dövlət nümayəndələri düşünürdülər ki, bu sektora maliyyə yardımlarının ayrılması daha səmərəlidir və böyük şirkətlərin böhrandan çıxarılması yayılma effekti ilə bu şirkətləri məhsullarla təmin edən digər kiçik müəssisələri də böhrandan çıxaracaqdır. Qida sənayesi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə sıx əlaqədar olduğundan bu sahədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi bu sənaye ilə əlaqəli olan digər müəssisələrin də maliyyə dayanıqlığının artırılması demək idi.

Qida sənayesinə maliyyə dəstəyinin kredit problemlərini həll etməsi. Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi ABŞ-da da qida sənayesi ilə kredit təşkilatları sıx əməkdaşlıq edirlər. Buna əsas səbəb **qida məhsulları istehsalı komponentlərinin** əksəriyyətinin kredit vasitəsilə əldə edilməsidir. Bir çox hallarda bu sıx əlaqə nəticəsində gəlir əldə edilməsinə görə qida istehsalı müəssisələri

əməkdaşlıq etdikləri kredit təşkilatlarından asılı olurlar. Böhranın mövcudluğu şəraitində isə kredit təşkilatlarının öz şərtlərini daha da sərtləşdirməsi isə əhalinin kreditə çıxış imkanlarının azalmasına və nəticədə **qida məhsullarının** da azalmasına gətirib çıxarmışdı. Belə olan şəraitdə qida istehsalı şirkətlərinə maliyyə dəstəyinin verilməsi eyni zamanda kredit probleminin də həll edilməsinə imkan yaradaraq həm bu şirkətlərin, həm də bu şirkətlərlə əlaqəli olan kredit təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığının artırılmasına gətirib çıxardı.

Qida sənayesinin məşğulluqda payının yüksək olması. Qida sənayesinin ABŞ-da məşğulluqda payı yüksəkdir. Bu sektorun çökməsi minlərlə işçi qüvvəsinin işsiz qalması demək idi. Bu isə sosial narazılığın artırmağa, siyasi vəziyyəti gərginləşdirməyə və eyni zamanda iqtisadiyyatda aktivliyin kəskin azalmasına səbəb ola bilərdi. Buna görə bu sahəyə maliyyə dəstəyinin verilməsi çox vacib idi. Qida sənayesində məhsulların istehsal edildiyi zavodlarda və digər müəssisələrdə yüksək ixtisas tələb etməyən işlərin çox olması əhalinin ixtisas baxımından istənilən təbəqəsinin iş yeri əldə etməsi üçün şərait yaradırdı. Bu amillər sosial-iqtisadi narazılığın qarşısının alınması üçün qida sənayesində maliyyə yardımları vasitəsilə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin zəruri edirdi.

2008-ci ilin maliyyə böhranı nəticəsində ABŞ-da qida sənayesi məhsul istehsalı üzrə ən böyük azalmaya məruz qaldı. Belə ki, **2008-ci ildə məhsul istehsalı əvvəlki ilə nisbətən 8,4%, 2009-cu ildə 6,7%, 2010-cu ildə isə 4,1%-ə düşdü (93).** O dövrdə **qida məhsulları sənayesində istehsalın** 90%-i maliyyə təşkilatları vasitəsilə həyata keçirildiyindən kapital bazarının daralması və əhalinin kapitalla çıxışının azalması vəziyyəti daha da çətinləşdirdi. Bundan əlavə işsizliyin artması vəziyyəti çətinləşdirdi. Belə olan şəraitdə Amerikanın əsas qida məhsulları istehsalçısından yarısı yardım üçün dövlətə müraciət etmək məcburiyyətinə qaldılar. Artıq 2008-ci ilin sonunda bu şirkətlər özlərinin gündəlik fəaliyyətini təmin edə bilməyəcək qədər zəifləmişdilər. Onların 2008-ci il üçün itkisi 30 milyard ABŞ dollarına bərabər olmuşdu və şirkətlər 20 zavodunu bağlayacağını elan etmişdi (94). Bəzi təttilçi şirkətlərin maliyyə durumunun daha yaxşı olması onunla əlaqədar idi ki, həmin şirkətlər artıq 2006-cı ildə dövlət tərəfindən yardım almışdı və böhran dövründə öz likvidliyini qoruya bilmişdi. Belə

olan vəziyyətdə Amerika hökuməti iqtisadiyyatda böyük paya sahib olan bu şirkətlərin müflis olmalarının qarşısını almaq məqsədilə tədbirlər görməyə başladı. Belə ki, 2008-ci il dekabrın 19-da iqtisadiyyatın böhrandan qorunmasını təmin etmək məqsədilə Prezident Corc Buş Maliyyə Departamenti tərəfindən Problemlə Aktivlərin Bərpası Proqramının həyata keçirilməsi üçün sərəncam verdi. Bu proqramın tərkibində isə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən Qida Sənayesinin Maliyyələşdirilməsi Proqramının əsası qoyuldu. Hökumət bu addımın atılmasını onunla əsaslandırır ki, əgər qida sənayesinin müflis olmasına imkan versək, o zaman bu Ümumi Daxili Məhsulun 1% azalmasına və 1.1 milyon işçinin öz iş yerlərini itirməsinə səbəb ola bilər. Qida Sənayesinin Maliyyələşdirilməsi Proqramının əsasında qida məhsulları istehsalçısı olan şirkətlər dövlətdən 20 milyard dollar məbləğində yüngül şərtlərlə kredit aldılar.(95). Ayrılmış vəsaitlər yeni hökumət formalşana kimi bu müəssisələrin öz maliyyə dayanıqlığını qorumağa imkan verdi. Yeni hökumət gəldikdən sonra isə qida sənayesinə daha böyük həcmdə maliyyə dəstəyi verildi. Belə ki, sözügedən kompleks ümumilikdə həyata keçirilən proqram vasitəsilə 50 milyard dollar həcmində maliyyə dəstəyi almış oldular. Bu kreditlər ayrılanda hökumət tərəfindən bu şirkətlər qarşısında müəyyən şərtlər də qoyuldu. Əsas şərtlərdən biri onadan ibarət idi ki, ayrılmış vəsaitlərin səmərəli iadrə edilməsi vasitəsilə yardım almış müəssisələr xalis müsbət dəyərə malik olmalı, maliyyə dayanıqlığını təmin etməli və dövlətin ayırdığı kreditin tam ödəməli idilər. Bu şərtin əsas məqsədi şirkətlərə öz maliyyə vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaqla ümumi iqtisadiyyatın sonrakı dövrdə maliyyə dayanıqlığını qoruya bilməsinə imkan yaratmaq idi. Yəni əgər dövlət tərəfindən ayrılmış böyük həcmdə kreditlər geri ödənə bilməsəydi bu zaman artıq ümumi maliyyə dayanıqlığına təhlükə yarana bilərdi. Buna görə də dövlət müəyyən şərtlərdən istifadə etməklə həm zərər çəkmiş şirkətləri böhrandan çıxarmağa çalışır, həm də sonrakı dövrdə maliyyə sisteminin sağlamlığını qorumağa çalışırdı. Eyni zamanda dövlət tərəfindən qoyulmuş şərtlər yardım alan müəssisələrin vəzifəli şəxslərinin əlavə kompensasiya və ya gəlir əldə etmələrinin qarşısını alırdı. Burada isə əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, əlavə gəlir əldə etmək imkanlarının olması şirkətlərin rəhbərlərini daha riskli maliyyə əməliyyatları həyata keçirməyə həvəsləndirirdi ki, bu da risklərin artmasına və maliyyə

dayanıqlığının zəifləməsinə səbəb olurdu. Əslində maliyyə böhranın formalaşmasında məhz bu cür riskli addımların atılmasının böyük rolu vardır. Həyata keçirilmiş bu tədbirlər qida məhsulları sənayesi müəssisələrinin tezliklə böhrandan çıxmasına imkan yaratdı. Qida sənayesində çalışan şirkətlərin böhrandan çıxma bilməsinin bir səbəbi isə investorlar tərəfindən formalaşmış tələbin yüksək olması idi. Bunun nəticəsində həmin şirkətlərdə səhmlər gözləndiyindən daha çox və daha baha qiymətə satıldı. Bazar iştirakçılarının şirkətin səhmlərinə belə böyük maraq göstərməsi maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi demək idi. Beləliklə, Amerika hökuməti bazar iqtisadiyyatının ən güclü nümunə olsa da, böhran dövründə yaşanan neqativ proseslərin qarşısını almaq və böhranın dərinləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə iqtisadiyyata müdaxilələr edərək digər mühüm sahələr kimi qida sənayesini də qorumuş oldu. Bu sahədə dövlət tərəfindən maliyyə dayanıqlığının qorunması bu sahə ilə əlaqədar olan digər sahələrinə böhrandan çıxarılmasına imkan yaratdı.

Almaniya Federativ Respublikasının iqtisadiyyatında da qida sənayesinin payı yüksəkdir. Dünyanın ən keyfiyyətli **qida məhsulları** istehsalçılarından sayılan sayılan Almaniya qida istehsalı üzrə uzun tarixə malikdir və iqtisadiyyatda dəyər yaradılmasında və məşğulluğun təmin edilməsində bu sənaye sahəsinin payı böyükdür. 2008-ci ildə yaşanan dünya böhranı Amerikada olduğu kimi Almaniyada da **qida sənayesinə** əsaslı təsir edərək istər istehsalın, istərsə də istehlaka olan tələbatın azalmasına gətirib çıxardı. Almaniya hökumətini statistik məlumatlarına əsasən böhran nəticəsində 2008-ci ilin Oktyabrından etibarən qida məhsulları istehsalı kəskin azalmışdır. Bu azalma 2009-cu ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 7,9% təşkil etmişdir. Mütəxəssislər ümumiyyətlə Almaniya iqtisadiyyatında və qida sənayesində yaşanan bu böhranı İkinci Dünya Müharibəsindən sonra yaşanan ən böyük böhran kimi qiymətləndirirlər. Qida sənayesində yaşanan böhran müxtəlif şirkətlərə təsiri eyni deyildi. Lakin, istənilən halda şirkətlərin gəlirləri kəskin azalmışdı. Bu sənaye sahəsinin ixracla əlaqəsinin yüksək olması dünya ölkələrində **ona** olan tələbatın azalmasının təsiri ilə böyük itkilərin yaranmasına səbəb olmuşdu. (96). Belə olan halda qida məhsulları istehsal edən şirkətlər 60,000-dən çox işçinin əmək haqqını azaltmaq məcburiyyətində qalmışdı. Öz maliyyə dayanıqlığını qorumaq məqsədilə iri şirkətlər

Abu Dabi İnvestisiya fondundan 1 milyard Avro məbləğində vəsait cəlb etmək üçün öz səhmlərinin 9%-ni bu fonda satmışdı. Böhranın Almaniyanın qida sənayesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyinin əsas səbəbi bu sahədə istehsal edilən məhsulların əksəriyyətinin ixrac edilməsi ilə bağlı idi. Bu isə öz növbəsində dünya ölkələrində böhran yaşandığından şirkətin istehsal etdiyi məhsullara olan tələbin kəskin azalması ilə ixrac edilən məhsul həcmının azalmasına gətirib çıxarmışdı. Almaniya qida sənayesində böyük paya sahib olan şirkətlər böyük itkilərə məruz qalmışdı. Belə ki, həmin şirkətlərin hesabatlarına əsasən 2007-ci ildə onların əldə etdiyi gəlirlər 2008-ci ildə 25% azalaraq aşağı səviyyəsinə düşmüşdü. Bununla yanaşı yaranmış böhranla əlaqədar olaraq şirkətlərin borc yükü də artaraq 1.4 milyard Avro səviyyəsinə çatmışdı. Ağır maliyyə itkiləri ilə üzləşən şirkətlər işçilərini işdən azad etmək məcburiyyətində qalmışdı. 2008-ci ilin sonunda əvvəlki illə müqayisədə şirkətlərin bütün işçi qüvvəsinin sayı ötən illə müqayisədə 7% azalmışdı. Belə olan halda Almaniya hökuməti də qida sənayesində maliyyə dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə bu sahədəki müəssisələrə maliyyə dəstəyi vermək qərarına gəldi. Maliyyə dəstəyi çərçivəsində qida sənayesinə 1.5 milyard Avro maliyyə vəsaiti ayrıldı (97). Burada əsas yeri isə qida məhsulları istehsal edən ən iri 11 şirkət tuturdu. Onlar hökumətdən 1 milyard Avro məbləğində kredit ayrılmasını istəyirdi. Bununla yanaşı həmin şirkətlərə dövlət tərəfindən 1.6 milyard Avro həcmində kredit qarantiyası da ayrıldı. Burada əsas məqsəd isə ayrılmış maliyyə vəsaitlərinin hesabına Almaniyanın yerli qida sənayesinin maliyyə dayanıqlığının qorunmasını təmin etmək idi və bu istiqamətdə vəsaitlərin tam səmərəli istifadə edilməsi tələb olunurdu. Bununla yanaşı Almaniya hökuməti qida istehsalı müəssisələrinin satışlarını artırmaq məqsədilə ətraf-mühiti daha az korlayan təzə texnologiyaların alışı zamanı vergidən azad olunma kimi üstünlüyü təklif etdi. Eyni zamanda Almaniya hökuməti tərəfindən qida məhsullarının satışının maliyyələşdirilməsini həyata keçirən maliyyə təşkilatlarına da 100 milyon Avro həcmində kredit xətti ayrıldı (97). Bu vəsaitlər eyni zamanda məhsul istehsalçılarının təchizatçıları üçün də açıq idi və bu onlar üçün də maliyyə böhranından çıxmağa imkan yaradırdı. Beləliklə, maliyyə dayanıqlığının qorunması Almaniya hökumətinin də əsas diqqət mərkəzində idi. Buna görə də iqtisadiyyatda böyük paya sahib olan

müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının qorunması hökumət üçün vacib idi. Qeyd etdiyimiz şirkətlərə maliyyə dəstəyinin verilməsi iqtisadiyyatda aktivliyin və məşğulluğun qorunması, yaradılan dəyərin təmin edilməsi demək idi. Eyni zamanda onu qeyd etmək yerinə düşər ki, Amerikada və digər ölkələrdə qida istehsal edən müəssisələrə maliyyə dəstəyi verildikdən sonra Almaniya tərəfindən eyni dəstək verilməsəydi bu alman qida şirkətlərinin dünya bazarında payının azalmasına və eyni zamanda rəqabətdə uduzmalarına səbəb ola bilərdi. Bu isə hətta böhrandan sonrakı dövrdə bu şirkətlərin öz maliyyə dayanıqlığını qorumaq imkanları daralmış olardı. Bu baxımdan Almaniya hökuməti tərəfindən maliyyə dayanıqlığının qorunması istiqamətində atılan addımlar məqsədə uyğun idi. Atılmış bu addımlar tezliklə öz təsirini göstərməyə başladı. Belə ki, 2011-cu ildə Almaniya ixrac edilən qida məhsullarının həcmi 2009-cu illə müqayisədə 3,5 dəfə artmışdı. (98).

Makro səviyyədə dövlətin maliyyə dayanıqlığını təmin etməsi müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının tam təmin edilməsi demək deyildir. Hətta dövlət böhran dövründə müəssisələrə vəsait ayırsa belə dayanıqlığın təmin edilməsi bu vəsaitlərin müəssisələr tərəfindən səmərəli idarə edilməsindən asılıdır. Müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün şirkətlər tərəfindən müxtəlif strategiyalar hazırlanıb istifadə edilir. Bu strategiyaların bir-birindən fərqli olması isə müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi bazarda mövcud olan fərqliliklərdir. Yəni hər bazarda istifadə edilən maliyyə vəsaitlərinin gəlir gətirmə qabiliyyəti, davamlı iqtisadi fəaliyyəti təmin etmək imkanı eyni olmadığından maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilir. Buna baxmayaraq maliyyə dayanıqlığının müəssisələrdə təmin edilməsi üçün qərb dünyasında nəzəri baxımdan əsas götürülən səviyyələr vardır. Bu səviyyələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

Maliyyə və strateji planlaşdırma. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi əhəmiyyətlidir. Ona görə ki, planlaşdırma həyata keçirilmədən gəlir və xərcləri düzgün qiymətləndirmək imkanları daralır və müəssisə sahib olduğu maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edə bilmir. Bir çox müəssisələrin fəaliyyətinə mövsümi amillər təsir etdiyindən bu müəssisələrdə gəlirlər mövsümdən asılı olaraq dəyişir. Bu zaman maliyyə planlaşdırılmasının

əhəmiyyəti daha da artır. Ona görə ki, satışın yüksək olduğu mövsümlərdə əldə edilən gəlirlərin həcmi kəskin artır. Əksinə, az olduğu dövrlərdə isə gəlirlər kəskin azalır. Maliyyə planlaşdırılması həyata keçirilmədikdə aşağı gəlirlər müşahidə edilən dövrlərdə xərcləri qarşılamaq mümkün olmadığından maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi də mümkün olmur və müəssisə müflis olmaq təhlükəsi ilə qarşılaşır. Buna görə də maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilərək porqnozlaşdırma əsasında aşağı gəlir müşahidə ediləcək dövrlərin müəyyənləşdirilməsi və həmin dövrlərdə xərclərin azaldılması maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə imkan yaradır.

Gəlirlərin diversifikasiyası. Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində gəlirlərin diversifikasiyasının da böyük əhəmiyyəti vardır. Diversifikasiyanın həyata keçirilməsində əsas məqsəd müəssisənin gəlir mənbələrinin artırılması və bununla da hər hansı bir sahədə geriləmə müşahidə edildikdə müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsidir. Bəzən diversifikasiya strategiyasının düzgün qurulmaması nağd pul vəsaitlərinin artmasına imkan yaratsa da maliyyə dayanıqlığı üçün riskləri də artırdığından bəzən müəssisəni gözlənilməz böhranla üz-üzə qoya bilər. Buna görə də müəssisələr üçün istehsal etdiyi məhsulların sırasının böyük olması və maliyyə vəsaitlərinin formalaşması mənbələrinin geniş olması böyük əhəmiyyət daşıyır. Bura eyni zamanda müəssisənin investisiya siyasəti də aiddir, yəni böyük korporasiyalar öz vəsaitlərini digər qiymətli kağızlara investisiya edərkən diversifikasiya amilini nəzərə alaraq maliyyə dayanıqlığını qorumağa çalışırlar.

Sağlam idarəetmə və maliyyələşdirmə. Müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının qorunmasında və gəlirlərin formalaşmasında idarəetmə sisteminin və səmərəli maliyyələşdirmənin əhəmiyyəti böyükdür. Bu istiqamətdə səmərəliliyin təmin edilməsi məqsədilə müəssisələr müəyyən etdikləri qaydalarla idarəetmədə və maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsində şəffaflığın artırılmasına çalışırlar. Bu təcrübə müəssisələrdə yüksək rütbəli əməkdaşların öz qərarlarını şəxsi maraqlarına əsasən deyil, müəssisənin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılmasına əsasən vermələrinə məcbur edir. Bu halda müəssisədə vəzifə tutan insanlar daha çox gəlir əldə etmək üçün daha riskli addımlar atmaqdan yayınmış olurlar bu da maliyyə dayanıqlığına təhlükə yarada

biləcək risklərin aradan qaldırılması deməkdir.

Praktiki baxımdan isə maliyyə dayanıqlığının qorunması və onun səviyyəsinin ölçülməsi üçün müxtəlif empirik göstəricilərdən istifadə edilir. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi baxımından müəssisənin ödəmə qabiliyyətini göstərən göstəricilərin əhəmiyyəti daha böyükdür. Müəssisələr üçün belə göstəricilərdən biri **borcun aktiv səhmlərə nisbətidir**. Bu göstərici ilə şirkətin maliyyələşməsində borcverənlərin və investorların payı müəyyən edilir. Bu göstəricinin yüksək olması o anlama gəlir ki, müəssisənin maliyyələşməsində borcverənlərin payı çoxdur və bu da maliyyə dayanıqlığının daha zəif olması deməkdir. Buna görə də müəssisələr bu göstəricinin yüksək olmasının yeni borc əsasında maliyyələşmənin payının yüksək olmasının qarşısını almağa çalışırlar. Bu göstəricinin ümumi qəbul edilmiş məqbul səviyyəsi mövcud deyildir. Bu da onunla əlaqədardır ki, müxtəlif istehsal sahələrində borclanmaya olan tələb müxtəlifdir. Buna görə də hər sahədə bu göstəricinin müxtəlif səviyyəsi standart kimi qəbul edilmişdir. Digər göstərici **aktiv səhmlərin ümumi aktivlərə nisbətidir**. Bu göstərici isə müəssisənin aktivlərində səhmdarların payının müəyyən edilməsi üçündür. Bu göstəricinin yüksək olması səhmdarların müəssisədə payının çox olması ilə yanaşı eyni zamanda səhmdarların müəssisəyə olan inamının göstəricisidir. Bu da yeni səhmdarların cəlb edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Səhmdarların payının çox olması eyni zamanda borc vasitəsilə borclanmanın səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir ki, bu da şirkətin öhdəliklərinin və xərclərinin daha aşağı olması deməkdir. Digər bir göstərici isə **öhdəliklərin aktivlərə nisbətidir**. Bu göstərici vasitəsilə müəssisənin öz aktivləri hesabına öhdəliklərini ödəmə qabiliyyəti müəyyən edilir. Əgər bu göstərici yüksək olarsa, bu o deməkdir ki, öhdəliklərin payı çoxdur və müəssisənin fəaliyyəti risklidir. Bu isə yeni investorların cəlb edilməsini çətinləşdirərək maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsini sual altında qoyur. Buna görə də müəssisələr bu göstəricinin aşağı səviyyədə olmasına çalışırlar. Bu göstəricinin məqbul səviyyəsi də fəaliyyət sahəsindən asılı olaraq dəyişir. Maliyyə dayanıqlığının ölçülməsi üçün digər göstəricilərdən də istifadə edilir. Lakin, bu göstəricilər müəssisənin nə dərəcə də davamlı olduğunu göstərməklə investorların cəlb edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Azad bazar iqtisadiyyatına malik olan dövlətlərdə

də maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsinin, yəni maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əsas mənbəyi investorlar olduğundan bu göstəricilər maliyyə dayanıqlığının müəyyən edilməsi baxımından daha önəmlidir.

Göründüyü kimi maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi dünya təcrübəsində həm dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət, həm də müəssisələrin özlərinin istifadə etdiyi strategiyalar əsasında həyata keçirilir. Hər iki səviyyənin eyni zamanda mövcud olması dayanıqlığın təmin edilməsi üçün vacibdir. Əgər dövlət maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün zəruri mühiti yarada bilməzsə o zaman müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını təmin etmək üçün həyata keçirdiyi strategiyanın səmərəliliyi itər. Eyni zamanda əgər dövlət zəruri mühiti yaradarsa, ancaq müəssisələr öz maliyyə dayanıqlığını qoruya bilməzsə o zaman yenə də dayanıqlığın səmərəliliyi itmiş olar. Buna görə də bu iki səviyyə üzrə həyata keçirilən tədbirlər və istifadə edilən strategiyalar bir-birini tamamlamalıdırlar.

Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi eyni zamanda müəssisənin fəaliyyəti üzərində davamlı nəzarətin aparılmasını və dayanıqlığın ölçülməsi məqsədilə istifadə edilən göstəricilərin davamlı hesablanaraq idarə edilməsini tələb edir. Buna görə də, maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün müəssisələr tərəfindən qurulmuş nəzəri strategiyanın empirik əsaslara dayanan göstəricilər vasitəsilə yoxlanılması əhəmiyyətlidir. Burada da həm nəzəri, həm də empirik amillərin qarşılıqlı sürətdə istifadəsi və bir-birini tamamlaması məsələsi önəmlidir. Dünya təcrübəsində müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə böyük əhəmiyyət verilir və müəssisələr iqtisadiyyatın əsasını təşkil etdiyindən dövlətlərin iqtisadi siyasətləri də müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə yönəlir. Müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının qorunması isə ümumi iqtisadiyyatda dayanıqlığın qorunması deməkdir. İqtisadi siyasətin hər bir istiqamətində, istər pul siyasətində, istər büdcə siyasətində, istərsə də maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin idarə edilməsində müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının qorunmasına xidmət edən istiqamətləri görmək mümkündür.

II FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN MALİYYƏ DAYANIQLIĞININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin makroiqtisadi parametrlərinin təhlili

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində çoxşaxəli və irimiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər əsasən qlobal çağırışlara cavab verə biləcək investisiyaların cəlb edilməsinə, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına, azad rəqabət mühitinin yaradılmasına, beynəlxalq bazarlara uğurlu çıxışın təmin edilməsinə, insan kapitalının daha da gücləndirilməsinə, onun keyfiyyətə yüksəlməsinə, fiskal genişlənmənin reallaşdırılmasına, pul və məzənnə siyasətinin istiqamətlərinin aparılan makro-iqtisadi siyasətin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına, sahibkarlıq müəssisələrinin inkişafına geniş imkan yaradılmasına, sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin məhsuldarlıq-səmərəlilik əsaslarının gücləndirilməsinə, xarici maliyyələşmə mənbələrin gücləndirilməsinə və s. məqsədlərin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmişdir.

Qeyd edilən məqsədlərin yerinə yetirilməsinin əsas hədəfi ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran makro və mikro səviyyəli problemlərin həllidir. Bu problemləri sistemli şəkildə həll etmək, iqtisadiyyatın səmərəli nəticələr verməsini təmin etmək məqsədilə 6 dekabr 2016-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiq etdiyi fərmanla “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq olunmuşdur. Həmin sənədə müvafiq olaraq milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Bu sənəd orta və uzun müddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışından ibarətdir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, qeyd edilən sənəd tək-cə iqtisadiyyatın inkişaf

məqsədlərini və prinsiplərini deyil, həm də hər istiqamət üzrə qlobal meylləri, iqtisadiyyatın tam diaqnostikasını, mövcud vəziyyətin GZİT təhlilini, görülməli tədbirləri, tələb edilən investisiya və nəticə indikatorlarını əhatə edir. Sənəddə qeyd olunduğu kimi Strateji Yol xəritəsi iqtisadi inkişafa kömək edən bütün faktorları, eyni zamanda yerli və əcnəbi özəl sektor nümayəndələrinin kommunikasiya və əməkdaşlığı üçün bütün imkanları təmin edəcəkdir. Dövlət investisiyaları iqtisadiyyat üçün katalizator rolunu oynayacaq, iqtisadi inkişafın lokomotivi isə özəl sektor olacaqdır (3).

Ölkədə son illər də aparılan iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaq etibarilə sahibkarlığın, özəl sektorun inkişafı artıq vüsət almışdır. StratejiYol Xəritəsində əks olunduğu kimi Azərbaycan son 10 il ərzində iqtisadi inkişaf tempinə görə dünya ölkələri arasında ön sıralarda olmuşdur. Ölkədə uğurla reallaşdırılan neft siyasəti əsasında külli miqdarda gəlirlər əldə edilmiş, onun hesabına infrastruktur modernləşdirilmiş, qeyri-neft sektoru inkişaf etdirilmiş, sosial rifah yaxşılaşdırılmış, əhəlinin real gəlirlərinin səviyyəsi artmış, dövlətin sərəncamında olan aktivlər heç vaxt olmamış səviyyədə artmış və ümumi daxili məhsulun həcmi aşan səviyyədə strateji valyuta ehtiyatı yaradılmışdır. (3).

2014-cü ildən başlayaraq dünya neft bazarında qiymətlərin kəskin azalması nəticəsində Azərbaycanın iqtisadiyyatını bürümüş böhran səbəbindən ölkədə iqtisadi artım sürəti aşağı düşmüş, institusional və struktur çağırışlar mahiyyət etibarilə dəyişmiş, tədiyə balansı və qeyri-büdcə sferasında geriləmələr sürətlənmiş, maliyyə və bank sektorunda baş verən xoşagəlməz hallar ölkədə yeni iqtisadi inkişaf aşağı düşmüş, institusional və struktur çağırışlar mahiyyət etibarilə dəyişmiş, tədiyə balansı və qeyri-büdcə sferasında geriləmələr sürətlənmiş, maliyyə və bank sektorunda baş verən xoşagəlməz hallar ölkədə yeni iqtisadi inkişaf konsepsiyasına keçilməsini zəruri etmişdir.

Dayanıqlı və davamlı inkişafı təmin etmək məqsədilə daha mütərəqqi üsullarla işləmək və ən zəruri vacib məsələlərin həllini sürətləndirmək makrosəviyyədə günün tələbinə çevrilmişdir. Həmin məsələlərə ticari bölməyə nisbətən istehsalat bölməsinin, hasilata nisbətən emalın, dövlət sahibkarlığına nisbətən özəl sahibkarlığın, aşağı texnologiya tutumlu sektorlara nisbətən yüksək texnologiyalara əsaslanan sektorların,

az gəlirli bazarlara nisbətən yüksəkgəlirli bazarların və aşağı dəyər yaradan sektorlara nisbətən yüksək dəyər yaradan sektorların, aşağı ixtisaslı əməyə nisbətən yüksək ixtisaslı əməyə əsaslanan sahələrin daha dinamik inkişafı aid edilə bilər (3). Təhlillər göstərir ki, milli iqtisadiyyatın strukturunun yenilənməsi biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, orta müddətli xərclər strategiyası çərçivəsində yeni siyasətin tətbiq edilməsi, sahibkarlığın idarə edilməsində daha mütərəqqi üsulların tətbiq olunması, monetar siyasətin təkmilləşdirilməsi, maliyyə, büdcə, vergi, bank sisteminin sağlamlaşdırılması, istehsalçıların və malsatanların xarici bazarlara çıxışının asanlaşdırılması və s. vasitələrlə mümkündür.

Qeyd edilənlərin reallaşdırılması perspektivi üçün Strateji Yol Xəritəsində dörd əsas strateji hədəf müəyyən edilmişdir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkədə fiskal dayanıqlığın təmin edilməsi, monetar siyasətin üzən məzənnə rejimi üzərində qurulması.
- Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi məqsədilə fiskal və monetar siyasətin uzlaşdırılması;
- payların (səhmlərin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması və özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi yolu ilə iqtisadi dinamikliyin təmin edilməsi;
- insan kapitalının inkişaf etdirilməsi vasitəsilə əmək bazarını milli iqtisadiyyat perspektivinə uyğunlaşdırılması;
- biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın güclü inkişaf etdirilməsi vasitəsilə daxili bazarın bütün tələblərinin ödənilməsi (3).

Göründüyü kimi iqtisadi həyatımızın bütün sahələrində baş verə böhran vəziyyətindən çıxmaq üçün Strateji Yol Xəritəsində zəruri istiqamətlər müəyyən edilmişdir. Onların ən vaciblərindən biri məhz biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın güclü inkişaf etdirilməsi vasitəsilə daxili bazarın bütün tələblərinin ödənilməsidir.

Tədqiqatın obyektini olan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin fəaliyyətinin biznes, kommersiya, sahibkarlıq müəssisəsi olmaq etibarilə bu parametrlərə uyğunluğunu təhlil etmək üçün bir sıra vacib və zəruri göstəriciləri təhlil etmək

lazımdır. Çünki bu müəssisələr yuxarıda qeyd edilən, Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan vəzifələrin, icra edilməli hədəflərin dəf olunması üçün uyğun müəssisələrdir.

Yuxarıda qeyd edilənlərə və Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin makro-iqtisadi parametrlərinə uyğun olan göstəricilərə **ölkəmizdə kiçik, orta və iri sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarları, Avropa İttifaqının müəyyən etdiyi qaydalara əsasən sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarları, inkişaf etmiş ölkələrin daxil olduğu beynəlxalq əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatının tələblərinə əsasən sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarları, Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsnifatlaşdırılması meyarları, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin təsnifatlaşma göstəriciləri və s. aid ola bilər.**

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq həmin göstəriciləri təhlil edək. İlk əvvəl Azərbaycanda iri, orta və kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarlarını nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.1.1)

Cədvəl 2.1.1

Azərbaycanda iri, orta və kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarları

Təsnifatlaşmaya görə kateqoriyalar	Kateqoriyalara uyğun olaraq müəssisədə işçinin orta sayı	Müəssisənin illik gəliri
1. İri sahibkarlıq müəssisələri	125 nəfər və ondan yuxarı	1250000 manat və ondan yuxarı
2. Orta sahibkarlıq müəssisələri	25 nəfərdən 125 nəfərədək	200000 manatdan 1250000 manatadək
3. Kiçik sahibkarlıq müəssisələri	25 nəfərədək	200000 manatadək

Mənbə: Cədvəl www.economy.gov.az saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2.1.1-də göstərilən təsnifatlaşma Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 iyun 2015-ci il tarixli 215 nömrəli qərarı ilə təsdiqlənmiş “İri, orta və kiçik sahibkarların müəyyən edilməsi qaydaları” əsasında müəyyən edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi kiçik sahibkarlıq müəssisələrində işçi sayı ən çoxu 24 nəfər, orta sahibkarlıq müəssisələrində ən çoxu 124 nəfər, iri sahibkarlıq müəssisələrində isə 125 nəfər və yuxarı ola bilər. Həmin müəssisələr üçün ikinci əsas

müəyyən edilən parametr müəssisənin illik gəliridir. Kiçik sahibkarlıq müəssisələri üçün illik gəlir 200 min manatadək, orta sahibkarlıq müəssisələri üçün 200 min manatdan 1250 min manatadək, iri sahibkarlıq müəssisələri üçün isə 1250 min manatdan yuxarı müəyyən edilmişdir. Qərara əsasən təsnifatlaşmaya görə kateqoriyaların müəyyən edilməsi uzun müddət bazar yönündə fəaliyyət göstərən ölkələrin təcrübəsindən götürülmüşdür. Bəzi ölkələrin təcrübəsində isə bu cədvəldə göstərilən göstəricilərdən başqa göstəricilər də müəyyən edilir. Lakin bizim respublikada hələ ki, mövcud olan qaydalara, təsnifatlaşmaya əsasən yalnız üç kateqoriya sahibkarlıq müəssisəsi müəyyən edilir. Ölkəmizdə belə təsnifatlaşmanın əsas məqsədi dövlət güzəştlərinin daha çox tətbiq edildiyi kiçik və orta biznes subyektlərinin müəyyən edilməsidir. Çünki belə müəssisələrin sayca çox olması, onların dinamik inkişafa malik olması iqtisadi inkişafı sürətləndirir, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin vaxtında icra edilməsini reallaşdırır.

Təhlil edilmiş mühüm göstəricilərdən biri də **Avropa İttifaqının müəyyən etdiyi qaydalara əsasən sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarıdır** (Cədvəl 2.1.2).

Cədvəl 2.1.2
Avropa İttifaqının müəyyən etdiyi qaydalara əsasən sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarları

Müəssisənin kateqoriyaları	Kateqoriyalara uyğun olaraq müəssisədə işçilərin orta sayı	Müəssisənin illik dövriyyəsi (mln EKÜ)
1. İri müəssisələr	250 nəfərdən çox	16 mln EKÜ-dən çox
2. Orta müəssisələr	50 nəfərdən 250 nəfərə qədər	4 mln EKÜ-dən 16 mln EKÜ-yə qədər
3. Kiçik müəssisələr	50 nəfərə qədər	4 mln EKÜ-yə qədər

Mənbə: (R 11)

Göstərilərdən göründüyü kimi qanunvericilik əsasında Azərbaycanda formalaşan qaydalara əsasən kiçik müəssisələr üçün tələb olunan işçi sayı Avropa İttifaqının müəyyən etdiyi saydan iki dəfə aşağıdır. Eyni ilə orta müəssisələr üçün müəyyən edilən say da 2 dəfə aşağıdır. Yəni, Avropa İttifaqının tələblərinə əsasən işçi sayı 50 nəfərdən 250 nəfərədək, Azərbaycanda isə 25 nəfərdən 125 nəfərədək müəyyən edilmişdir. Eyni

nisbət iri müəssisələr üzrə də mövcuddur. Yəni, müəssisələr üçün işçi sayı Avropa İttifaqı tərəfindən 250 nəfərdən çox, Azərbaycanda isə 125 nəfərdən yuxarı müəyyən edilmişdir.

Avropa İttifaqı tərəfindən sahibkarlıq müəssisələri üçün müəyyən edilən ikinci əsas göstərici olan müəssisənin illik dövriyyəsidir. Azərbaycanda isə bu göstərici müəssisənin illik gəliridir. Əgər bu göstəriciləri müəyyən bir məxrəcə gətirib müqayisə etsək deyə bilərik ki, təsnifatlaşmaya görə müəssisə kateqoriyalarının hər birində, yəni həm kiçik, həm orta, həm də iri sahibkarlıq müəssisələrində Avropa İttifaqının müəyyən etdiyi göstəricilər çox yüksəkdir. Əgər nəzərə alsaq ki, Avropa ölkələrində mövcud olan vergi yükü hesablanmaqla tələb edilən dövriyyə üzrə göstəricilər 40-50 və hətta 60% azalarsa, bu halda yenə də həmin göstəricilər ölkəmizdə qoyulan eyni göstərici üzrə tələbdən dəfələrlə yüksəkdir.

Sahibkarlıq müəssisələrinin yaradılması, onların formalaşdırılması və fəaliyyətə başlaması üçün zəruri olan tələblərin inkişaf etmiş ölkələrin üzvü olduğu təşkilatların tələbinə uyğun təcrübənin baxılması da vacibdir. Bunun üçün **inkişaf etmiş ölkələrin daxil olduğu beynəlxalq əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatının tələblərinə əsasən sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarlarını** nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.1.3).

Cədvəl 2.1.3

İEÖ daxil olduğu beynəlxalq əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatının tələblərinə əsasən sahibkarlıq müəssisələrinin təsnifatlaşma meyarları

Təsnifatlaşmaya görə kateqoriyalar	Uyğun olaraq müəssisələrdə orta işçi sayı (nəfərlə)	Müəssisənin illik gəliri
1. İri müəssisələr	500 nəfərdən çox	ölçü müəyyən edilmir
2. Orta müəssisələr	100 nəfərdən 499 nəfərədək	ölçü müəyyən edilmir
3. Kiçik müəssisələr	19 nəfərdən 99 nəfərədək	ölçü müəyyən edilmir
4. Mikro müəssisələr	19 nəfərədək	ölçü müəyyən edilmir

Mənbə: (A 3)

Cədvəldə əks olunan təsnifatlaşmadan görünür ki, beynəlxalq əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatının tələblərinə əsasən sahibkarlıq müəssisələri əvvəlcə nəzərdən keçirdiyimiz kimi üç kateqoriyaya deyil dörd kateqoriyaya bölünmüşdür. Bunlar özündə iri, orta və kiçik sahibkarlıq müəssisələri ilə yanaşı, həm də mikro müəssisələri əks etdirir. Azərbaycanda kiçik müəssisələrə qoyulan işçi sayı tələbi bu

təsnifatlaşmadakı mikro müəssisələrə uyğun gəlir. Belə ki, onların sayı 19 nəfərədək müəyyən edilmişdir. Bu təsnifatlaşmada kiçik müəssisələr üçün qoyulan işçi sayı tələbi Azərbaycandakı orta sahibkarlıq müəssisələrinə qoyulan tələbə yaxındır. İri müəssisələrə qoyulan tələblərdə isə say Avropa İttifaqının müəyyən etdiyi qaydalardan 2 dəfə, Azərbaycanda müəyyən edilən saydan isə 4 dəfə çoxdur.

Cədvəl 2.1.3-ün məlumatlarından görüldüyü kimi sahibkarlıq müəssisələri üçün müəyyən edilən ikinci göstərici ya müəssisənin illik gəliri və ya müəssisənin illik dövriyyəsinin ölçüləri müəyyən edilir. Bu hər bir müəssisənin əldə edə biləcəyi maksimum gəlir və ya reallaşdıra biləcəyi dövriyyə ola bilər.

Cədvəl 2.1.1, 2.1.2, 2.1.3-ün göstəricilərini müqayisə etdikdə görürük ki, kiçik, orta, iri sahibkarlıq müəssisələri üçün Azərbaycanda, Avropa İttifaqında və inkişaf etmiş ölkələrin daxil olduğu beynəlxalq əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı tərəfindən qoyulan tələblərdə kəskin fərqlər vardır. Bu fərqlərin mövcud olmasının səbəbləri həmin ölkələrdə və regionlarda mövcud olan ölkələrdəki inkişaf səviyyəsi fərqidir. Bu fərqlər həmin ölkələrdə ümumi daxili məhsulun həcmi, adambaşına düşən ÜDM, məşğulluq səviyyəsi, adambaşına düşən illik orta əmək haqqı, sahələr üzrə adambaşına düşən illik hasilat norması, inflyasiyının səviyyəsi və s. kimi makro-iqtisadi göstəricilərdə özünü göstərir. Məhz elə bu göstəriciləri təhlil etməkdə məqsədimiz Azərbaycanda sahibkarlıq müəssisələri üçün yaradılmış baza prinsiplərinin beynəlxalq standartlara uyğun olmasını və formalaşan makro-iqtisadi atmosferin 0parametrlərinin ölkədəki bazara uyğunluğunu müəyyən etməkdir.

Aparılan bu təhlillər əsasında müəyyən edilən mühüm məsələlərdən biri də ölkəmizdə fəaliyyət göstərən **kiçik müəssisələrin mənsub olduqları fəaliyyət sahələri üzrə təsnifatlaşma meyarıdır**. Bu sahələrin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilən vacib parametrlərdən biridir. Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsnifatlaşma meyarları Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 05 iyun tarixli 215 nömrəli “İri, orta və kiçik sahibkarın müəyyən edilməsi qaydaları” haqqında əssanaməyə uyğun olaraq qəbul edilmişdir.

Təhlil aparmaq üçün qeyd edilən təsnifatlaşmanı nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.1.4).

**Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq
subyektlərinin təsnifatlaşma meyarları**

Fəaliyyət növləri	Fəaliyyət göstərən işçilərin orta siyahı sayı (nəfərlə)	ƏDV, aksiz vergiləri daxil olmadan illik dövriyyə (min manatla)
1. Nəqliyyat, xidmət, pərakəndəsatış, ticarət	10 nəfərədək	250 min manatadək
2. Topdansatış ticarət	15 nəfərədək	1000 min manatadək
3. Aqrar sektor, kənd təsərrüfatı	25 nəfərədək	250 min manatadək
4. Sənaye, mülki tikinti və ümumi sənaye sahəsi	50 nəfərədək	500 min manatadək

Mənbə: "İri, orta və kiçik sahibkarın müəyyən edilməsi qaydaları"nın qəbulu haqqında əsasnamə. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 05 iyun tarixli 215 nömrəli qərarı

Cədvəl göstəricilərindən aydın olur ki, ölkəmizdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsnifatlaşdırma meyarları sahələrin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilmişdir. Belə ki, sayca ən az işçi tələbi qoyulan nəqliyyat, xidmət və pərakəndəsatış ticarət sahəsində işçi sayı 10 nəfərədək olmalıdır. Belə sahibkarlıq müəssisəsinin illik dövriyyəsi ƏDV, aksiz vergilər daxil olmadan 250 min manatadək olmalıdır. Topdansatış ticarət kiçik müəssisələrində işçi sayı 15 nəfərədək, illik dövriyyə isə 1 mln manatadək olmalıdır. Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrdə işçi sayı 25 nəfərədək, illik dövriyyə isə 250 min manatadək olmalıdır. Təsnifatlaşmaya görə sənaye, mülki tikinti və ümumi sənaye sahəsi kiçik müəssisələrində işçi sayı 50 nəfərədək, onlarda illik dövriyyə isə 500 min manatadək olmalıdır.

Təsnifatlaşmanın Cədvəl 2.1.1, 2.1.4 əsasında aparılmasında əsas məqsəd ölkəmizdə iri, orta, kiçik sahibkarlıq müəssisələrində fəaliyyətinin qurulmasının hüquqi bazasının yaradılması, onların fəaliyyətini təşkili və tənzimlənməsi və iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsidir. Hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində sahibkarlıq müəssisələri üstünlük təşkil edir və həmin müəssisələr iqtisadiyyatın lokomotivinə çevrilmişlər. Belə sahələrdən biri də qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin fəaliyyət sahəsidir. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin təsnifatlaşmasını nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.1.5).

Cədvəl 2.1.5

2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin təsnifatlaşma üzrə dinamikası

№	Göstəricilər	ölçü vahidi	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
			Sayı	əvvəlki ilə nəzərən dəyişmə	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)
1	Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı Cəmi:	ədəd	409	-	396	-3.18	427	+7.83	439	+2.81	389	-11.4	382	-1.8	391	+2.3	361	-7.7	393	+8.8	449	+14.2	487	+8.5
1.1	o cümlədən kiçik	ədəd	136	-	133	-2.2	139	+4.5	142	+2.1	122	-14.1	117	-4.1	119	+1.7	109	-8.4	118	+8	134	+13.5	146	+9
1.2	orta	ədəd	246	-	239	-2.8	258	+7.9	264	+2.3	239	-9.5	237	-0.84	243	+2.5	224		6.4	-13.5	7.6	+18.7	10.4	+36.8
1.3	iri	ədəd	27	-	24	-11.12	30	+2.5	33	+10	28	-15.16	28	-	29	+3.5	28		7.7	-17.2	9.3	+20.0	13.3	+43.0
2	Cəmi saydan dövlət müəssisələri	ədəd	14	-	16	14.3	17	+6.25	17	-	18	+5.88	18	-	16	-11.2	17	-56.2	7	-	9	+28.6	9	-
2.1	o cümlədən kiçik	ədəd	5	-	6	+20	6	-	6	-	6	-	6	-	5	-16.7	2	-80.0	2	-	3	+50.0	3	-
2.2	orta	ədəd	6	-	7	+16.6	7	-	7	-	8	+14.3	8	-	7	-12.5	4	-428.	4	-	5	+25	5	-
2.3	iri	ədəd	3	-	3	-	4	+33.3	4	-	4	-	4	-	4	-	1	-75.0	1	-	1	-	1	-
3	Cəmi saydan qeyri-dövlət müəssisələri	ədəd	395	-	380	-3.8	400	+7.89	422	+2.93	371	-12.09	364	-189	375	+3.02	354	-5.6	386	+9.0	440	+14	478	+8.6
3.1	o cümlədən kiçik	ədəd	131	-	127	-3.06	133	+4.7	136	+2.2	116	-12.8	111	-4.32	114	+2.7	106	-7.0	116	+9.0	132	+14	143	+8.3
3.2	orta	ədəd	240	-	232	-3.4	251	+8.1	257	+2.4	231	-10.12	229	-0.87	237	+3.5	223	-5.9	224		277		301	
3.3	iri	ədəd	24	-	21	-12.5	26	+23.8	29	+11.5 3	24	-17.25	24	-	24	-	25	+4.1	26	+4	31	+19	34	+9.7

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayı 2010 cu ildə cəmi 409 ədəd olmuşdur. Onların 395-i və ya 96,5%-i qeyri-dövlət müəssisəsi olmuşdur. Təhlil edilən bütün illər ərzində bu sektorda qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı çox yüksək olmuşdur. 2011-ci ildə bu sektorda qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı 380, xüsusi çəkisi isə 95,95%, 2012-ci ildə onların sayı 410, xüsusi çəkisi 96,02%, 2013-cü ildə onların sayı 422, xüsusi çəkisi 96,13%, 2014-cü ildə onların sayı 372, xüsusi çəkisi 95,37%, 2015-ci ildə isə onların sayı 364, xüsusi çəkisi isə 95,3% olmuşdur. 2016-cı ildə bu göstərici 391, xüsusi çəkisi 96% olmuşdur. Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayı 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 8.5% və ya 38 ədəd artaraq 487-yə çatmışdır. Həmin ildə dövlət müəssisələrinin sayı əvvəlki il ilə müqayisədə sabit qalaraq 9 ədəd, qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı isə 8.6% və ya 38 ədəd artaraq 478-a çatmışdır. Tədqiqat obyektini olan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin say dinamikasında baş verən dəyişikliklərin ölkədə aparılan ümumi iqtisadi siyasətin tələblərinə uyğun olduğu, dövlətə məxsus müəssisələrlə müqayisədə qeyri-dövlət müəssisələrinin artması və bu sektorda əsas iqtisadi göstəricilərin artımının təməli olduğunu cədvəl məlumatlarından görmək olar.

Nəticə olaraq demək olar ki, tədqiqat aparılan sektorda dövlət tənzimləmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılması, idarəetmə keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi, bazara daxilolma məhdudiyyətlərinin minimuma endirilməsi, azad rəqabət mühitinin gücləndirilməsi burada makro-iqtisadi parametrlərin bərqərar olmasını təmin edəcək amillərdir.

2.2. Müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının müasir vəziyyətinin təhlili

Müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi onun fəaliyyətinin çoxsaylı göstəricilərindən asılıdır. Bu göstəricilərə müəssisənin istehsal, satış, mənfəət, gəlir, vergi, işçi sayı, əsas fondlarla təminat, əsas kapitalın səviyyəsi, investisiya qoyuluşları, hazır məhsulun səviyyəsi, xərclərin strukturu və s. kimi göstəricilər aid edilir. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq müəssisənin maliyyə

dayanıqlılığının müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün tədqiqatın obyektini olan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin əsas iqtisadi göstəricilərini nəzərdən keçirək. İlk olaraq Azərbaycanın qida məhsulları istehsal edən **müəssisələrinin** və bu sahədə fəaliyyət göstərən qeydə alınmış **fərdi sahibkarların** say dinamikasını təhlil edək (Cədvəl 2.2.1).

Göründüyü kimi burada 2010-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin və fərdi sahibkarların say dinamikası əks olunmuşdur. Göstəricilərdən aydın olur ki, 2010-cu ildə ölkəmizdə qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin sayı cəmi 409 olmuşdur. Onlardan 14-ü dövlət, qalan 395-i isə qeyri-dövlət müəssisələri olmuşdur. 2011-ci ildə həmin müəssisələrin sayı 13 ədəd və ya 3,18% azalaraq 396-ya enmişdir. Həmin ildə dövlət müəssisələrinin sayı 2 ədəd və ya 14,3% artaraq 16-ya çatmış, qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı isə 15 ədəd və ya 3,8% azalaraq 380-ə enmişdir. 2010-cu ildə qeyri-dövlət müəssisələri cəmi müəssisələrin 96,6%-ni, 2011-ci ildə isə 95,9%-ni təşkil etmişdir.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayı 2012-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 7,83% və ya 31 ədəd artaraq 427-yə çatmışdır. Həmin ildə dövlət müəssisələrinin sayı əvvəlki ilə müqayisədə 6,25% və ya 1 ədəd, qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı isə 7,89% və ya 30 ədəd artaraq 410-ə çatmışdır.

Təhlil edilən 2013-cü ildə də qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayında artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, onların ümumi sayı 2012-ci il ilə müqayisədə 12 ədəd və ya 2,81% artmış və 439-ə çatmışdır. Dövlət müəssisələrinin sayı dəyişməz qalmış, qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı isə 2,93% və ya 12 ədəd artaraq 422-yə çatmışdır.

Təhlil edilən növbəti ildə yəni 2014-cü ildə cəmi sayda azalma olmuşdur. Belə ki, müəssisələrin sayı əvvəlki ilə nisbətdə 11,4% və ya 50 ədəd azalaraq 389-ə enmişdir. Həmin ildə dövlətə məxsus müəssisələrin sayı 1 ədəd və ya 5,88% artaraq 18-ə çatmış, qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı isə 12,09% və ya 51 ədəd azalaraq 371-ə enmişdir. 2013-cü ildə qeyri-dövlət müəssisələri cəmi müəssisələrin 96,13%-ni, 2014-cü ildə isə 95,37%-ni təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.2.1

**2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin
və fərdi sahibkarların say dinamikası**

№	Göstəricilər	ölçü vahidi	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
			Sayı	əvvəlki ilə nəzərən dəyişmə	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)
1	Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	ədəd																						
1.1	cəmi	ədəd	409	-	396	-3,18	427	+7,83	439	+2,81	389	-11,4	382	-1,8	391	+2,3	361	-7,7	393	+8,9	449	+14,2	487	+8,4
1.2	dövlət	ədəd	14	-	16	+14,3	17	+6,25	17	-	18	+5,88	18	-	16	-11,2	7	-56,2	7	-	9	+28	9	-
1.3	qeyri-dövlət	ədəd	395	-	380	-3,8	410	+7,89	422	2,93	371	-12,09	364	-1,89	375	+3,02	354	-5,2	386	+9	440	+13,9	478	+8,6
2.	Qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı	ədəd	2431	-	2770	+13,94	3170	+14,44	3353	+5,77	3752	+11,9	4079	+8,72	4290	+5,1	4508	+5,1	4754	+5,5	5252	+10,4	6042	+15

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhlil edilən növbəti 2015-ci ildə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayında yenidən azalma baş vermişdir. Belə ki, həmin ildə əvvəlki il ilə müqayisədə müəssisələrin cəmi sayı 1,8% və ya 7 ədəd azalmış və 382-yə enmişdir. Dövlət müəssisələrinin sayı dəyişməz olaraq 18-də qalmış, qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı isə 1,89% və ya 7 ədəd azalaraq 364-ə enmişdir. Həmin ildə qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı ümumi, cəmi müəssisələrin 95,29%-ni təşkil etmişdir.

Təhlil edilən sonuncu 2016-cı ildə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayında artım baş vermişdir. Belə ki, həmin ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 9 ədəd artaraq 391-ə qalxmışdır. Dövlət müəssisələrinin sayı isə 18-dən 16-ya enmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələr içərisində xüsusi çəki etibarilə üstünlük qeyri-dövlət müəssisələrinə aid olmuşdur. Belə ki, bu üstünlük 2010-cü ildə 96,58%, 2011-ci ildə 95,69%, 2012-ci ildə 96,02%, 2013-cü ildə isə 96,13%, 2014-cü ildə 95,37%, 2015-ci ildə isə 95,29%, 2016-cı ildə 96,75% 2017-ci ildə 98,06%, 2018-ci ildə 98,22%, 2019-cu ildə 98%, 2020-ci ildə 98,15 % təşkil səviyyəsində formalaşmışdır. Göstəricilərdən aydın olur ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələr əsasən özəl mülkiyyətə malik olan sahibkarlıq müəssisələrindən ibarətdir və fəaliyyətlərində müsbət nəticələr əldə edərək ölkənin qida məhsulları bazarının qarşısında duran vəzifələri icra edirlər.

Cədvəl 2.2.1-in əsas göstəricilərindən biri də qida məhsulları istehsal edən qaydə alınmış fərdi sahibkarların say dinamikasıdır. Qida məhsulları bazarının daha çevik, daha da dolğun fəaliyyət göstərməsi üçün fərdi sahibkarların sayının artması müsbət bir haldır. Göstəricilərdən aydın olur ki, 2010-2015-ci illər ərzində hər il qida məhsulları istehsal edən fərdi sahibkarların sayı artmışdır. Onların sayı təhlilə cəlb edilən ilk 2010-cu ildə 2431 nəfər olmuşdur. 2011-ci ildə fərdi sahibkarların sayı 2010-cu ilə nəzərən 13,94% və ya 339 nəfər artmışdır. Artım növbəti illərdə də davam etmişdir. Belə ki, 2012-ci ildə fərdi sahibkarların sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 14,44% və ya 400 nəfər artaraq 3170-ə çatmışdır.

2013-cü ildə qida məhsulları istehsal edən fərdi sahibkarların sayı 3353-ə çatmışdır. Bu əvvəlki il ilə müqayisədə 5,77% və ya 183 nəfər artım deməkdir. 2014-cü ildə isə fərdi sahibkarların sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 11,9% və ya 399 nəfər artmışdır.

Təhlilə cəlb edilən sonuncu 2015-ci ildə də fərdi sahibkarların sayında artım olmuşdur. Belə ki, onların sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 8,72% və ya 327 nəfər artmışdır və 4079-a çatmışdır. Artımın belə davam etməsi qida məhsulları bazarında əsas göstəricilər üzrə dinamikanın olmasından xəbər verir.

Təhlillər göstərir ki, qida məhsulları bazarında qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı 2011-ci ildə 339 nəfər, 2012-ci ildə 400 nəfər, 2013-cü ildə 183 nəfər, 2014-cü ildə 399 nəfər, 2015-ci ildə isə 327 nəfər artmış və onların 2010-cu ildəki cəmi 2431 nəfər sayı 2015-ci ildə 4079 nəfər, 2016-cı ildə 4290 nəfər, 2017-ci ildə 4508 nəfər, 2018-ci ildə 4754 nəfər, 2019-cu ildə 5252 nəfər, 2020-ci ildə 6042 nəfərə çatmışdır.

Araşdırmalar nəticəsində belə bir nəticəyə gəlmək olar, qida məhsulları bazarında fəaliyyət göstərən həm müəssisələrin, həm də fərdi sahibkarların sayının artması bu bazarda baş verən qiymət dəyişiklikləri ilə və s. ilə bağlı mənfi halların olmasına baxmayaraq bazarda dayanıqlılığın olduğunu sübut edir.

Qida məhsulları müəssisələrində maliyyə dayanıqlılığının müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün nəzərdən keçirilməli əsas göstəricilərdən biri də həmin müəssisələr tərəfindən istehsal edilən **məhsulun dinamikasıdır**. (Cədvəl 2.2.2)

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsul həcminin dinamikasını və bununla bağlı digər vacib məsələləri nəzərdən keçirək. Göstəricilərdən görünür ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələr tərəfindən 2010-cu ildə istehsal edilən məhsulun dəyəri 1925 milyon manat olmuşdur. 2011-ci ildə həmin göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 9,51% və ya 183 milyon manat artaraq 2108 milyon manat olmuşdur.

Cədvəl 2.2.2

2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsulun dinamikası

№	Göstəricilər	ölçü vahidi	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
			Sayı	əvvəlki ilə nəzərən dəyişmə	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)
1	İstehsal edilən sənaye məhsulunun (iş və xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə	milyon manat	1925	-	2108	+9.51	2575	+22.15	2516	-2.29	2597	+3.22	2547	-1.93	2964.7	+27.8	2999.8	+1.08	3050.8	+1.7	3584.8	+17.5	3884.3	+8.3
2	Sənaye məhsulunun fiziki həcm indeksi əvvəlki ilə nisbətən	faizlə	-	102.3	-	103.8		103.1		104.8		102.0		102.9		104.8		101.0		101.3		110.8		97.3
3	Ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində sahənin sayı	faizlə	1.5	-	1.5	-	1.5	-	1.7	-0.2	2.0	+0.3	2.5	+0.5	4.3	+17.2	7.4	+72	6.4	-13.5	7.6	+18.7	10.4	+36.8
4	Ölkə sənayesinin qeyri-dövlət sektorunda sahənin qeyri-dövlət sektorunun payı	faizlə	8.6	-	7.5	-1.1	9.3	+1.8	9.1	-0.2	10.2	+1.1	12.6	+2.4	12.5	-0.8	9.3	-25.6	7.7	-17.2	9.3	+20.0	13.3	+43.0

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

2012-ci ildə qida məhsulları istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulun həcmi 2575 milyon manat olmuşdur ki, bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 22,15% və ya 467 milyon manat artım deməkdir. Təhlil edilən növbəti ildə təhlil edilən göstərici üzrə azalma müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə qida məhsulları istehsalçılarının istehsal etdiyi məhsulun dəyəri əvvəlki il ilə müqayisədə 2,29% və ya 59 milyon manat azalmışdır. Növbəti 2014-cü ildə isə yenidən artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, həmin ildə istehsal edilən qida məhsullarının həcmi əvvəlki il ilə müqayisədə 3,22% və ya 81 milyon manat artaraq 2597 milyon manat təşkil etmişdir.

Təhlil edilən növbəti 2015-ci ildə istehsal edilən qida məhsulları həcmində azalma baş vermişdir. Belə ki, 2014-cü il ilə müqayisədə həmin göstərici 1,93% və ya 50 milyon manat azalmışdır.

Təhlil edilən 2016-cı ildə istehsal edilən qida məhsulları həcmində azalma baş vermişdir. Belə ki, 2015-cü il ilə müqayisədə həmin göstərici 27.8% və ya 700 milyon manat artmışdır. Araşdırmalardan aydın olur ki, qida məhsulları bazarı üçün istehsal edilən məhsulun həcmindəki artıb azalma ümumi bazarda baş verən mənfi meyllərlə bağlı olmuşdur.

Təhlil edilən 2017-2020-ci ildə istehsal edilən qida məhsulları həcmində artma baş vermişdir. Belə ki, 2016-cü il ilə müqayisədə həmin göstərici 2017-ci ildə 1,08% və ya 35.1 milyon manat artmışdır.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını əks etdirən xüsusi, zəruri göstəricilərdən biri də **qida sənayesi məhsulunun fiziki həcm indeksinin əvvəlki ilə nisbətini faizlə əks etdirən göstəricidir**. Cədvəl 2.2-nin göstəricilərdən aydın olur ki, bu göstərici 2010-cü ildə 102,3%, 2011-ci ildə 103,8%, 2012-ci ildə 103,1%, 2013-cü ildə 104,8%, 2014-cü ildə 102,0%, 2015-ci ildə isə 102,9% , 2016-cı ildə isə 104.8 % , 2017-ci ildə 101.0% , 2018-ci ildə 101.8%, 2019-cü ildə 110.9%, 2020-ci ildə 97.3% olmuşdur. Göstəricilərin təhlilindən aydın olur ki, fiziki həcm indeksi 2011-ci ildə əvvəlki ilə nəzərən 1,5% artmış, 2012-ci ildə 0,7% azalmış, 2013-cü ildə 1,7% artmış, 2014-cü ildə 2,8% azalmış, 2015-ci ildə isə 0,9%, 2016-cı ildə 2.9% artmış, 2017-ci ildə 3.8% azalmışdır, 2018-ci ildə 0.8% artmış, 2019-cü ildə 9.8% artmışdır, 2020-ci ildə 13.6% azalmışdır. Təhlillər göstərir ki, fiziki həcm indeksinin illər üzrə dəyişkənliyi ümumi bazanın

vəziyyətindən asılı olaraq belə xarakter almışdır.

Cədvəl 2.2.2-də əks olunan və qida məhsulları bazarının ümumi vəziyyətini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri də ölkədə **istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində sahənin pay göstəricisidir**. Göstəricilərdən aydın olur ki, qida məhsulları istehsalının həcmi ümumi sənaye məhsulunun içərisində öz payına görə çox aşağı bir səviyyədədir. Bu göstərici 2010-cu ildəki 1,5%-lə 2015-ci ildəki 2,5% intervalında dəyişir. Təhlil edilən ilk üç il ərzində yəni 2010, 2011, 2012-ci illər ərzində bu göstərici 1,5% səviyyəsində olmuşdur. Sonrakı illərdə bir qədər artım baş vermişdir. Belə ki, həmin göstərici 2013-cü ildə 1,7%, 2014-cü ildə 2%, 2015-ci ildə 2,5%, 2016-cı ildə isə 4.3%, 2018-ci ildə 6.%, 2020-ci ildə 10.4% təşkil etmişdir.

Təhlillər göstərir ki, qida məhsulları istehsalının ümumi həcmnin ölkədə istehsal olunmuş ümumi sənaye məhsulundakı payının az olması ölkədə sənayenin digər sahələrinin daha çox inkişaf etməsi ilə əlaqədardır. Qida məhsulları bazarının ümumi məhsulundakı payının az olmasına baxmayaraq bu bazar özünün qarşısında duran tələbləri ödəyir.

Tədqiqatın qarşısında duran məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq təhlil olunmalı ən zəruri göstəricilərdən biri də ölkə sənayesinin qeyri dövlət sektorunda istehsal olunmuş məhsullarda **qida məhsulları istehsal edən qeyri dövlət sektorunun pay göstəricisidir**. Cədvəl 2.2.-dən aydın olur ki, bu göstərici 2010-cu ildə 8,6% səviyyəsində olmuşdur. 2011-ci ildə bu göstərici 1,1% aşağı düşərək 7,5% səviyyəsində formalaşmışdır. 2012-ci ildə bu göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 1,8% artaraq 9,3%-ə çatmışdır. 2013-cü ildə həmin göstərici əvvəlki ilə nisbətən 0,2% azalaraq 9,1%-ə enmişdir. Sonrakı illərdə göstəricidə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, təhlil edilən göstərici 2014-cü ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1,1% artaraq 10,2%-ə çatmışdır. Təhlil edilən 2015-ci ildə həmin göstərici 2014-cü il ilə müqayisədə 2,4% artaraq 12,6% səviyyəsinə qalxmışdır. Belə ki, təhlil edilən göstərici 2020-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 43% artaraq 13.6%-ə çatmışdır. Bu göstərici təhlil edilən illər içərisində ən yüksək göstərici olmuşdur.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən mühüm göstəricilərdən biri də həmin **müəssisələrdə çalışan işçilərin sayı və onların əmək haqqı dinamikasıdır**. (Cədvəl 2.2.3)

Cədvəl 2.2.3

**2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanada fəaliyyət göstərən qida məhsulları müəssisələrində
çalışan işçilərin say və əmək haqqı dinamikası**

№	Göstəricilər	ölçü vahidi	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
			Sayı	əvvəlki ilə nəzərdəyişmə	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)
1	İşləyənlərin orta siyahı sayı	min nəfər	15.1	86.8	14.6	96.7	17	116.4	18.8	110.6	20.6	109.6	18.8	91.3	18.8	-	19.1	+1.6	19.4	+1.6	19.7	+1.5	20.1	+2
2	Sənayedə məşğul olanların ümumi sayında sahə işçilərinin sayı	faizlə	8.3	-	8.3	-	9.4	-1.1	9.5	+0.1	10.5	-1.0	10.0	-0.5	10.1	+1	10.4	+2.9	10.6	+1.9	10.5	-0.9	10.9	+3.9
3	Bir işçinin orta aylıq əmək haqqı	manat	224	-	224.5	+0.2	229.8	+2.36	280	+21.85	337.2	+20.43	352.6	+4.57	371.6	+5.4	380.1	+2.2	386.5	+1.7	393.2	+1.7	399.4	+1.6

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Göstəricilərdən aydın olur ki, ölkəmizdə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin orta sayı 2010-cu ildə 15,1 min nəfər olmuşdur. 2011-ci ildə bu sahədə işləyənlərin sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 3,3% və ya 500 nəfər azalaraq 14,6 min nəfər olmuşdur. 2012-ci ildə işçilərin sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 16,4% və ya 2,4 min nəfər artaraq 17 min nəfərə çatmışdır. Təhlil edilən göstərici üzrə artım 2013-cü ildə də davam etmişdir. Belə ki, həmin ildə qida məhsulları müəssisələrində işləyənlərin sayı 2012-ci il ilə müqayisədə 1,8 min nəfər və ya 10,6% artaraq 18,8 min nəfərə çatmışdır. Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə ən çox işçi sayı 2014-cü ildə qeydə alınmışdır. Belə ki, həmin ildə işçilərin sayı əvvəlki ilə nəzərən 9,6% və ya 1,8 min nəfər artaraq 20,6 min nəfərə çatmışdır. Təhlil edilən 2015-ci ildə işçilərin ümumi sayında azalma baş vermişdir. Belə ki, həmin il əvvəlki il ilə müqayisədə işçilərin sayı 1,8 min nəfər və ya 8,7% azalaraq yenidən 2013-cü ilin göstəricisi səviyyəsinə enmişdir. 2017-ci ildə 19.1 min nəfərə çatmışdır və 2016-cı illə müqayisədə 1,6 faiz artmışdır. 2018-cil də bu rəqəm 19.4min nəfər olmuşdur əvvəlki illə müqayisədə 1,6 % artım olmuşdur.

Belə ki, 2019-2020 ci illərdə qida məhsulları müəssisələrində çalışan işçilərin sayında artım olmuşdur. 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 2% artım olmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq təhlili zəruri olan göstəricilərdən biri də sənayedə məşğul olanların ümumi sayında **qida məhsulları istehsal edən sahənin işçilərinin sayıdır**. Cədvəl 2.2.3-ün göstəricilərindən aydın olur ki, bu göstərici 2010 və 2011-ci illərdə 8,3% səviyyəsində olmuşdur. 2012-ci ildə bu göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 1,1% artaraq 9.4%-ə çatmışdır. 2013-cü ildə qida məhsulları istehsal edən sahə işçilərinin sayı ümumi sənayedə məşğul olanların sayının 9,5%-ni təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 0,1% artım deməkdir. Təhlil edilən göstərici 2014-cü ildə ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Belə ki, həmin il bu sahədə çalışanların sayı əvvəlki ilə nəzərən 1% artaraq 10,5%-ə çatmışdır.

Təhlil edilən növbəti göstərici 2015-ci ildə işçilərin sayında 0,5% azalma baş vermiş və təhlil edilən göstərici 10% səviyyəsinə enmişdir.

Təhlil edilən sonuncu göstərici 2016-cı ildə işçilərin sayında 1% artım baş vermiş və təhlil edilən göstərici 10.1% səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Təhlil edilən 2017- ci ildə bu göstərici 10.4%, 2018-ci ildə 10,6%, 2019-cu ildə

10,5%, 2020-ci ildə 10,9% olmuşdur.

Təhlili zəruri olan göstəricilərdən biri də **qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə bir işçinin orta aylıq əmək haqqının səviyyəsidir**. Cədvəl 2.3-ün göstəricilərindən aydın olur ki, 2010-cu ildə bu sahədə çalışan işçinin orta aylıq əmək haqqı 224 manat olmuşdur. Sonrakı təhlil edilən bütün illər ərzində bu göstərici üzrə artım müşahidə olunmuşdur. 2011-ci ildə bu göstərici 2010-cu il ilə müqayisədə 0,2% artaraq 224,5 manat olmuşdur. 2012-ci ildə eyni adlı göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 2,36% və ya 5,3 manat artaraq 229,8 manata çatmışdır. Sonrakı illərdə artım daha çox olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə orta aylıq əmək haqqı 21,85% və ya 50,2 manat artaraq 280 manat olmuşdur. 2014-cü ildə artım 20,43% və ya 57,2 manat təşkil etmişdir ki, bu halda orta aylıq əmək haqqı 337,2 manat təşkil etmişdir.

Təhlil edilən növbəti 2015-ci ildə də orta aylıq əmək haqqı göstəricisi üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, təhlil edilən göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 4,57% və ya 15,4 manat artaraq 352,6 manat təşkil etmişdir. Göründüyü kimi sahə üzrə orta aylıq əmək haqqı təhlil edilən bütün illər üzrə dinamikaya malik olaraq 2010-cu ildəki 224 manat səviyyəsindən 128,6 manat artaraq 2015-ci ildə 352,6 manat səviyyəsinə çatmışdır. Bu isə iqtisadiyyatın bir çox sahələri ilə müqayisədə normal əmək haqqı səviyyəsi sayıla bilər.

Təhlil edilən 2016-cı ildə də orta aylıq əmək haqqı göstəricisi üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, təhlil edilən göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 5,4% və ya 19 manat artaraq 371,6 manat təşkil etmişdir. Göründüyü kimi sahə üzrə orta aylıq əmək haqqı təhlil edilən bütün illər üzrə dinamikaya malik olaraq

Təhlil edilən 2017-ci ildə də orta aylıq əmək haqqı göstəricisi üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, təhlil edilən göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 2,2% və ya 8,5 manat artaraq 380,1 manat təşkil etmişdir.

Təhlil edilən 2018-ci və 2019-cü ildə də orta aylıq əmək haqqı göstəricisi üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, təhlil edilən göstərici 386,5 manat və 393,2 manat təşkil etmişdir.

Təhlil edilən sonuncu 2020-ci ildə də orta aylıq əmək haqqı göstəricisi üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, təhlil edilən göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 1,6%

və ya 6,2 manat artaraq 399,4manat təşkil etmişdir.

Göründüyü kimi sahə üzrə orta aylıq əmək haqqı təhlil edilən bütün illər üzrə dinamikaya malik olaraq 2010-cu ildəki 224 manat səviyyəsindən 147,6 manat artaraq 2020-ci ildə 399,4 manat səviyyəsinə çatmışdır. Bu isə iqtisadiyyatın bir çox sahələri ilə müqayisədə normal əmək haqqı səviyyəsi sayıla bilər.

Tədqiqatın obyektini olan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığına təsir edən, təhlili zəruri olan göstəricilərdən biri də müəssisələrin **əsas fondlarla təmini və əsas kapitala investisiyaların dinamikasıdır**. (Cədvəl 2.2.4).

Göstəricilərdən göründüyü kimi 2010-cu ildə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə ilin sonuna hesabat göstəricisinə əsasən mövcud olan əsas fondların dəyəri 779,9 milyon manat olmuşdur. Bu əvvəlki il ilə müqayisədə 6,3 % artım deməkdir.

Araşdırmalar göstərir ki, 2013-cü il istisna olmaqla təhlilə cəlb edilən bütün illər ərzində müəssisələrdə mövcud olan əsas fondların dəyərində artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2011-ci ilin sonuna əsas fondların dəyəri əvvəlki il ilə müqayisədə 0,85% və ya 6,6 milyon manat artaraq 786,5 milyon manat olmuşdur. Növbəti 2012-ci ilin sonuna artım bir qədər çoxalmışdır. Həmin ilin sonuna təhlil edilən göstəricinin məbləği 2011-ci il ilə müqayisədə 8,9% və ya 69,9 milyon artaraq 856,4 milyon manat olmuşdur.

Təhlil edilən göstəricinin dinamikasında istisna il 2013-cü il olmuşdur ki, həmin ilin sonuna əsas fondların dəyərində azalma baş vermişdir. Onların mövcud dəyəri əvvəlki il ilə müqayisədə 6,95% və ya 59,5 milyon manat azalaraq 796,9 milyon manata enmişdir.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas fondların dəyəri 2014-cü ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 7,63% və ya 60,8 milyon manat artaraq 857,7 milyon manata çatmışdır. Təhlilə cəlb edilən 2015-ci ildə əsas fondların dəyəri 3,09% və ya 26,5 milyon manat artaraq məbləğə 884,2 milyon manata çatmışdır. 2016-cı ildə əsas fondların dəyəri 2,09% və ya 26,2 milyon manat artaraq təhlil edilən illər içərisində ən yüksək məbləğə 910,4 milyon manata çatmışdır.

Cədvəl 2.2.4

2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas fondların, əsas kapitala investisiyaların dinamikası

№	Göstəricilər	ölçü vahidi	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
			Sayı	əvvəlki ilə nəzərən dəyişmə	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)	Sayı	dəyişmə (+; - %-lə)
1	İlin sonuna əsas fondların mövcudluğu	mlyn manat	779.9	+6.3	786.5	+0.85	856.4	+8.9	796.9	-6.95	857.7	+7.63	884.2	+3.09	910.4	+2.9	922.3	+1.3	936.5	+1,5	947.4	+1.2	956.8	+0.9
2	Əsas kapitala investisiyalar	mlyn manat	27.1	-	46.5	+71.6	75.3	+61.9	160.8	+113.5	92.4	-42.5	87.9	-4.87	63.6	-27.7	125.5	+97.3	196.6	+56.7	140.4	-28.6	225.1	+60.1
3	Sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində sahəyə qoyulan investisiyaların payı	faizlə	0.63	-	0.87	-0.24	1.2	+0.33	2.1	+0.9	1.2	-0.9	1.0	-0.2	0.6	-40	1.2	+200	2.3	+91.6	1.5	-34.9	2.5	+67
4	Sənaye məhsulu istehsalçıları nın qiymət indeksi, əvvəlki ilə nisbətən	faizlə	106.9	-	113.7	+6.8	97.0	-16.7	107.2	+16.2	98.8	-8.4	102.9	+4.1	131.6	+27.9	113.4	-13.8	137.2	+21	139.1	+1.4	140.2	+0.7

Təhlil edilən bu göstərici 2017- ci ildə 1,3% artaraq 922,3 milyon manat, 2018-ci ildə 1.2% artaraq 936,5 milyon manat , 2019-cu ildə 1,5% artaraq 947,4 milyon manat , 2020-ci ildə 0,9% artaraq 956,8 milyon manat olmuşdur.

Fikrimizcə bu göstəricinin daimi olaraq artması qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas fondlarla silahlanmanın normal səviyyədə olmasını, yeni texnika və texnologiyalarla təmin olunma səviyyəsinin yüksək olduğunu göstərir.

Təhlil edilən obyektə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə birbaşa təsir edən göstəricilərdən biri də həmin müəssisələrdə **əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının səviyyəsidir**. Cədvəl 2.4-ün göstəricilərinə nəzər saldıqda görürük ki, 2010-cu ildə həmin müəssisələrə əsas kapital qoyuluşlarının məbləği 27,1 milyon manat təşkil etmişdir. Təhlil edilən ilk dörd il ərzində əsas kapitalla investisiyaların həcmində artım, son iki ildə isə azalma müşahidə olunmuşdur. Lakin azalmaya baxmayaraq 2016-cı ildəki investisiya qoyuluşları 2012-ci il göstərisindən də artıq olmuşdur.

2011-ci il ərzində qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas kapitalla investisiyaların məbləği 46,5 milyon manat təşkil etmişdir. Bu əvvəlki ilin uyğun göstəricisi ilə müqayisədə 71,6 % və ya 19,4 milyon manat artım deməkdir.

Artımla müşahidə edilən dinamika 2012-ci ildə də mövcud olmuşdur. Belə ki, əsas kapitalla investisiyaların məbləği həmin il əvvəlki il ilə müqayisədə 61,9% və ya 28,8 milyon manat artaraq 75,3 milyon manata çatmışdır.

2013-cü ildə təhlil edilən göstərici təhlil edilən illər içərisində ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Belə ki, əsas kapitalla investisiyaların həcmi həmin il əvvəlki il ilə müqayisədə 113,5% və ya 85,5 milyon manat artaraq 160,8 milyon manata çatmışdır.

Sonrakı illərdə əsas kapitalla qoyuluşların həcmində bir qədər azalma baş vermişdir. Belə ki, 2014-cü ildə əsas kapitalla qoyuluşların həcmi 92,4 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 42,5% və ya 68,4 milyon manat azalma deməkdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, 2014-cü ilin təhlil edilən göstərici səviyyəsi təkcə 2013-cü il isnisna olmaqla bütün illərin uyğun göstəricilərindən yüksək səviyyədə olmuşdur.

Təhlilə cəlb edilən sonuncu 2016-cı ildə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas kapitalla investisiyaların məbləği 63.6 milyon manat təşkil etmişdir.

Bu əvvəlki il ilə müqayisədə, bir qədər, yəni 27.7% və ya 24.3 milyon manat azalma deməkdir. Aparılan təhlillər göstərir ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas kapitalla investisiyalar kifayət dərəcədə yüksək səviyyədə olmuş və onların fəsliliyyətinin dinamikliyinin və fasiləsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu isə son nəticədə həmin müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində mühüm faktorlardan birinə çevrilmişdir.

Sonrakı illərdə əsas kapitalla qoyuluşların həcmində artma baş vermişdir. Belə ki, 2017-cü ildə əsas kapitalla qoyuluşların həcmi 125.5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 97,3% və ya 61,9milyon manat artma deməkdir.

Təhlil edilən 2018-ci ildə bu göstərici 196,6 milyon manat olmuş və əvvəlki illə müqayisədə 56,7% artım deməkdir.

Sonrakı ildə əsas kapitalla qoyuluşların həcmində bir qədər azalma baş vermişdir. Belə ki, 2019-cü ildə əsas kapitalla qoyuluşların həcmi 140,4 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 28,6% və ya 56,2 milyon manat azalma deməkdir.

Təhlil edilən sonuncu 2020-ci ildə bu göstərici 225,1 milyon manat olmuş və əvvəlki illə müqayisədə 60,1 % artım deməkdir.

Təhlil edilən obyekt müəssisələrində fəaliyyətin əsas parametrlərinin xarakterizə olunmasında mühüm rol oynayan göstəricilərdən biri də sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində **sahəyə qoyulan investisiyaların payıdır**. Cədvəl 2.4-ün göstəricilərindən aydın olur ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrə investisiya qoyuluşlarının sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində payı 2010-cu ildə 0,63% olmuşdur. Növbəti ildə, yəni 2011-ci ildə bu göstərici 0,24% artaraq 0,87% - ə çatmışdır. Təhlil edilən göstərici 2012-ci ildə əvvəlki ilə nəzərən 0,33% artaraq 1,2%-ə qalxmışdır. 2013-cü ildə təhlil edilən göstərici nəzərdən keçirilən illər içərisində ən yüksək səviyyəyə 2,1%-ə çatmışdır. Bu isə əvvəlki 2012-ci il ilə müqayisədə 0,9% artım deməkdir.

Təhlil edilən növbəti 2014-cü ildə sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində qida məhsulları istehsal edən müəssisələrə qoyulan investisiyaların payı əvvəlki il ilə müqayisədə 0,9% azalaraq 1,2% təşkil etmişdir. 2015-ci ildə təhlil

edilən göstərici 0,2% azalaraq 1% səviyyəsində formalaşmışdır.

Sonuncu 2020-ci ildə təhlil edilən göstərici 67% azalaraq 2.5% səviyyəsində formalaşmışdır.

Aparılan təhlillərdən aydın olur ki, sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində qida məhsulları istehsal edən müəssisələrə qoyulan investisiyaların payı 2010-cu ildə ən aşağı 0,63% səviyyəsində, 2013-cü ildə isə ən yüksək 2,1% səviyyəsində olmuşdur. Bu göstəricinin heç də yüksək olmaması məhz elə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin sənaye sektorunda tutduğu yer, xüsusi çəki ilə də birbaşa bağlıdır. Həmin göstəricilər demək olar ki, bir-birinə uyğundurlar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq nəzərdən keçirilməli mühüm göstəricilərdən biri də **sənaye məhsulu istehsalçılarının qiymət indeksidir**. Cədvəl 2.4-ün məlumatlarına əsasən demək olar ki, təhlil edilən göstərici 2010-cu ildə əvvəlki ilə nisbətən 106,9% təşkil etmişdir. 2011-ci ildə həmin göstərici 6,8% artaraq 113,7% səviyyəsinə qalxmışdır. 2012-ci ildə bu göstərici 16,7% azalaraq əvvəlki ilin göstəricisinin 97%-ni təşkil etmişdir. Növbəti 2013-cü ildə təhlil edilən göstərici 10,2% artaraq 107,2% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə qiymət indeksi əvvəlki il ilə müqayisədə 8,84% azalaraq 98,8% səviyyəsində formalaşmışdır. Təhlil edilən növbəti 2015-ci ildə məhsul istehsalçılarının qiymət indeksi əvvəlki ilə nəzərən 4,1% artaraq 102,9%-ə çatmışdır. Təhlil edilən sonuncu 2016-cı ildə məhsul istehsalçılarının qiymət indeksi əvvəlki ilə nəzərən 27.9% artaraq 131.6%-ə çatmışdır.

Aparılan təhlillərdən görünür ki, 2010-2020-ci illər ərzində sənaye məhsulu istehsalçılarının qiymət indeksi 2012-ci ildəki ən aşağı 0,97%-lə, 2011-ci ildəki ən yuxarı 113,7% arasında hər il dəyişmişdir. Bu həmin illərdə qida məhsulları istehsalı və satışı bazarında baş verən dəyişikliklərlə bağlı olmuşdur.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən mühüm göstəricilərdən biri də bu müəssisələrin anbarlarında toplanan **hazır məhsul** ehtiyatıdır. 2013-2016-cı illər ərzində, daha doğrusu həmin illərin 01.01 tarixinə qida məhsulları istehsalçısı olan müəssisələrin anbarlarında olan hazır məhsul ehtiyatı dinamikasını nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.2.5).

Cədvəl 2.2.5

2013-2020-cı illər ərzində Azərbaycanın istehsalçı müəssisələrinin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatı dinamikası

№	Sənayenin sahələri	Ölçü vahidi	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016		2017		2018		2019		2020	
			miqdarı	dəyişmə %-lə	Miqdarı	dəyişmə %-lə	miqdarı	dəyişmə %-lə	Miqdarı	dəyişmə %-lə	Miqdarı	dəyişmə %-lə	Miqdarı	dəyişmə %-lə	Miqdarı	dəyişmə %-lə	Miqdarı	dəyişmə %-lə
1	sənaye üzrə cəmi	mlyn manat	314.1	-	267.0	-15	355.1	+33	415.8	+17.1	415.9	+0.02	416.1	+0.04	416.4	+0.07	416.7	+0.07
1.1	o cümlədən -mədənçıxarma sənayesi	mlyn manat	76.4	-	49.8	-34.8	79.2	+59	149.3	+88.5	149.3	-	149.7	+0.2	149.9	+0.1	150.3	+0.2
1.2	-emal sənayesi	mlyn manat	237.7	-	217.2	-8.62	275.9	+27.03	266.5	-3.41	269.2	+1.01	270.1	+0.3	270.4	+0.1	270.9	+0.2
1.2.1	o cümlədən -qida məhsulları sənayesi	mlyn manat	18.7	-	14.8	-20.86	17.8	+20.27	21.1	+18.54	23.2	+10	23.6	+1.7	23.9	+1.2	24.1	+0.8
1.2.2	-içki istehsalı	mlyn manat	22.6	-	27.5	+21.68	32.1	+16.7	27.7	-13.7	28.4	+2.5	28.8	+1.4	29.2	+1.4	29.7	+1.8
1.2.3	-toxuculuq sənayesi	mlyn manat	33.6	-	28.8	-14.29	28.3	-1.7	20.0	-29.3	21.2	+6	21.6	+0.9	21.9	+1.3	22.0	+0.5
1.2.4	-neft məhsulları istehsalı	mlyn manat	30.4	-	38.0	+25	58.7	+54.47	74.3	+26.58	75.6	+1.8	75.9	+0.3	76.1	+0.2	76.4	+0.3
1.2.5	-kimya sənayesi	mlyn manat	12.9	-	7.5	-41.8	18.3	+144	16.0	-12.57	16.0	-	16.3	+1.9	16.7	+2.5	16.9	+1.2
1.2.6	-digər sahələr	mlyn manat	119.5	-	100.6	-15.82	120.7	+19.98	107.4	-11.02	108.2	+0.7	108.9	+0.6	109.1	+0.2	109.4	+0.3

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2.2.5-dən göründüyü kimi 01.01.2013-cü il tarixə Azərbaycanın istehsalçı müəssisələrinin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatının miqdarı 314,1 milyon manat olmuşdur. Bu məhsulların 76,4 milyon manatı və ya 24,32% mədənçıxarma sənayesinə, qalan 75,68%-i və ya 237,7 milyon manatı qida məhsullarının da daxil olduğu emal sənayesinə aid olmuşdur. Həmin ildə qida məhsulları üzrə hazır məhsul qalığı 18,7 milyon manat olaraq, emal sənayesi üzrə məhsul qalığının 7,87%-ni təşkil etmişdir. Əgər içki istehsalı məhsulları üzrə hazır məhsul qalığını da buraya əlavə etsək bu halda iki bənd 1.2.1 və 1.2.2 üzrə məhsul qalığı 41,3 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da emal sənayesi üzrə hazır məhsul qalığının 17.37%-ni səviyyəsindədir.

Araşdırmalar göstərir ki, 01.01.2014-cü ildə, ilin əvvəlinə istehsalçı müəssisələrin anbarlarında toplanmış hazır məhsulun miqdarı əvvəlki il ilə müqayisədə 15% və ya 47,1 milyon manat azalaraq 267 milyon manat təşkil etmişdir. Həmin məhsulun 49,8 milyon manatı və ya 18,65%-i mədənçıxarma sənayesinə, qalan 217,2 milyon manatı və ya 81,35%-i isə emal sənayesinə aid olmuşdur.

Emal sənayesi müəssisələrinin anbarlarında toplanmış olan məhsul ehtiyatının 14,8 milyon manatı və ya 6,81%-i qida məhsullarına aid olmuşdur. Həmin dövrdə qida məhsulları üzrə anbarlarda toplanan məhsul ehtiyatı əvvəlki hesabat dövrü ilə müqayisədə 3,9 milyon və ya 20,86% azalmışdır. Həmin dövrdə içki məhsulları üzrə məhsul ehtiyatı əvvəlki il ilə müqayisədə 21,68% və ya 4,9 milyon manat artmışdır. Nəticədə içki və qida məhsulları ehtiyatı 42,3 milyon manata çataraq, emal sənayesi üzrə məhsul ehtiyatının 19,48%-ni təşkil etmişdir.

Təhlillər göstərir ki, növbəti hesab ilinə yəni 01.01.2015-ci il tarixinə sənaye üzrə istehsalçı müəssisələrin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatı əvvəlki il ilə müqayisədə 33% və ya 88,1 milyon manat artaraq 355,1 milyon manat olmuşdur. Onun 79,2 milyon manatı və ya 22,3%-i mədənçıxarma sənayesinə, qalan 77,7%-i və ya 275,9 milyon manatı emal sənayesinə aid olmuşdur. Təkcə emal sənayesi üzrə artım həmin ildə 27,03% və ya 58,7 milyon manat təşkil etmişdir.

Emal sənayesi üzrə məhsul ehtiyatı içərisində qida məhsullarının payı 6,45% və ya 17.8 milyon manat olmuşdur. Həmin ildə bu maddə üzrə artım 20,27% və ya 3 milyon manat təşkil etmişdir. Həmin ildə içki istehsalı üzrə artım 16,7% və ya 4,6 milyon manat

olmuşdur. Hesabat göstəricilərinə əsasən qida və içki məhsulları üzrə məhsul ehtiyatı 49.9 milyon manat təşkil edərək cəmi emal sənayesi üzrə məhsul ehtiyatının 18,09%-i səviyyəsində olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsalçı müəssisələrin anbarında toplanan hazır məhsul üzrə ehtiyatlar növbəti 2016-cı ildə də artmış və 416,8 milyon manat təşkil etmişdir. Belə ki, 01.01.2016-cı il tarixə sənaye üzrə hazır məhsul ehtiyatı əvvəlki il ilə müqayisədə 17,1% və ya 60,7 milyon manat artmışdır. Həmin hazır məhsulun 149,3 milyon manatı və ya 35,91%-i mədənçıxarma sənayesinə, qalan 266,5 milyon manatı və ya 64,09%-i isə emal sənayesinə aid olmuşdur. Cəmi emal sənayesi üzrə həmin ildə 3.41% və ya 9,4 milyon manat azalma olmuşdur.

Təhlil edilən dövr ərzində qida məhsulları üzrə anbarlarda toplanan ehtiyat 18,54% və ya 3,3 milyon manat artaraq 21,1 milyon manata çatmışdır. Qida məhsulları üzrə hazır məhsul ehtiyatı emal sənayesi üzrə məhsul ehtiyatının 7,92%-ni təşkil etmişdir. Həmin dövrdə içki məhsulları üzrə hazır məhsul ehtiyatı 13,7 və ya 4,4 milyon manat azalaraq 27,7 milyon manat təşkil etmişdir.

Qida məhsulları və içki məhsulları üzrə hazır məhsul ehtiyatı 01.01.2016-cı il tarixə 48,8 milyon manat dəyərində olmaqla emal sənayesi üzrə hazır məhsul ehtiyatının 18,3%-ni təşkil etmişdir.

Aparılan təhlillərdən görünür ki, 2012-2016-cı illər ərzində sənaye istehsalçı müəssisələri anbarlarında toplanan hazır məhsul ehtiyatı 2014-cü ildəki ən az 267 milyon manat və 2016-cı ildəki ən çox 415,8 milyon manat intervalında dəyişmişdir. Təhlil edilən illər içərisində son iki ildə bu göstərici üzrə artım müşahidə olunmuşdur.

Qida məhsulları üzrə göstəricilərə nəzər saldıqda görürük ki, hazır məhsul qalığı 01.01.2014-cü il tarixə ən az məbləğdə olan 14,8 milyon manat və 01.01.2016 cı il tarixə ən az məbləğdə olan 14,8 milyon manat və 01.01.2016-cı il tarixə olan ən çox 21,1 milyon manat intervalında dəyişmişdir. Son iki ildə bu göstərici üzrə artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur.

Təhlillər göstərir ki, anbarlarda hazır məhsul ehtiyatının artması bir neçə səbəbdən ola bilər. Bu ya məhsulun satış səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə, ya da ki, normadan artıq məhsul istehsalı ilə əlaqədar ola bilər. Bizim apardığımız təhlillər göstərir ki, qida

məhsulları üzrə ehtiyatların toplanması heç də mövcud normativləri aşmamış və bu sahə müəssisələrinin fəaliyyətinin texnoloji normativlərlə fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratmışdır.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsir edən mühüm amillərdən biri də **məhsul istehsalı üzrə xərclərin strukturudur**. Xərclərin struktur dəyişməsindən asılı olaraq müəssisələrdə aparılan siyasətin istiqaməti də dəyişir, xərclərin strukturunda xərc maddələrində xüsusi çəki etibarilə hansının üstünlük təşkil etməsi gələcəkdə, perspektivdə hansı planların daha uğurla həll edilə biləcəyinə imkan yaradır. Xüsusi çəki etibarilə material xərclərinin artması bir cür, əsas fondların amortizasiyası xərclərinin artması bir bir, əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyatlara ayrılımların artması bir cür, sair xərclərin artması isə bir cür perspektiv planın reallaşmasına zəmin və zərurət yaradır. Qeyd olunanları nəzərə alaraq 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın qida məhsulları istehsal edən müəssisələr üzrə xərclərin strukturunu təhlil edək (Cədvəl 2.2.6).

Araşdırmalar göstərir ki, 2010-cu ilin yekunlarına əsasən ölkəmizin qida məhsulları istehsal edən müəssisələrində ümumi xərc maddələri içərisində material xərcləri 76,6% təşkil etmişdir. Həmin ildə ümumi xərclərin 6,1%-i əsas fondların amortizasiya xərclərindən, 5,7%-i əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalardan, 11,6%-i isə sair xərclərdən ibarət olmuşdur.

Növbəti 2011-ci ildə iki xərc maddəsi üzrə əvvəlki ilə nisbətən azalma, iki xərc maddəsi üzrə isə artım olmuşdur. Belə ki, həmin ildə material xərcləri əvvəlki ilə nəzərən 2,7% azalaraq 76,6%-dən 73,9%-ə enmişdir. Əsas fondların amortizasiya xərcləri də əvvəlki il ilə müqayisədə 0,5% azalaraq 2010-cu ildəki 6,1% səviyyəsindən 5,6%-ə enmişdir.

2011-ci ildə ümumi xərclərin mühüm tərkib hissəsi olan əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar üzrə göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 0,9% artaraq 2010-cu ildəki 5,7% səviyyəsindən 6,6% səviyyəsinə qalxmışdır. Təhlil edilən sonuncu xərc maddəsi olan sair xərclərin səviyyəsi 2011-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 2,3% artaraq 11,6% səviyyəsindən 13,9% səviyyəsinə qalxmışdır.

Cədvəl 2.2.6

2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın qida məhsulları istehsalı müəssisələri üzrə xərclərin strukturu, yekuna nisbətən faizlə

№	Göstəricilər, xərc maddələri	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
		həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə	həcmi	dəyişmə%-lə
1	Xərc maddələri cəmi, faizlə	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-
2	o cümlədən -material xərcləri	76.6	-	73.9	-2.7	75.3	+1.4	73.5	-1.8	71.0	-2.5	70.0	-1	72	+2.8	72	-	73	+1.4	73	-	74	+1.4
3	-əsas fondların amortizasiyası	6.1	-	5.6	-0.5	6.2	+0.6	4.6	-1.6	5.6	+1	4.1	1.5	4.4	+7.3	4.6	+7	4.7	+2.2	4.9	+4.3	5.1	+4
4	-əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar	5.7	-	6.6	+0.9	8.5	+1.9	8.9	+0.4	11.8	+2.9	9.9	-1.9	10.6	+7	10.9	+2.8	11.3	+3.7	11.9	+5.3	12.6	+5.9
5	sair xərclər	11.6	-	13.9	+2.3	10.0	-3.9	13.0	+3	11.6	-1.4	16.0	+4.4	13	-18.75	12.5	-3.8	11.0	-12	10.2	-7.3	8.3	-18.6

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhlil edilən növbəti 2012-ci ildə xərc maddələrinin üçü üzrə artım, biri üzrə azalma baş vermişdir. Belə ki, material xərcləri üzrə göstərici 2012-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1,4% artaraq 73,9% səviyyəsindən 75,3% səviyyəsinə yüksəlmişdir. Həmin ildə əsas fondların amortizasiyası üzrə xərclər də əvvəlki il ilə müqayisədə 0,6% artaraq 2011-ci ildəki 5,6% səviyyəsindən 6,2%-ə qalxmışdır.

Həmin ildə əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar üzrə də artım olmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2012-ci ildə 1,9% artaraq 2011-ci ildəki 6,6% səviyyəsindən 8,5% səviyyəsinə yüksəlmişdir.

2012-ci ildə yalnız bir xərc maddəsi üzrə azalma olmuşdur. Həmin ildə sair xərclərin səviyyəsi əvvəlki il ilə müqayisədə 3,9% azalaraq 13,9%-dən 10%-ə enmişdir.

Təhlilə cəlb edilən 2013-cü ilin yekun göstəricilərinə əsasən yenidən iki xərc maddəsi üzrə azalma, ikisi üzrə artım olmuşdur. Göstəricilərdən aydın olur ki, həmin ildə ümumi xərclərin strukturunda material xərclərinin xüsusi çəkisi 1,8% azalaraq 2012-ci ildəki 75,3%-dən 73,5%-ə enmişdir. Həmin ildə əsas fondların amortizasiya xərcləri 1,6% azalaraq 2012-ci ildəki 6,2% səviyyəsindən 4,6% səviyyəsinə enmişdir.

2013-cü ildə növbəti xərc maddəsi əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar üzrə artım olmuşdur. Belə ki, bu göstəricinin səviyyəsi təhlil edilən il ərzində 0,4% artaraq 2012-ci ildəki 8,5% səviyyəsindən 8,9% səviyyəsinə qalxmışdır.

2013-cü ildə sonuncu xərc maddəsi üzrə yəni sair xərclər üzrə səviyyə ümumi xərclərin 13%-i səviyyəsində olmuşdur. Bu əvvəlki il ilə müqayisədə 3% artım deməkdir.

Təhlillər göstərir ki, 2014-cü ildə ümumi xərclərin strukturunda material xərcləri əvvəlki il ilə müqayisədə 2,5% azalaraq 73,5% səviyyəsindən 71% səviyyəsinə enmişdir. Həmin ildə əsas fondların amortizasiya üzrə xərclər ümumi xərclərin 5,6%-ni təşkil edərək əvvəlki il ilə müqayisədə 1% artmış və 2013-cü ilin 4,6% səviyyəsindən yüksəlmişdir.

2014-cü ildə ümumi xərclərin içərisində əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar üzrə xərclərin səviyyəsi əvvəlki il ilə müqayisədə 2,9% artaraq əvvəlki ilin 8,9% səviyyəsindən artaraq 11,8% səviyyəsinə çatmışdır.

Həmin ildə sair xərclər üzrə azalma baş vermişdir. Belə ki, xərclərin bu maddəsi üzrə səviyyəsi 2014-cü ildə 1,4% azalaraq 2013-cü ildəki 13% səviyyəsindən 11,6%

səviyyəsinə enmişdir.

Təhlili aparılan 2015-ci ildə xərclərin ümumi strukturunda ya xərc maddəsi üzrə azalma, biri üzrə artım olmuşdur. Belə ki, material xərclərinin səviyyəsi sonuncu ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1% azalaraq 2014-cü ildəki 71% səviyyəsindən 70%-ə enmişdir. Həmin ildə əsas fondların amortizasiya xərclərinin səviyyəsində də azalma baş vermişdir. Bu xərc maddəsinin səviyyəsi 2015-ci ildə 1,5% azalaraq 2014-cü ildəki 5,6% səviyyəsindən 4,1% səviyyəsinə enmişdir.

Təhlillər göstərir ki, növbəti xərc maddəsi üzrə azalma olmuşdur. Belə ki, əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar üzrə xərclərin səviyyəsi 2015-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1,9% azalaraq 2014-cü ildəki 11,8%-dən 9,9%-ə enmişdir.

Təhlil edilən növbəti xərc maddəsi üzrə 2015-ci ildə artım olmuşdur. Sair xərclərin səviyyəsi 2015-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 4,4% artaraq 2014-cü ildəki 11,6% səviyyəsindən 16%-ə qədər yüksəlmişdir.

2016-cı ildə material xərcləri əvvəlki ilə nisbətən 2% armışdır. Əsas fondların amortizasiyası üzrə xərc maddəsi əvvəlki ilə nisbətən 0.3% faiz artmışdır, sair xərclər maddəsi üzrə azalma baş vermişdir.

Araşdırma və təhlillər göstərir ki, təhlil edilən 2010-2016-cı illər ərzində ümumi xərc strukturunda xərc maddələrinin dəyişmə intervalı müxtəlif olmuşdur. Belə ki, ümumi xərclər strukturunda material xərcləri 2015-ci ildəki ən aşağı 70% səviyyəsi ilə 2010-cu ildəki ən yuxarı 76,6% səviyyəsi arasında dəyişmişdir. Əsas fondların amortizasiyası xərcləri 2015-ci ildəki ən aşağı 4,1% səviyyəsi ilə 2010-cu ildəki ən yüksək 6,1% səviyyəsi intervalında dəyişmişdir. Əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmaların cəmi xərclərdə xüsusi çəkisi 2010-cu ildəki ən aşağı səviyyəsi olan 5,7%, 2014-cü ildəki ən yüksək səviyyə olan 11,8% intervalında dəyişmişdir. Həmin illər ərzində sair xərclər 2012-ci ildəki ən aşağı 10% səviyyə ilə 2015-ci ildəki ən yüksək 16% səviyyəsi arasında dəyişmişdir.

Belə ki, ümumi xərclər strukturunda material xərcləri 2017-ci ildəki 72% səviyyəsi, 2018-ci ildə 73%, 2019-cu ildə 73%, 2020-cu ildə 74% səviyyəsi olmuşdur. Əsas fondların amortizasiyası xərcləri 2017-ci ildə 4,6% səviyyəsi ilə 2020-cu ildəki ən yüksək 5,1% səviyyəsi intervalında dəyişmişdir. Əmək haqqı xərcləri və sosial

ehtiyaclara ayırmaların cəmi xərclərdə xüsusi çəkisi 2017-ci ildə səviyyəsi olan 10,9%, 2020-cü ildəki ən yüksək səviyyə olan 12.6% intervalında dəyişmişdir.

Təhlili aparılan sonuncu 2020-ci ildə xərclərin ümumi strukturunda ya xərc maddəsi üzrə azalma, biri üzrə artım olmuşdur. Belə ki, material xərclərinin səviyyəsi sonuncu ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1,4% artmışdır.

Təhlillərin nəticəsi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, xərclərin ümumi səviyyəsinin azalması son nəticədə müəssisələrin mənfəətinin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə maliyyə dayanıqlığının etibarlı olduğunu təmin edir.

Növbəti cədvəldə (cədvəl 2.2.7) 2010-2020-ci illər ərzində **Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maya dəyərinin strukturunun** təhlili aparılmışdır. Hazırlanmış cədvəldən görünür ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin statistika komitəsinə verdiyi hesabatlarda müəyyən çatışmazlıqlar mövcuddur. Bizim apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, qida sənayesi müəssisələri 2010-2020-cı illər ərzində səmərəli fəaliyyət göstərməmiş və təkcə bu sahənin müəssisələri öz xərclərini ödəmək məqsədilə fəaliyyət göstərmişlər.

Cədvəl 2.2.7

2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maya dəyərinin strukturu

№	Göstəricilər	ölçü vahidi	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
			Sayı	əvvəlki ilə nəzərən dəyişmə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə	Sayı	%-lə
1	Material xərcləri	mlyn manat	1475	76.6	1558	73.9	1940	75.3	1850	73.5	1843	71.0	1783	70	2345	72	2354	+0.3	2372	0.7	2380	+0.3	2420	+1.6
2	əsas fondların amortizasiyası		117.0	6.1	118.0	5.6	160	6.2	116	4.6	145	5.6	105	4.1	143	4.4	146	+2	151	+3.4	167	+10.6	169	+1.1
3	əmək haqqı xərcləri		110.	5.7	139.4	6.6	218	8.5	224	8.9	306	11.8	252	9.9	345	10.6	490	+42	496	+1.2	507	+2.2	516	+1.8
4	Sair xərclər		223	11.6	293.6	13.9	257	10.0	326	13.0	301	11.6	408	16	423	13	279	-34.4	275	-1.4	251	-7.3	257	+2.3
5	Cəmi		1925	100	2108	100	2575	100	2516	100	2597	100	2547	100	3257	100	3269	+0.3	3294	+0,7	3305	+0.3	3362	+1.7

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2.3. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi

Ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin ən əsas, prioritet istiqamətlərindən biri dayanıqlı inkişafın təmin edilməsidir. Postneft dövründə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məhz elə iqtisadiyyatın diversifikasiyası vasitəsilə mümkündür.

Azərbaycanda Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə irimiqyaslı və çoxşaxəli tədbirlər həyata keçirilir. Bu istiqamətdə nəzərdə tutulan məsələlərin həll olunması və dayanıqlığın davamlı olmasının təmin edilməsi üçün ölkə prezidenti İlham Əliyevin 6 oktyabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılıb.

Həmin fərmanda əks olunduğu kimi, Minilliyin Bəyannaməsinə qoşulmuş olan respublikamızda yoxsulluqla mübarizə sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf dövlət proqramı hazırlanaraq təsdiq edilmiş və uğurla icra edilmişdir. Respublikamız ötən dövrlər ərzində Minilliyin İnkişaf Məqsədləri üzrə bir çox hədəfləri, xüsusilə insanların sağlamlığının qorunması, ətraf mühitin yaxşılaşdırılması, əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, gender bərabərliyin təşviq və təmin olunması, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsulları ilə təmin edilməsi sahəsində mühüm nəticələr əldə etmişdir. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin 2015-ci ilin 25-27 sentyabr tarixlərində keçirilən Dayanıqlı inkişaf Samitində 2016-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuşdur. Burada qarşıya qoyulmuş məqsəd və hədəflər dayanıqlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə etməklə, Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə əsaslanır və növbəti inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin icrasının institusional və siyasi baxımdan kompleks yanaşma tələb etdiyini nəzərə alaraq, Azərbaycanda daha da dayanıqlı, əhatəli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, sosial sahələrin tarazlı inkişafının təmin edilməsi üçün səmərəli milli icra mexanizminin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan ölkəmiz bu

istiqamətdə beynəlxalq miqyasda gedən proseslərə aktiv surətdə qoşulur və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün zəruri olan bütün mütərəqqi üsulları iqtisadiyyata tətbiq edir. Elə bu məqsədlə “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik” dən irəli gələn öhdəliklərlə bağlı dövlət orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin icrasının əlaqələndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması məqsədəuyğun sayılmalıdır.

Beynəlxalq aləmdə dayanıqlı inkişaf proqramının həyata keçirilməsinin məqsədi bəllidir. Bu məqsədlər eyni ilə Azərbaycan iqtisadiyyatı və ictimai həyatı üçün xarakterikdir. Proqramın nəzərdə tutduğu məqsədlər dünyanın köklü surətdə dəyişdirilməsi, hər bir insan üçün layiqli həyat tərzinin təmin edilməsi, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsulları ilə təmin edilməsi və s. çoxsaylı digər məsələlərdir.

Proqramda nəzərdə tutulan və icrası zəruri olan, həmin məqsədlərlə xidmət edən 17 məqsəd və 169 hədəf dünyada bir çox qlobal problemlərin 2030-cu ilə qədər öz həllini tapmasına yönəldilmişdir. Bəşəriyyətin müəyyən mənada yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmasına baxmayaraq hələ də ölkələrin çoxunda əhalinin qida məhsulları ilə təminatı məsələsində ciddi problemlər vardır. Dünyada bir milyarda yaxın adam aclıqdan əziyyət çəkir, dünya əhalisinin bir hissəsi işsizlikdən əziyyət çəkir. Bu problemlərin olması dünya ölkələrində əhalinin keyfiyyətli qida məhsulları ilə vaxtılı-vaxtında təmin edilməsi məsələsini zəruri edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq ölkəmizdə Dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə xidmət edən və həmçinin ölkəmizdə reallaşdırılan iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən olan diversifikasiyanın tərkib hissəsi kimi qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi vacibdir. Qiymətləndirmə üçün nəzərdən keçirilməli göstəricilər əsasən aşağıdakılardır. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulun dinamikası, həmin müəssisələr üzrə fiziki həcm indeksi, ölkədə istehsal edilən sənaye məhsulunun ümumi həcmində qida məhsulları sahəsinin payı, ölkə sənayesinin qeyri-dövlət sektorunda qida sənayesi

sahəsinin qeyri-dövlət sektorunun payı, qida məhsulları müəssisələrində çalışan işçilərin say dinamikası, sənayedə məşğul olanların ümumi sayında qida məhsulları istehsalı sahəsi işçilərin sayı, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı dinamikası, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas kapitalla investisiyaların dinamikası, sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində qida məhsulları istehsalı sahəsinə qoyulan investisiyaların payı, istehsalçı müəssisələrin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatının dinamikası, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə xərclərin strukturu və s.

Tədqiqatı aparılan obyekt üzrə 2010-2020-cı illəri əhatə edən dövr ərzində dayanıqlığın qiymətləndirilməsi üçün əvvəlcə əsas göstəricilərin bir neçəsi üzrə ekonometrik hesablamaya, qiymətləndirmə aparmaq zəruridir.

Qida məhsulları sənayesi ilə bağlı təsirlərin kəmiyyət qiymətləndirilməsi üçün biz ekonometrik modellərdən istifadə etmişik. Tədqiqatlar üç istiqamətdə aparılmışdır:

1. Qida məhsulları sənayesinin ölkənin məcmu ÜDM-nə töhfəsinin qiymətləndirilməsi.
2. Qida məhsulları sənayesinin inkişafına təsir edən amillərin təsirinin kəmiyyət qiymətləndirilməsi.
3. Qida məhsulları sənayesinin daxilindəki proseslərin tədqiqi.

Aşağıda təsvir olunan birinci iki model birinci istiqaməti əhatə edir.

Hesabat 1-də qida məhsulları istehsalının həcmının ölkənin məcmu ÜDM-inə təsirinin ekonometrik modelinin Eviews proqramı köməyi ilə generasiya olunmuş nəticələri təqdim olunur:

$$GDP = 9495 + 18,5 \cdot NUT\_GDP$$

Hesabatdan görüldüyü kimi model kifayət qədər adekvatdır. Əvvəla, determinasiya əmsalı $R^2=0,79$, reqressorun t-statisikası da kifayət qədər böyük olmaqla, hətta 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir.

Modeldən çıxan nəticə bundan ibarətdir ki, qida sənayesində istehsalın 1 milyon manat artımı milli ÜDM-in 18,5 milyon manatlıq artımı ilə müşayiət olunur. İlk baxışdan güclü görünən bu təsir, əvvəla, qida məhsullarına olan xərclərin multiplikativ effekti ilə, digər tərəfdən bu modeldə nəzərə alınmayan digər sahələrin töhfəsi ilə izah

oluna bilər.

Hesabat 1

Dependent Variable: GDP
Method: Least Squares
Date: 09/25/21 Time: 13:37
Sample: 2010 2020
Included observations: 6
GDP=C(1)+C(2)*NUT_GDP

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	9495.032	11378.04	0.834505	0.4509
C(2)	18.49571	4.755890	3.889012	0.0177
R-squared	0.790843	Mean dependent var	53477.83	
Adjusted R-squared	0.738554	S.D. dependent var	5973.713	
S.E. of regression	3054.466	Akaike info criterion	19.14780	
Sum squared resid	37319053	Schwarz criterion	19.07839	
Log likelihood	-55.44340	Hannan-Quinn criter.	18.86993	
F-statistic	15.12441	Durbin-Watson stat	2.927836	
Prob(F-statistic)	0.017705			

Hesabat 2 milli ÜDM-in qida məhsulları ÜDM-nə görə elastikliyi əks etdirir.

$$\mathbf{LOG(GDP) = 4,34 + 0,84 \cdot LOG(NUT\_GDP)}$$

Bu model daha da adekvatdır: $R^2=0,80$, regressorun t-statisikası = 4,06. Buna görə də bu modeldə də regressor 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir.

Modelə görə qida məhsulları istehsalının 1% artımı məcmu ÜDM-i 0,84% artırır, başqa sözlə, ölkə ÜDM-i bu sənayeyə görə elastik deyil. Bu, o deməkdir ki, qida sənayesi ÜDM-ə töhfə verirsə də, bu, digər sahələrin verdiyi töhfə ilə müqayisədə aşağıdır. Sözsüz ki, neft sektoru və xidmət sahələri fonunda bu nəticə məntiqlidir

Dependent Variable: LOG(GDP)
 Method: Least Squares
 Date: 09/25/21 Time: 14:28
 Sample: 2010 -2020
 Included observations: 6
 LOG(GDP)=C(1)+C(2)*LOG(NUT_GDP)

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	4.340770	1.611952	2.692865	0.0545
C(2)	0.842043	0.207502	4.057999	0.0154
R-squared	0.804567	Mean dependent var	10.88134	
Adjusted R-squared	0.755709	S.D. dependent var	0.119428	
S.E. of regression	0.059028	Akaike info criterion	-2.560397	
Sum squared resid	0.013937	Schwarz criterion	-2.629810	
Log likelihood	9.681190	Hannan-Quinn criter.	-2.838265	
F-statistic	16.46736	Durbin-Watson stat	2.961862	
Prob(F-statistic)	0.015374			

Hesabat 3 tədqiqatımızın yuxarıda qeyd olunan ikinci istiqamətinə aiddir – burada qida məhsulları sənayesində əsas kapitalla qoyulan investisiyaların sahənin istehsalına təsirini qiymətləndirir:

$$\mathbf{LOG(NUT\_GDP) = 7,0 + 0,18 \cdot LOG(INVEST)}$$

Göründüyü kimi, bu model də yüksək adekvatlığa malikdir: $R^2=0,80$, reqressorun t-statisikasısı = 3,63 və reqressor 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir.

Belliklə, sahədə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların 1% artımı istehsalı 0,18% artırır. Investisiyaların belə aşağı verimliliyi aşağıda şərh olunun digər modellərlə də təsdiqlənir. Bu nəticənin belə gözlənilməz səbəbləri bölmənin sonunda araşdırılır.

Növbəti model (hesabat 4) sahədə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların bir ildən sonra sahədəki işçilərin sayına təsirini göstərir:

$$\mathbf{LABOR = 14,7 + 0,04 \cdot INVEST(-1)}$$

Bu model də: $R^2=0,84$, reqressorun t-statisikasısı = 4,03. Buna görə də bu modeldə də reqressor 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir.

Model göstərir ki, investisiyaların 1 milyon manat artımı bir ildən sonra işçilərin sayının 40 nəfər artmasına səbəb olur. Bu da investisiyaların müəyyən mənada effektiv olmamasına dəlalət edə bilər.

Dependent Variable: LOG(NUT_GDP)
 Method: Least Squares
 Date: 09/25/21 Time: 14:25
 Sample: 2010 2020
 Included observations: 6
 LOG(NUT_GDP)=C(1)+C(2)*LOG(INVEST)

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	6.996257	0.213860	32.71422	0.0000
C(2)	0.181163	0.049804	3.637554	0.0220
R-squared	0.767871	Mean dependent var	7.767498	
Adjusted R-squared	0.709839	S.D. dependent var	0.127219	
S.E. of regression	0.068529	Akaike info criterion	-2.261925	
Sum squared resid	0.018785	Schwarz criterion	-2.331339	
Log likelihood	8.785776	Hannan-Quinn criter.	-2.539793	
F-statistic	13.23180	Durbin-Watson stat	2.987352	
Prob(F-statistic)	0.022012			

Dependent Variable: LABOR
 Method: Least Squares
 Date: 09/25/21 Time: 14:21
 Sample (adjusted): 2011 2020
 Included observations: 5 after adjustments
 LABOR=C(1)+C(2)*INVEST(-1)

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	14.70752	0.930823	15.80056	0.0006
C(2)	0.040444	0.010042	4.027506	0.0275
R-squared	0.843919	Mean dependent var	17.96000	
Adjusted R-squared	0.791892	S.D. dependent var	2.268920	
S.E. of regression	1.035055	Akaike info criterion	3.195961	
Sum squared resid	3.214018	Schwarz criterion	3.039736	
Log likelihood	-5.989902	Hannan-Quinn criter.	2.776669	
F-statistic	16.22080	Durbin-Watson stat	2.083237	
Prob(F-statistic)	0.027510			

Son asılılığın elastikliyin hesablanmasına həsr olunmuş növbəti model aşağıdakı şəkildədir:

$$\mathbf{LOG(LABOR) = 2,08 + 0,19 \cdot LOG(INVEST(-1))}$$

Burada da modelin determinasiya əmsalı ən yüksək ($R^2=0,96$), reqressorun t-

statisikası isə ən böyükdür (= 8,5). Odur ki, bu modeldə də regressor 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir.

Nəticə isə ondan ibarətdir ki, sahədə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların 1% artımı bir ildən sonra sahədəki işçilərin sayını 0,19% artırır.

Hesabat 5

Dependent Variable: LOG(LABOR)

Method: Least Squares

Date: 09/25/21 Time: 14:37

Sample (adjusted): 2011 2020

Included observations: 5 after adjustments

LOG(LABOR)=C(1)+C(2)*LOG(INVEST(-1))

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	2.082884	0.094902	21.94783	0.0002
C(2)	0.189532	0.022295	8.501229	0.0034
R-squared	0.960144	Mean dependent var	2.881448	
Adjusted R-squared	0.946859	S.D. dependent var	0.131036	
S.E. of regression	0.030207	Akaike info criterion	-3.872317	
Sum squared resid	0.002737	Schwarz criterion	-4.028541	
Log likelihood	11.68079	Hannan-Quinn criter.	-4.291609	
F-statistic	72.27090	Durbin-Watson stat	2.008499	
Prob(F-statistic)	0.003418			

Sonuncu model qida istehsalı sənayesində əsas kapitalla qoyulan investisiyaların sahənin əmək məhsuldarlığına təsirini əks etdirir (hesabat 6):

$$\mathbf{LOG(PRODUCTIVITY) = 5,3 - 0,09 \cdot LOG(INVEST(-1))}$$

Bu model də adekvatdır: $R^2=0,72$, regressorun t-statisikası = - 2,8. Bu modeldə də regressor 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir.

Dependent Variable: LOG(PRODUCTIVITY)
 Method: Least Squares
 Date: 09/25/21 Time: 14:48
 Sample (adjusted): 2011 2020
 Included observations: 5 after adjustments
 LOG(PRODUCTIVITY)=C(1)+C(2)*LOG(INVEST(-1))

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	5.302455	0.135558	39.11564	0.0000
C(2)	-0.089049	0.031846	-2.796232	0.0681
R-squared	0.722708	Mean dependent var	4.927263	
Adjusted R-squared	0.630277	S.D. dependent var	0.070961	
S.E. of regression	0.043148	Akaike info criterion	-3.159191	
Sum squared resid	0.005585	Schwarz criterion	-3.315416	
Log likelihood	9.897979	Hannan-Quinn criter.	-3.578483	
F-statistic	7.818911	Durbin-Watson stat	2.916264	
Prob(F-statistic)	0.068065			

Hesabat 6-dan göründüyü kimi investisiyaların 1% artımı bir ildən sonrakı məhsuldarlığı təqribən 0,1% azaldır. İlk baxışdan paradoksal görünən bu nəticənin bir sıra izahı ola bilər.

- Əvvəla, bu, iqtisadi nəzəriyyədən də məlum olan marjinal verimliliyin azalması qanununun nəticəsi ola bilər. Lakin əsas kapitalın artmasının əmək məhsuldarlığını azaltması real görünür.
- Şirkətlər verdiyi hesabatlarda istehsalın həcmnin azaldılması.
- Əsassız olaraq artıq işçilərin (ballast) işə cəlb olunması. Bu, xüsusən idarəetmə aparatına aiddir.
- Müəssisənin qeyri-effektiv fəaliyyət göstərməsi.
- Bütün səviyyələrdə işçilərin səriştəsizliyi.

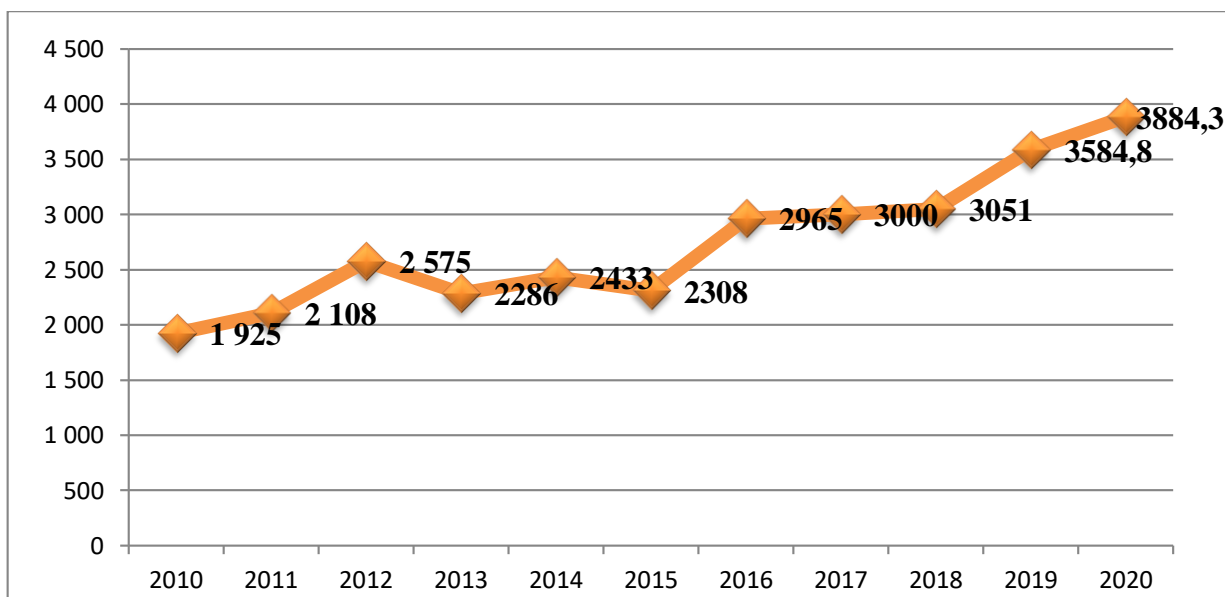
Qeyd edək ki, bu amillər sahəyə investisiyaların qeyri-effektivliyini nümayiş etdirən yuxarıdakı modellərin nəticələrini də izah etməyə imkan verir.

Göstərilən 5 səbəbdən hansılarının həlledici olmasının müəyyənləşdirilməsi bizim tədqiqatın çərçivəsindən kənara çıxan əlavə və xüsusi araşdırma tələb edir.

Qeyd edilən göstəricilərin hər birinin dinamikasını nəzərdən keçirməklə həm ölkənin sənaye sahəsində qida məhsulları istehsalı sahəsinin vəziyyətini, həm həmin müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının vəziyyətini, həmçinin ümumi əmtəə bazarında

baş verən proseslərin gedişatı xarakterini və s. öyrənmək olar. Ona görə də qeyd edilən göstəriciləri bir-bir nəzərdən keçirək.

İstənilən müəssisənin fəaliyyətini xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri müəssisənin istehsal göstəriciləridir. Bu göstərici əsasında həm müəssisənin üzvü olduğu bazarda yeri, həm onun fəaliyyət xarakteri, həm maliyyə dayanıqlığı səviyyəsi, həm də ki, digər parametrləri müəyyənləşdirilir. Ona görə də qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə 2010-2020-ci illərdə **istehsal olunmuş məhsulun dinamikasını** nəzərdən keçirmək zəruridir. (Qrafik 2.3.1)

Qrafik 2.3.1. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulun dinamikası (mln. manatla)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

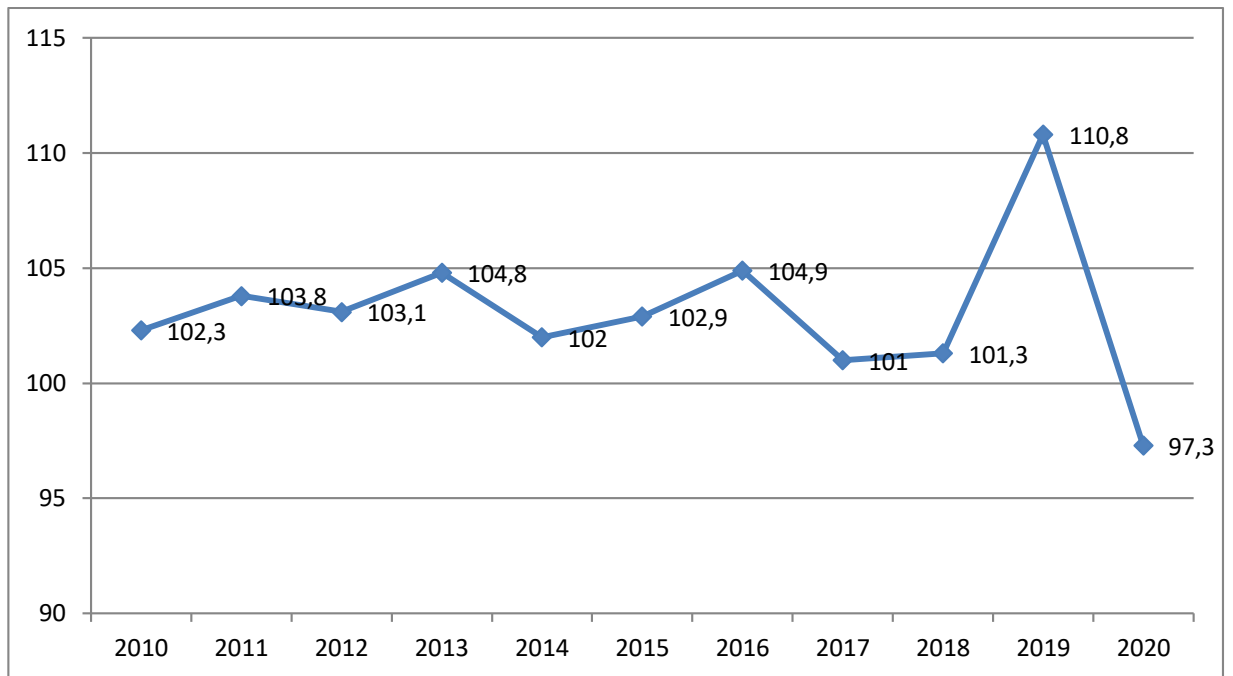
Qrafikdən görüldüyü kimi ölkəmizdə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə 2010-cu il ərzində 1925 milyon manat dəyərində məhsul istehsal olunmuşdur. Növbəti ildə məhsul istehsalında 9,5% və ya 183 milyon manat artım olmuşdur. 2012-ci ildə də dinamika davam etmiş və əvvəlki ilə nəzərən 467 milyon manatlıq artıq məhsul istehsal edilmişdir ki, bu da faiz etibarilə 22,15% təşkil etmişdir. 2013-cü ildə bir qədər azalma baş vermiş, əvvəlki ilə nəzərən azalma 59 milyon manat və ya 2,29% olmuşdur. Növbəti illərdə də artım baş vermişdir. 2016-cı ildə isə əvvəlki illərə nisbətən 710 milyon manat və 27% artım baş vermişdir. Təhlil edilən 2017-ci ildə isə əvvəlki illərə nisbətən 35

milyon manat və 2% artım baş vermişdir. Təhlil edilən sonuncu göstərici üzrə 2020-ci ildə artım olmuş, məhsul istehsalı 299.5 milyon manat artmışdır və ya 8.3% artaraq 3884,3 milyon manat təşkil etmişdir.

2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə istehsal edilən məhsulun dinamikasını qiymətləndirərək demək olar ki, 2010-cu ilə nəzərən təhlil edilən sonrakı illərdə artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuş və nəticədə bu bazarın tələbləri normal səviyyədə ödənməmiş, maliyyə dayanıqlığı təmin edilmişdir.

Qiymətləndirmə aparılarkən nəzərdən keçirilməli olan mühüm göstəricilərdən biri də 2010-2020-ci illər ərzində istehsal edilən qida məhsulları müəssisələri üzrə **fiziki həcm indeksidir**. Bu göstəricinin təhlili göstərir ki, 2010-cu ildən başlayaraq təhlil edilən sonuncu 2020-ci il də daxil olmaqla hər il artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur. Belə ki, təhlil edilən bu vacib göstərici 2010-cu ildə əvvəlki ilə nəzərən 102,3%, 2011-ci ildə 103,8%, 2012-ci ildə 103,1%, 2013-cü ildə 104,8%, 2014-cü ildə 102%, 2015-ci ildə 102,9% , 2016-cı ildə 104.8 %, 2017- ci ildə 101%, 2018-ci ildə 101,3%, 2019-cu ildə 110,8 % artmış artmışdır. Bu göstərici üzrə artımla müşahidə edilən dinamikanın olması qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin maliyyə dayanıqlılığının güclənməsini sübut edən göstəricilərdəndir. Çünki bu göstəricinin artımı müəssisənin digər zəruri göstəricilərinin yüksəlməsinə zəmin yaradır ki, sonda müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi reallaşır. (Qrafik 2.3.2)

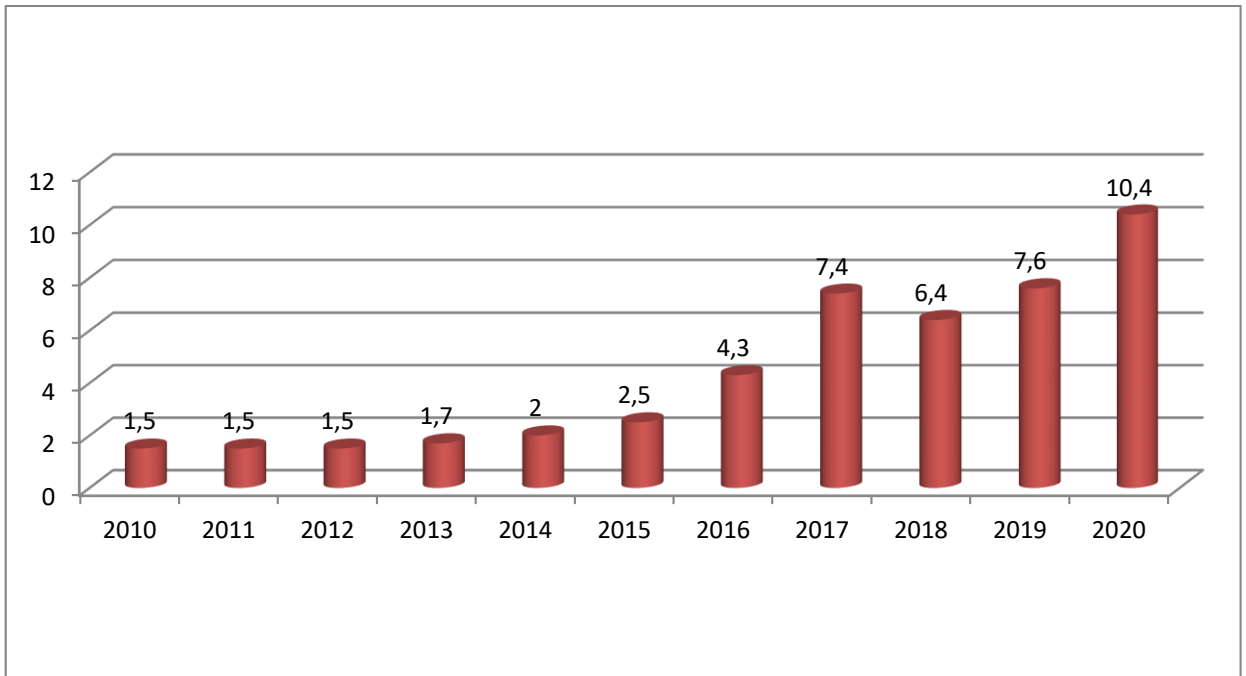

Qrafik 2.3.2. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələr üzrə fiziki həcm indeksi (əvvəlki ilə nisbətən faizlə)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Tədqiqatda təhlil edilən obyekt üzrə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyətə malik göstəricilərdən biri də ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində **qida məhsulları sahəsinin pay dinamikasıdır.** (Diaqram 2.1)

Diaqramdan göründüyü kimi ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində qida məhsulları sahəsinin payı çox da yüksək deyildir. Təhlil edilən ilk üç ildə bu göstərici xüsusi çəki etibarilə 1,5% təşkil etmişdir. Sonrakı illərdə isə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 0,2% artım baş verərək təhlil edilən göstəricinin səviyyəsi 1,7%-ə çatmışdır. 2014-cü ildə artım 0,3%, 2015-ci ildə isə 0,5% təşkil etməklə bu göstərici 2,5%-ə çatmışdır. Sonuncu 2016-ci ildə isə bu rəqəm 1.8% təşkil etməklə bu göstərici ən yüksək çəkiyə 4.3%-ə çatmışdır 2016-ci ildə ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində qida məhsulları sahəsinin xüsusi çəkisinin 4.3%-ə çatmasına baxmayaraq bu heç də yüksək göstərici deyildir.

Diagram 2.3.1. Ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində qida məhsulları sahəsinin payı (faizlə)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

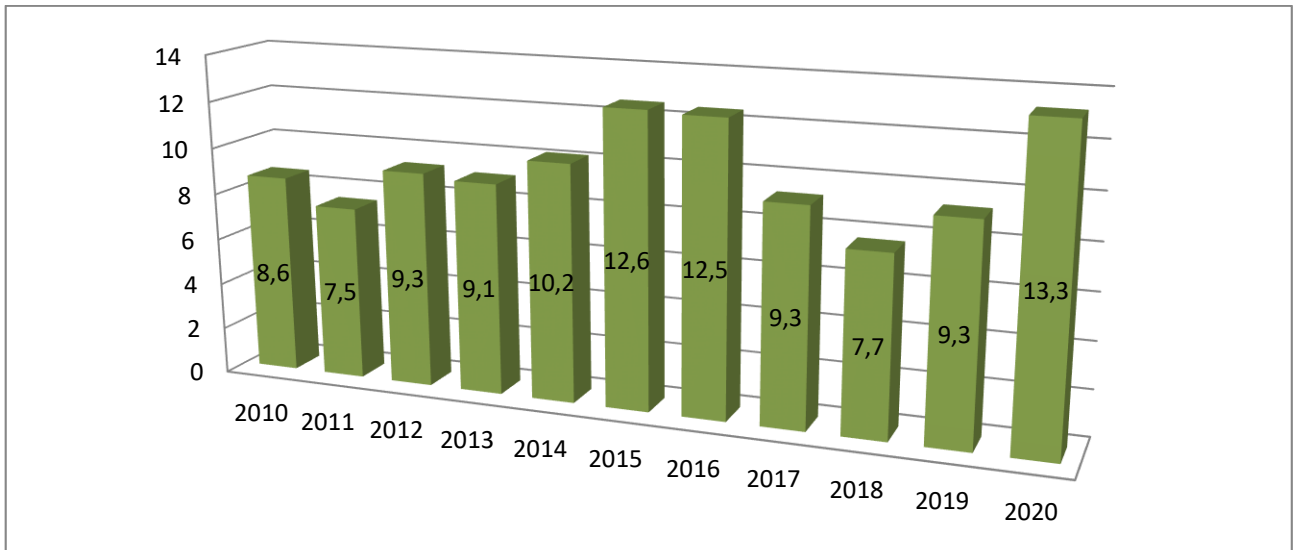
Bu göstərici 2017-ci ildə 7.4% təşkil etmişdir. Təhlil edilən növbəti illərdə bu göstərici 2018-ci ildə 6.4%, 2019-cu ildə 7.6%, 2020-ci ildə 10.4% təşkil etmişdir.

Ölkəmizdə sənaye sahəsinin digər sahələri bu sahə ilə müqayisədə daha çox sürətlə inkişaf edir və həmin sahələrin sayı çoxdur. Lakin bu göstəricinin xüsusi çəki etibarilə az olmasına baxmayaraq, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin dayanıqlığı möhkəmlənmiş, sahənin qarşısında duran ən mühüm vəzifə olan bazarın əmtəlik məhsulla təmin edilməsi vaxtında reallaşdırılmışdır. Qiymətləndirmə apararaq demək olar ki, təhlil edilən göstəricinin yüksəlməsi həm qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin fəaliyyətinin genişlənməsi, həm sistemdə öz yerini möhkəmləndirməsi və s. bu kimi göstəricilərin köməyi vasitəsilə baş vermişdir.

Hal-hazırda ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri sahələr üzrə qeyri-dövlət sektorunun daha da inkişaf etdirilməsidir. Bu sahibkarlığın, şəxsi mülkiyyətin daha da inkişaf etdirilməsi yolu ilə səmərəli nəticələrin əldə olunması deməkdir. Bu Strateji Yol Xəritəsində öz əksini tapan mühüm məsələlərdən biridir. Bu baxımdan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə

dayanıqlığına təsir edən və mühüm fəaliyyət göstəricilərindən olan ölkə sənayesinin qeyri-dövlət sektorunda qida sənayesi sahəsinin **qeyri-dövlət sektorunun pay dinamikasını** nəzərdən keçirmək zəruridir. Bu göstəricinin qiymətləndirilməsi həm bütün sənaye sahəsinin fəaliyyəti, həm də qida məhsulları istehsal edən sahənin fəalliyəti baxımından vacibdir. (Diaqram 2.2)

Ölkənin sənaye sahəsində qeyri-dövlət sektorunda qida sənayesinin qeyri-dövlət sektorunun payının artması bu sahənin dinamik inkişafından, onun böyüməsindən xəbər verir. Diaqram 2.2-dən görünür ki, 2010-cu ildə ölkənin sənaye sahəsində qeyri-dövlət sektorunda qida sənayesinin qeyri-dövlət sektorunun payı 8,6%, 2011-ci ildə 7,5%, 2012-ci ildə 9,3%, 2013-cü ildə 9,1%, 2014-cü ildə 10,2%, 2015-ci ildə isə 12,6%, 2016-cı ildə 12,5%, 2017-ci ildə 9,3 %, 2018-ci ildə 7.7%, 2019-cu ildə 9.3%, 2020-ci ildə 13,3% olmuşdur.

Diaqram 2.3.2. Ölkə sənayesinin qeyri-dövlət sektorunda qida sənayesi sahəsinin qeyri-dövlət sektorunun payı (faizlə)

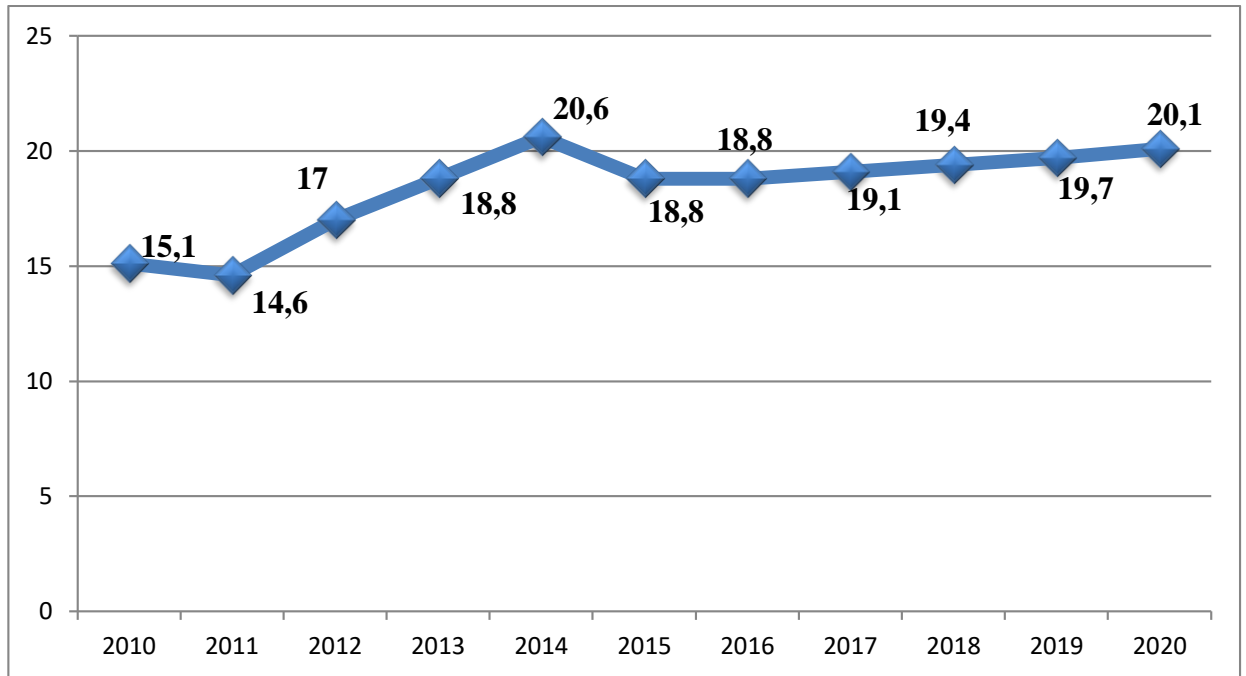
Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Təhlil edilən göstərici 2011-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1,1% azalmış, 2012-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 1,8% artmış, 2013-cü ildə 0,2% azalmış, 2014-cü ildə 1,1% artmış, 2015-ci ildə isə 2,4% artmışdır. Göründüyü kimi bu vacib göstərici 2010-cu ildəki 8,6% səviyyəsindən illər ərzində gah artıb, gah da azalaraq 2015-ci ildə 12,6% səviyyəsinə qalxmışdır. 2016-cı ildə 0.1% azalaraq 12.5% səviyyəsində olmuşdur. Ümumiyyətlə bu göstərici üzrə səviyyə təhlil edilən illər içərisində artıma meyilli olmuş

və 2010-cu ildən 2016-ci ilə qədər 4% yüksəlmişdir. Nəticədə qida məhsulları istehsalı sahəsində qeyri-dövlət sektorunun ölkə sənayesində qeyri-dövlət sektorundakı payı 12,5%-ə qalxaraq əhəmiyyətli məsələlərin həll edilməsinə zəmin yaratmışdır. Bu həmin sektorun güclənməsi, ümumiyyətlə sənaye sahəsində sektorun gücünün artması, dayanıqlı inkişafın möhkəmlənməsi, davamlı inkişafa zəmin yaradılması, maliyyə dayanıqlığının əsaslarının etibarlı olması deməkdir.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını şərtləndirən mühüm iqtisadi göstəricilərdən biri də onlarda çalışan **işçilərin say dinamikasıdır**. Əgər müəssisələrdə işçi sayı dinamik olaraq artırsa bu müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki işçi sayının artımı müəssisənin istehsal gücünün artması ilə düz mütənasibdir. Bu baxımdan 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin say dinamikasını nəzərdən keçirərək qiymətləndirmə aparmaq zəruridir. Bu məqsədlə Qrafik 2.3-ün göstəricilərinə nəzər salaq.

Qrafik göstəricilərindən aydın olur ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin sayı 2010-2015-ci illər ərzində 2011-ci ildəki ən az say 14,6 min nəfər və 2014-cü ildəki ən çox say 20,6 min nəfər diapazonunda dəyişmişdir. 2010-cu ildə qeyd edilən sahədə çalışanların sayı 15,1 min nəfər olmuşdur. 2011-ci ildə işçilərin sayı 500 nəfər və ya 3,3% azalaraq 14,6 min nəfərə enmişdir. İşçilərin sayında növbəti üç ildə ilbəil artım olmuşdur. Belə ki, 2012-ci ildə tədqiqatın obyektinə olan müəssisələrdə işçilərin sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 2,4 min nəfər və ya 16,4 artaraq 17 minə çatmışdır. 2013-cü ildə artım 1.8 min nəfər və ya 10,5% olmuş, cəmi say 18,8 min nəfərə çatmışdır. Fəaliyyəti təhlil edilən sahədə işçi sayının ən çox olduğu il 2014-cü ildir.

Qrafik 2.3.3. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin say dinamikası (min nəfərlə)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Həmin ildə işçilərin sayı 20,6 min nəfərə çatmışdır. Bu əvvəlki il ilə müqayisədə 1,8 min nəfər və ya 9,6% artım deməkdir. Təhlil edilən 2015-ci ildə işçilərin sayı əvvəlki il ilə müqayisədə 1,8 min nəfər və ya 8,7% azalaraq 2013-cü ilin səviyyəsinə enmiş və 18,8 min nəfərə bərabər olmuşdur. Belə ki, 2019-2020-ci illərdə qida məhsulları müəssisələrində çalışan işçilərin sayında artım olmuşdur. 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 2% artım olmuşdur.

Aparılan təhlillər göstərir ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə işçilərin sayı dinamik olaraq artmış, 2010-cu il ilə müqayisədə 2015-ci ildə artım 24,5% və ya 3.7 min nəfər olmuşdur. Bu göstərici birbaşa müəssisələr üzrə əmək məhsuldarlığına təsir etmişdir. Ona görə də həmin müəssisələr üzrə 2010-2020-ci illər ərzində əmək məhsuldarlığının dinamikasını nəzərdən keçirərək qiymətləndirmək lazımdır. (Cədvəl 2.3.1)

Cədvəl 2.3.1

**2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda qida məhsulları istehsal edən
müəssisələr üzrə əmək məhsuldarlığının dinamikası**

	Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	İstehsal edilən məhsulun həcmi (mln manatla)	1925	2108	2575	2516	2597	2547	2964.7	2999.8	3050.8	3584.08	3884.3
2	Müəssisələrdə fəaliyyət göstərən işçilərin sayı, (min nəfərlə)	15.1	14.6	17.0	18.8	20.6	18.8	18.8	19.1	19.4	19.7	20.1
3	İl ərzində bir işçiyə düşən məhsul istehsalı (min manatla)	127.5	144.4	151.5	133.9	126.1	135.5	173.2	157.05	157.25	181.9	193.2
4	Bir işçiyə düşən məhsul istehsalı həcmiminin əvvəlki ilə nəzərən dəyişmə (+;-) faizlə	-	+13.2	+4.9	-11.6	-5.8	+7.4	+37.8	-9.3	+0.1	+15.7	+6.21

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Göstəricilərdən aydın olur ki, 2010-cu il ərzində tədqiq edilən obyektin müəssisələri üzrə il ərzində bir işçiyə düşən məhsul istehsalı 127,5 min manat olmuşdur. Növbəti 2011-ci ildə adambaşına məhsuldarlıq əvvəlki il ilə müqayisədə 16,9 min manat və ya 13,2% artaraq 144,4 min manata çatmışdır. Təhlil edilən növbəti ildə də artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2012-ci ildə adambaşına məhsuldarlıq əvvəlki il ilə müqayisədə 7,1 min manat və ya 4,9% artaraq 151,5 min manata çatmışdır. Növbəti 2013-cü ildə təhlil edilən göstərici 11,6% və ya 17,6 min manat azalaraq 133,9 min manat səviyyəsinə enmişdir. Azalma növbəti ildə də davam etmişdir. Yəni 2014-cü ildə adambaşına əmək məhsuldarlığı 7,8 min manat və ya 5,8% azalaraq 126,1 min manata enmişdir. Təhlil edilən sonuncu, yəni 2015-ci ildə sahə üzrə adambaşına məhsuldarlıq 2014-cü il ilə müqayisədə 9,4 min manat və ya 7,4% artaraq 135,5 min manata çatmışdır.

Təhlillər göstərir ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələr üzrə əmək məhsuldarlığı 2010-2016-ci illər ərzində 2014-cü ildəki ən aşağı 126,1 min manat və 2012-ci ildəki ən yüksək 151,5 min manat aralığında dəyişmişdir.

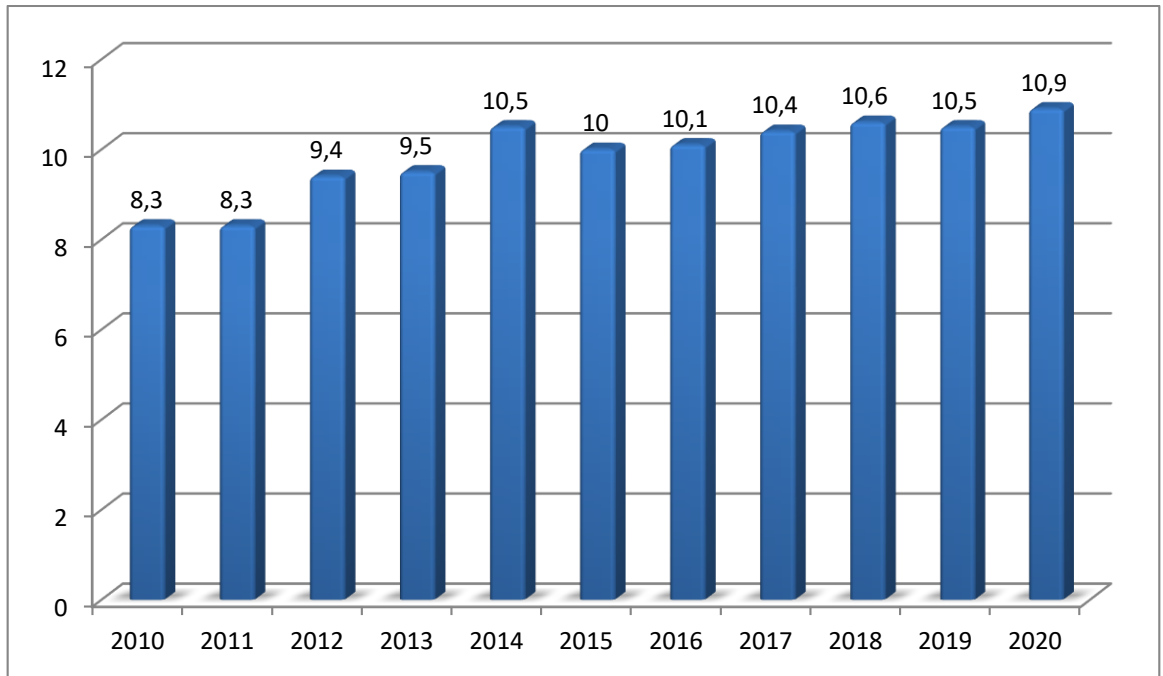
Təhlillər göstərir ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələr üzrə əmək məhsuldarlığı 2017-2020-ci illər ərzində 2017-ci ildəki ən aşağı 157.05 min manat və 2020-ci ildəki ən yüksək 193.2 min manat aralığında dəyişmişdir.

Təhlillər göstərir ki, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi illər üzrə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün zəruri olan göstəricilərin də yüksəlməsini təmin etmişdir. Bu göstəricinin dəyişməsinə qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığının və ümumiyyətlə bütün parametrlər üzrə inkişafını təmin edən ən zəruri göstəricilərdən biri məhz müəssisədəki əmək məhsuldarlığıdır.

Tədqiqatın obyektini olan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığına təsir edən və həmin müəssisələrin ümumi istehsal bazarında yerini müəyyən edən göstəricilərdən biri də **sənayedə məşğul olanların ümumi sayında qida məhsulları istehsalı sahəsi işçilərinin say payıdır.**

Qiymətləndirmə üçün zəruri olduğu üçün qeyd edilən göstəricini nəzərdən keçirək (Diaqram 2.3.3)

Diqram 2.3.3. Sənayedə məşğul olanların ümumi sayında qida məhsulları istehsal sahəsi işçilərinin sayı (faizlə)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

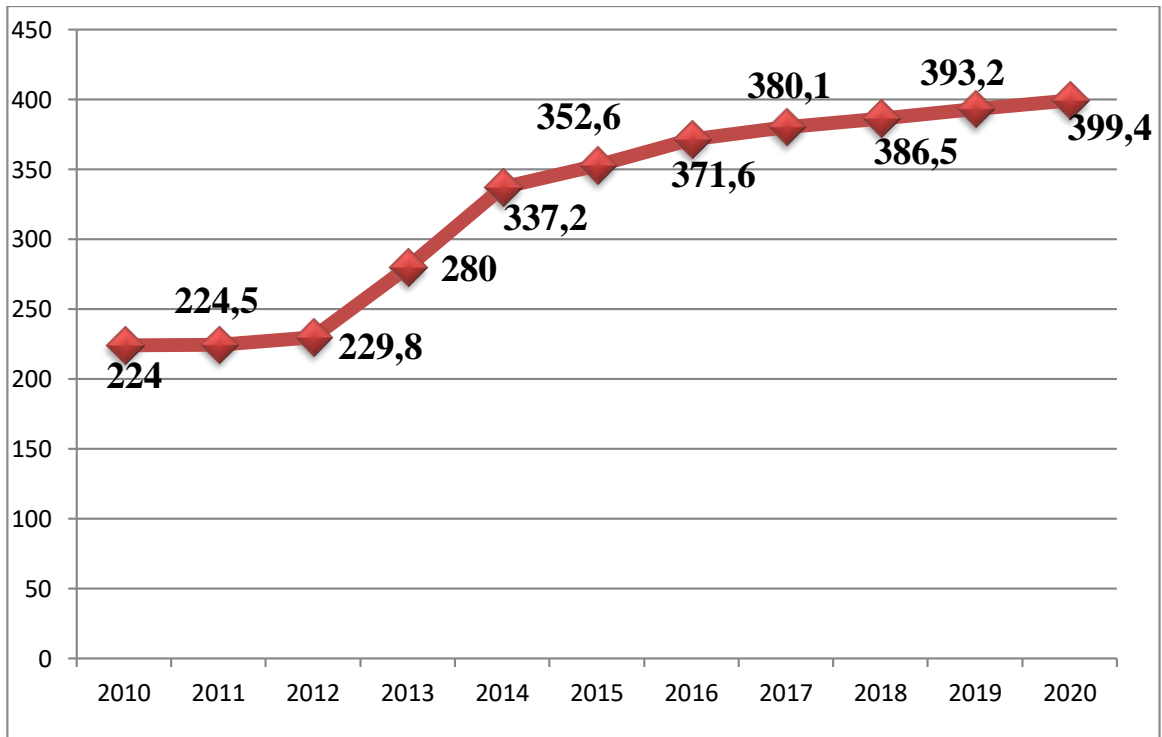
Diqram göstəricilərindən aydın olur ki, 2010-cu ildə qida məhsulları istehsal sahəsində çalışan işçilərin sayı sənayedə məşğul olanların ümumi sayında 8,3% təşkil etmişdir. Bu göstərici 2011-ci ildə dəyişməz olaraq 8,3% səviyyəsində qalmışdır. Növbəti 2012-ci ildə həmin göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 1,1% artaraq 9,4% təşkil etmişdir. Təhlil edilən növbəti 2013-cü ildə də artım davam etmiş, artımın səviyyəsi 0,1% təşkil edərək, təhlil edilən göstərici 9,5% olmuşdur.

Təhlil edilən göstərici 2014-cü ildə ən yüksək səviyyəyə 10,5%-ə çatmışdır. Bu əvvəlki il ilə müqayisədə 1,0% artım deməkdir. Təhlil edilən sonuncu 2015-ci ildə təhlili aparılan göstərici 0,5% azalaraq 10%-ə enmiş və səviyyəsinə görə təhlili aparılan illər içərisində II pillədə qərarlaşmışdır.

Aparılan təhlil və araşdırmalar göstərir ki, sənayedə məşğul olanların ümumi sayında qida məhsulları istehsal sahəsi işçilərinin sayı faiz etibarilə 8,3 və 10,5 intervalında dəyişmişdir. Bu göstərici 2010-cu və 2011-ci illərdə ən aşağı səviyyədə 8,3%, 2014-cü ildə isə ən yuxarı səviyyədə 10,5% olmuşdur. Bu göstəricini qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, onun səviyyəsinin artması qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin ümumi sənayedə fəaliyyət göstərən müəssisələr içərisində

böyüməsi iştirakçı olduğu bazar müəssisələrinin dayanıqlığının möhkəmlənməsi göstəricisidir.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını təmin edən və qiymətləndirilməsi zəruri olan göstəricilərdən biri də 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqının dinamikasıdır. (qrafik 2.3.4)

Qrafik 2.3.4. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrində çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı dinamikası (manatla)

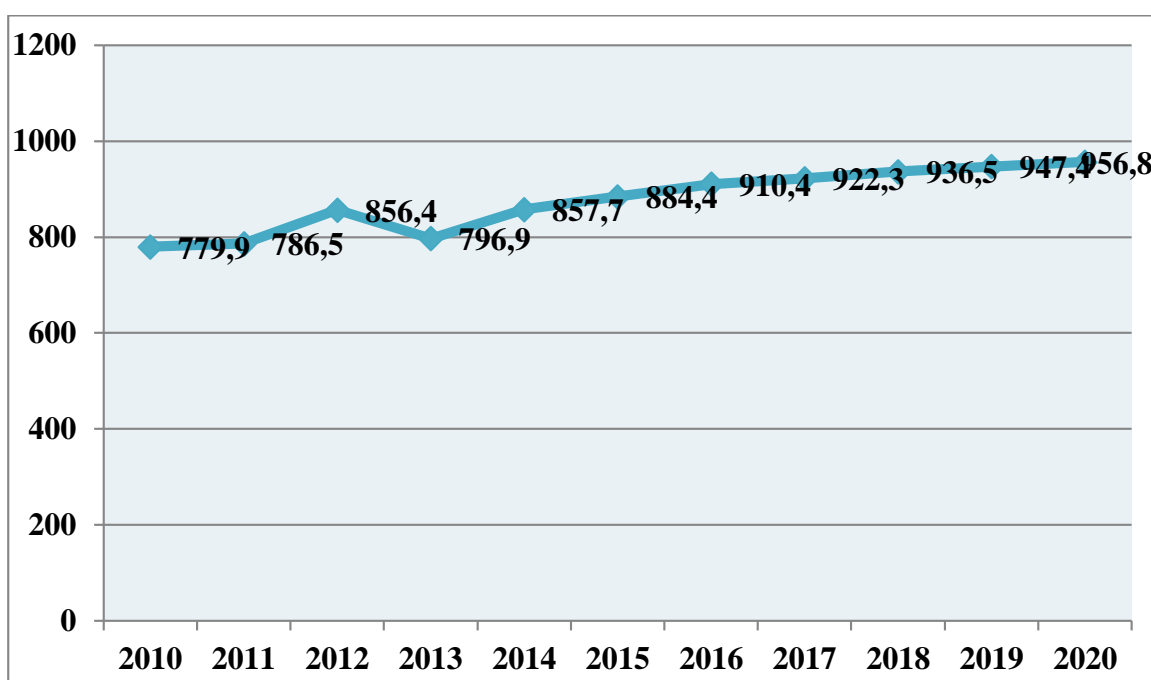
Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Qrafik göstəricilərindən aydın olur ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 2010-cu ildə 224 manat olmuşdur. Növbəti ildə həmin göstərici çox cüzi 0,02% artıma malik olmuşdur. Ümumiyyətlə, qeyd etməyə lazımdır ki, bu göstərici 2010-cü və 2015-ci illər ərzində hər il artmışdır. 2012-ci ildə təhlil edilən göstərici 2,3% artaraq 229,8 manata, 2013-cü ildə 21,8 artaraq 280 manata, 2014-cü ildə 20,4% artaraq 337,2 manata, 2015-ci ildə isə 4,5% artaraq 352,6 manata çatmışdır. Təhlillərdən aydın olur ki, təhlil edilən göstərici ən aşağı səviyyəyə yəni 224 manata 2010-cu ildə, ən yüksək səviyyəyə 352,6 manata 2015-ci ildə malik olmuşdur. Bu göstərici 2010-cu ildən 2015-ci ilədək 128,6 manat və ya 57,4% artmışdır.

Müəssisənin maliyyə dayanıqlığını qiymətləndirərkən orta aylıq əmək haqqının təsiri barədə onu demək olar ki, bu göstəricinin artması müəssisənin dayanıqlığının bütün parametrlərinə təsir edir. Kadr axıcılığının aşağı düşməsi, peşəkar personalın formalaşması, personalın maddi-rifah və sosial vəziyyətinin yaxşılaşması və s. həmin parametrlərə aid edilə bilər. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əmək haqqının artımı müəssisə fəaliyyətinin bir çox əsas göstəriciləri olan məhsul istehsalının artımı, gəlirin artımı, rentabellik səviyyəsinin yüksəlməsi və s. kimi göstəricilərlə birbaşa bağlıdır.

Təhlillərdən aydın olur ki, 2010-2020-ci illər ərzində qida məhsulları istehsal edən müəssisələr üzrə istehsal həcminin artımı, işçi sayının artımı və orta aylıq əmək haqqı səviyyəsi bir-biri ilə əlaqədə olaraq dəyişmiş və müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsini reallaşdırmışdır.

Tədqiqat obyektini olan müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığını qiymətləndirərkən nəzərdən keçirilməli göstəricilərdən biri də 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə **əsas fondların dinamikasıdır.** (Qrafik 2.3.5)

Qrafik 2.3.5. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas fondların dinamikası (mln. manatla)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

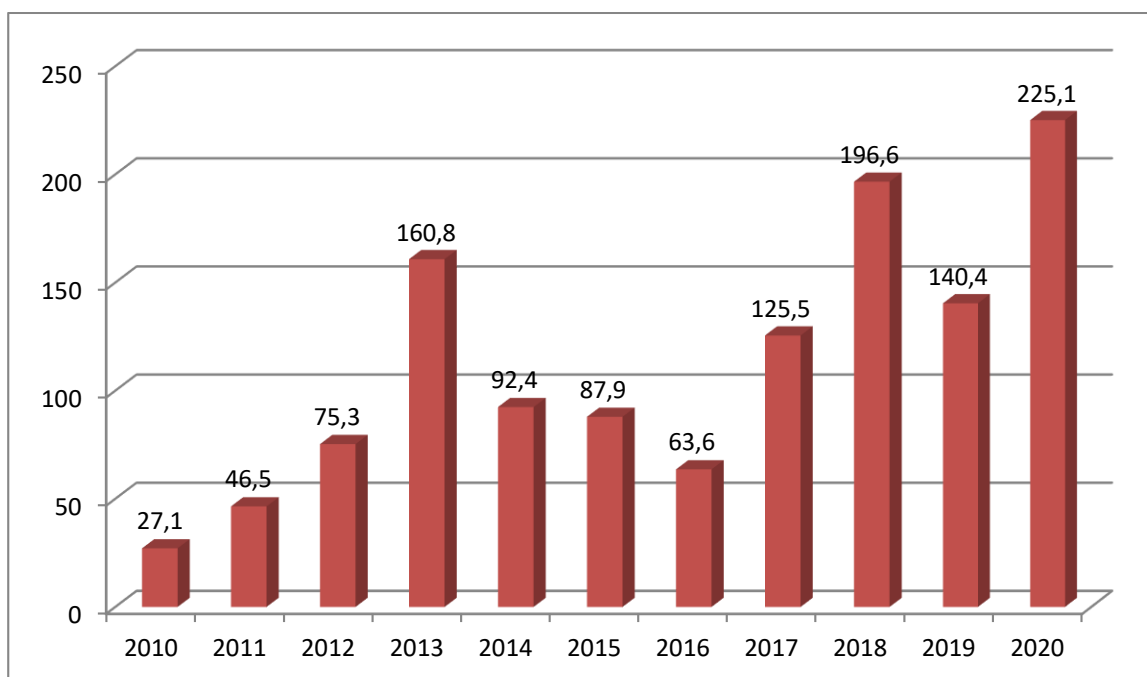
İstənilən istehsalat müəssisə və təşkilatlarının normal fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan parametrlərdən biri onların əsas fondlarla silahlanma göstəricisidir. Diaqram 2.5-dən görünür ki, qida sənayesi müəssisələrinin malik olduqları əsas fondların dəyəri 2010-cu ildə 779,9 mln manat olmuşdur. 2011-ci ildə bu göstərici əvvəlki ilə nəzərən 6,6 mln manat və ya 0,85%, 2012-ci ildə isə 8,9% və ya 69,9 milyon manat artmışdır.

Təhlil edilən 2013-cü ildə əvvəlki il ilə müqayisədə əsas fondların həcmi 6,95% və ya 59,5 milyon manat azalaraq 796,9 milyon manata enmişdir. 2014-cü ildə əsas fondların cəmi dəyəri əvvəlki ilə nəzərən 7,63% və ya 60,8 milyon manat artaraq 857,7 milyona qalxmışdır. Təhlil edilən növbəti 2015-ci ildə əsas fondların dəyəri məbləğcə 884,2 milyon manata qədər qalxmışdır. 2016-cı ildə isə ən yüksək səviyyəyə 910,4 milyon manat çatmışdır. Bu o deməkdir ki, əsas fondların dəyəri 2015-cü il ilə müqayisədə 3,07% və ya 26,2 milyon artmışdır.

Təhlil edilən göstəricinin müəssisənin maliyyə dayanıqlığına təsirini qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, müəssisədə əsas fondlarla, əsas istehsal fondları ilə təchiz olunma səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə müəssisə bir o qədər intensiv işləyə, istehsal gücünü artırma və mənfəətini çoxalda bilər. Bu isə son nəticədə müəssisənin maliyyə dayanıqlığını təmin etməyə zəmin yaradır.

Müəssisələrin fəaliyyətində normallığı, intensivliyi, davamlığı, dayanıqlığı təmin etmək üçün qiymətləndirilməsi zəruri olan mühüm göstəricilərdən biri də 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə **əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların dinamikasıdır**. (diaqram 2.3.4)

Diaqram 2.3.4-dən görünür ki, 2010-cu ildə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların məbləği 27,1 mln manat olmuşdur. Sonrakı üç il ərzində bu göstərici üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2011-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə artım 71,6% və ya 19,4 milyon manat, 2012-ci ildə 61,9% və ya 28,8 milyon manat, 2013-cü ildə isə 113,5% və ya 85,5 milyon manat olmuşdur. 2013-cü ildə əsas kapitalla investisiyalar ən yüksək həddinə 160,8 milyon manata çatmışdır. Bu həmin ildə yaranmış müəssisələrin sayının artması və həmçinin fəaliyyətdə olan müəssisələrin fəaliyyətinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

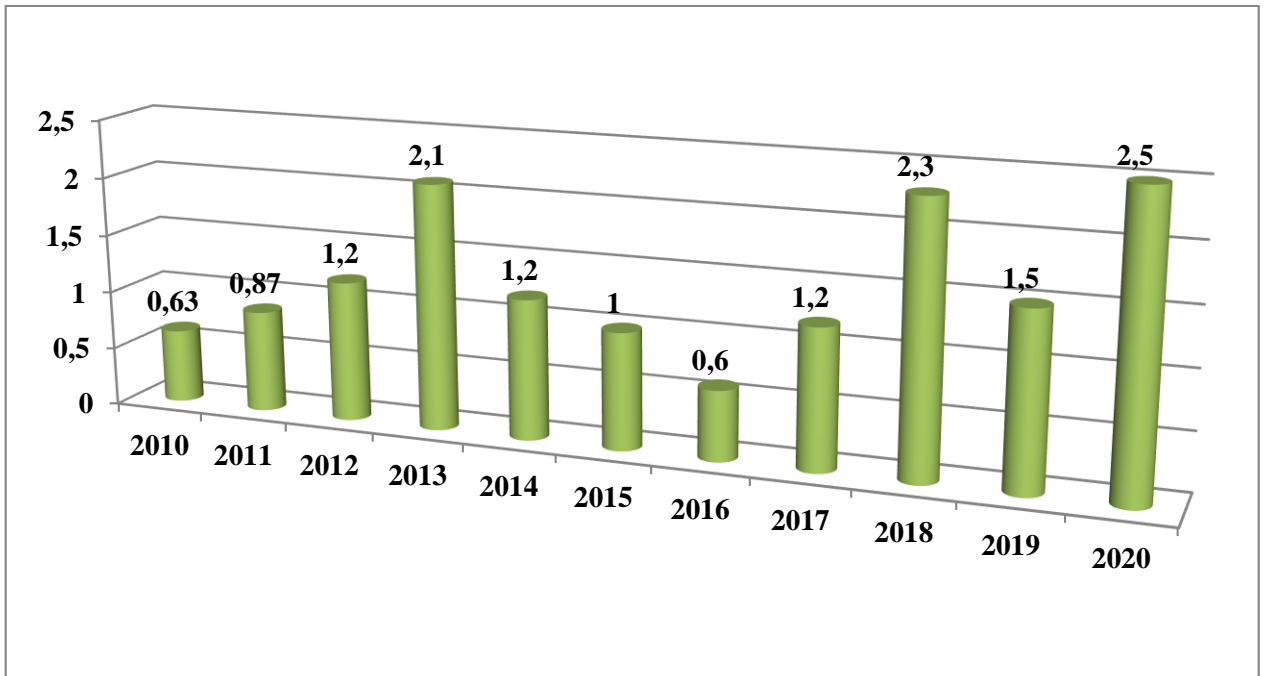
Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Diqram 2.3.4. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə əsas kapitalla investisiyaların dinamikası (mln. manatla)

2014-cü ildə əsas kapitalla investisiyaların həcmində əsaslı azalma olmuşdur. Belə ki, həmin il bu göstərici 42,5% və ya 68,4 milyon manat azalaraq 92,4 milyon manata enmişdir. Azalma təhlili aparılan 2015-ci ildə də baş vermişdir. Belə ki, həmin il azalma 4,87% və ya 4,5 milyon manat təşkil etmişdir. 2016-cı ildə də azalma baş vermişdir, belə ki əvvəlki ilə nisbətən əsas kapitalla investisiyaların dinamikası 24.3 milyon manat azalmışdır.

Aparılan təhlil və araşdırmalar göstərir ki, müəssisələrdə əsas kapitalla investisiyalar hal-hazırda əsasən yeni texnika və texnologiyaların cəlb edilməsinə yönəldilir ki, bu da son nəticədə müəssisənin dayanıqlığını təmin edən ən etibarlı mənbələrdən birinə çevrilir.

Ölkəmizdə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının səviyyəsini qiymətləndirərkən nəzərdən keçirməli ən mühüm göstəricilərdən biri də 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində **qida məhsulları istehsalı sahəsinə qoyulan investisiyaların pay dinamikasıdır.** (Diaqram 2.3.5)

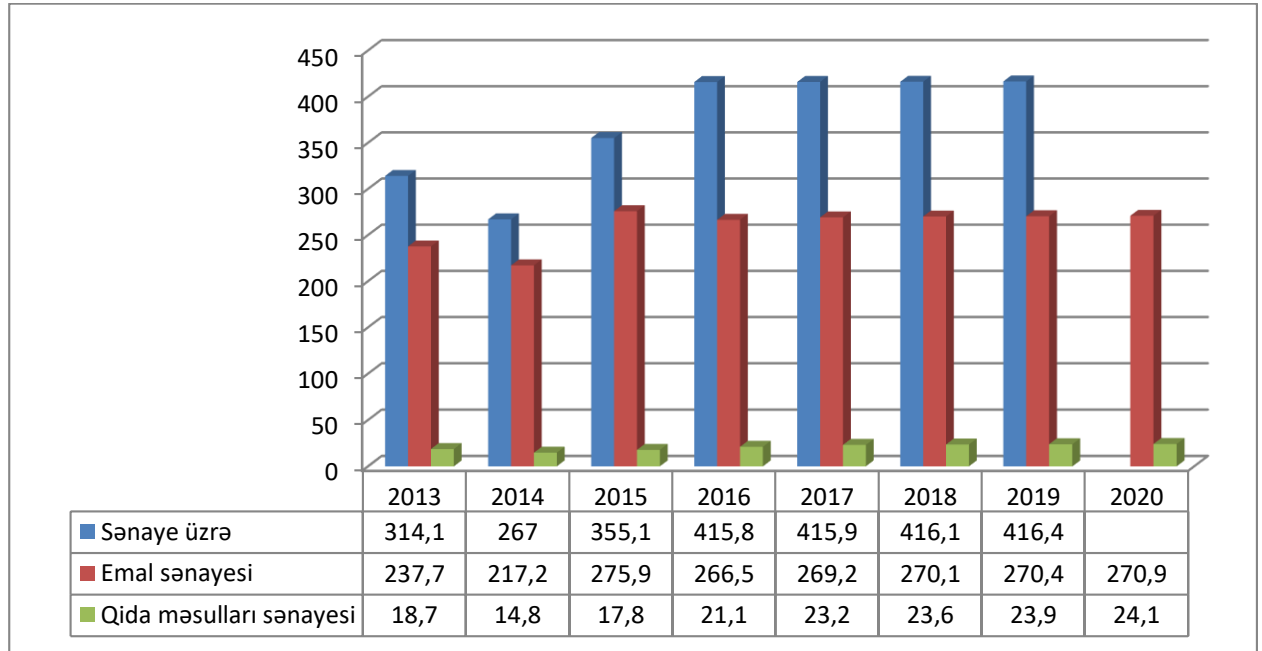
Diagram 2.3.5. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində qida məhsulları istehsalı sahəsinə qoyulan investisiyaların payı (faizlə)

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Göstəricilərdən aydın olur ki, təhlil edilən göstərici xüsusi çəki etibarilə yüksək olmasa da sahənin inkişaf etdirilməsi, onun modernləşdirilməsi, texnoloji cəhətdən yeniləşdirilməsi və s. kimi parametrlərin yerinə yetirilməsi üçün kifayət olmuşdur. Qida məhsulları istehsalı sahəsinə qoyulan investisiyaların həcmi sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların ümumi həcmində 2010-cu ildə 0,63%, 2011-ci ildə 0,87%, 2012-ci ildə 1,2%, 2013-cü ildə 2,1%, 2014-cü ildə 1,2%, 2015-ci ildə isə 1%, 2016-cı ildə 0.6 % olmuşdur. Təhlillər göstərir ki, birinci üç il ərzində bu göstəricinin səviyyəsində artım, son iki ildə isə azalma olmuşdur. Bu göstəricinin xüsusi çəki etibarilə son illərdə azalmasına baxmayaraq qida məhsullar istehsalı müəssisələri özünün bütün göstəriciləri ilə dinamikaya malik olaraq dayanıqlığı qoruyub saxlaya bilmişdir. Qrafik göstəricilərindən aydın olur ki, 2013-cü ildə qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin anbarlarında hazır məhsul 18,7mln manat həcmində olmuşdur ki, bu da bütün emal müəssisələrinin anbarlarında olan hazır məhsulun 7,86%-ni, bütün sənaye müəssisələrinin anbarlarında olan hazır məhsulun isə 5,95%-ni təşkil etmişdir. Növbəti ildə bu göstərici 20,8% və ya 3,9 mln manat azalaraq 14,8 mln manata enmişdir. Uyğun olaraq həmin göstərici emal sənayesi üzrə 6,8%, bütün sənaye üzrə 5,54% təşkil

etmişdir. Növbəti 2014-cü ildə həmin göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 3 mln manat və ya 20,2% artaraq 17,8 mln manat olmuş, emal sənayesi üzrə xüsusi çəki etibarilə 6,46%, cəmi sənaye üzrə isə 5,01% təşkil etmişdir.

Müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının qorunub saxlanmasına təsir edən və dinamikasının qiymətləndirilməsi üçün vacib olan göstəricilərdən biri də **müəssisələrin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatıdır.** (diaqram 2.3.6)

Diaqram 2.3.6. 2013-2020-cı illər ərzində Azərbaycanın istehsalçı müəssisələrinin anbarlarında hazır məhsul ehtiyatı dinamikası (mln manatla)

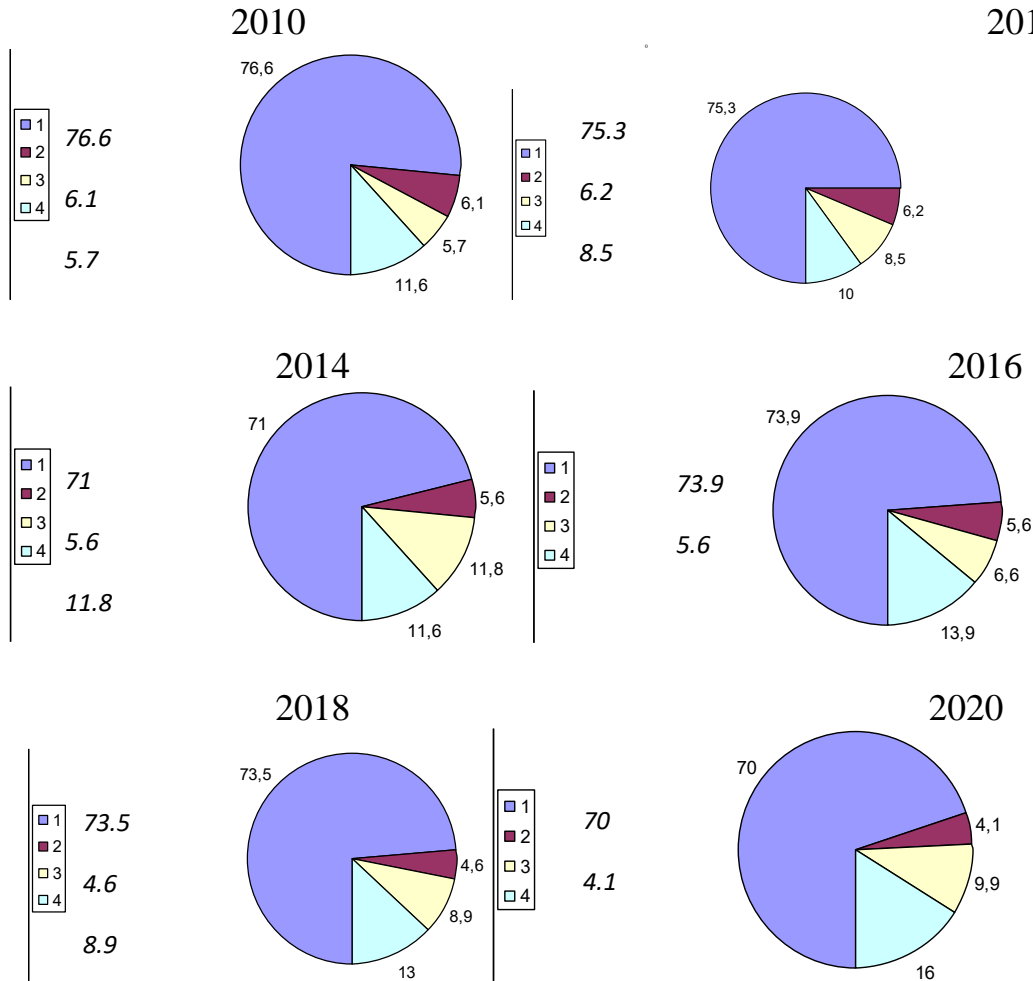
Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

2016-cı ildə hazır məhsul ehtiyatı illər üzrə ən yüksək həcmə 21,1 mln manata bərabər olmuşdur. Əvvəlki ilə nəzərən artım 3,3 mln manat və ya 18,5% olmuşdur. Uyğun olaraq həmin göstərici emal sənayesində xüsusi çəki etibarilə 7,9%, cəmi sənaye üzrə isə 5,1% təşkil etmişdir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, qiymətləndirmə üçün nəzərdən keçirilən müəssisələrin anbarlarında olan hazır məhsul ehtiyatı müəssisələrə gələcək hesabat dövründə normal texnoloji proseslər şəraitində işləməyə, sifarişlər üzrə istehsal planlarını vaxtında yerinə yetirməyə, dayanıqlığı təmin etməyə və s. imkan yaradır.

Müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsini reallaşdırmaq üçün nəzərdən keçirməli mühüm göstəricilərdən biri də 2010-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida məsulları istehsal edən müəssisələrdə **xərclərin**

strukturudur. Çünki bu göstərici müəssisə fəaliyyətinin son nəticələrinə birbaşa təsir edir. Bu göstəricini nəzərdən keçirək. (Diaqram 2.3.7)

Diaqram 2.3.7. 2010-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə xərclərin strukturu (faizlə) 1) Material xərcləri; 2) Əsas fondların amortizasiyası; 3) əmək haqq xərcləri və sosial ehtiyaqlara ayırmalar; 4) sair xərclər

Mənbə: Qrafik Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Göstəricilərdən aydın olur ki, təhlil edilən bütün illər üzrə müəssisələrdə xərclərin strukturunda xüsusi çəki etibarilə əsas yer material xərclərinə aid olmuşdur. Onun çəkisi həmin illərdə 70-76,6% arasında dəyişmişdir. İkinci yer sair xərclərə aid olmuşdur ki, onun çəkisi 10-16% arasında dəyişmişdir. Üçüncü yer əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaqlara ayırmalar üzrə xərclərə aiddir ki, onun həddi 5,7-11,8% arasında dəyişmişdir. Xərclərin strukturunda xüsusi çəki etibarilə sonuncu yer əsas fondların amortizasiyası xərclərinə aid olmuşdur. Onun səviyyəsi 4,1-6,2% arasında dəyişmişdir.

Qiymətləndirmələr göstərir ki, nəzərdən keçirilən hər bir göstərici müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir etmiş, müəssisələr onların qarşısında

duran vəzifələri vaxtında və keyfiyyətlə icra edərək istehsal proqnozlarını, texnoloji yeniləşməni, bazarın qida məhsulları ilə təmin edilməsini, işçi personalının maddi rifah halının və sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasını reallaşdırma bilmiş və bütün bu göstəricilər sayəsində də öz maliyyə dayanıqlıqlarını təmin edə bilmişlər.

Azərbaycanda qida məhsulları istehsalı sahəsində aparıcı rola malik olan ən iri istehsalçı müəssisə “Azərsun Holdingdir”. Azərbaycan qida məhsulları istehsalı sahəsində aparıcı rola malik olan ən iri istehsalçı müəssisə “Azərsun Holdingdir”. Ölkənin ən böyük qida istehsalçısı olan “Azərsun Holding” MMC 2020-ci ildə 72.87 milyon manatlıq xalis mənfəət əldə etmişdir. Holding və onun törəmə müəssisələrinin il üzrə gəliri 952.07 milyon manat olmaqla öncəki ildən 5.14% az olmuşdur. İri holding ötən il satış və xidmətlərin maya dəyərini 12.8% optimallaşdırmaqla 664.87 milyon manata qədər azaltmışdır. Bu da ümumi mənfəətinin öncəki ili 21.2% artmasına səbəb olub. Bununla belə, satış və paylanma xərcləri 64.13 milyon manat (2019: 46.75 mln.), inzibati və ümumi xərclər 137.98 milyon manat (124.45 mln.) maliyyə xərcləri isə 10.77 milyon manat (9.72 mln. manat) olmuşdur. “Azərsun”un vergiyə qədərki mənfəəti 92.23 milyon manat olmuş və buradan da 20.71 milyon manat mənfəət verisi ödəmişdir və nəticədə holdingin xalis mənfəəti 72.87 milyon manat olmuşdur. Öncəki ildə xalis mənfəətin həcmi 52.97 milyon manat idi. Bu xalis mənfəətdən sonra holdingin 436.58 milyon manata yaxın bölüşdürülməmiş mənfəəti olub. Onun tərkibinə qida məhsulları istehsalı edən bir çox müəssisələr, o cümlədən “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi MMC”, “Bakı Qida və Yağ Fabriki MMC”, “Qafqaz Konserv Zavodu MMC”, “Sun Tea Çay Fabriki MMC”, “Azərsun Kənd Təsərrüfatı məhsulları MMC” və başqaları daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə 2014-2020-ci illər ərzində maliyyə dayanıqlığına təsir edən bir neçə amili, o cümlədən məhsul istehsalı dinamikasını, gəlirlərin dinamikasını, ödənilmiş vergilərin dinamikasını, mənfəətin dinamikasını, yuxarıda qeyd edilən müəssisələr timsalında təhlil etmək zəruridir.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığına təsir edən ən mühüm göstəricilərdən biri müəssisələrdə **məhsul istehsalı dinamikasıdır**. Cədvəl

2.3.2-dən görüldüyü kimi “Azərsun Holdingə “ daxil olan əsasən qida məhsulları istehsalçıları olan beş müəssisə içərisində ən çox məhsul istehsal edən müəssisə “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi” MMC-dir. Cədvəldən görüldüyü kimi həmin beş müəssisə tərəfindən 2014-2018-ci illər ərzində 2.365.959 min manat dəyərində məhsul istehsal olunmuşdur. Cəmi məcmu məhsulun 45 faizi, yəni 1.067.543 min manat dəyərindəki hissəsi “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi” MMC-si tərəfindən istehsal olunmuşdur. Təhlil edilən illər ərzində qeyd edilən beş müəssisə üzrə məhsul istehsalı 2015-ci ildə azalma meylinə, 2016-cı ildə artım meylinə, 2017-ci ildə və sonuncu 2018-ci ildə azalma meylinə malik olmuşdur. Beşlikdə aparıcı rola malik olan “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi” MMC məhsul istehsalı üzrə 2015-ci ildə azalmağa, 2016-cı ildə artmağa və son iki ildə isə azalmağa meyilli olmuşdur.

Məhsul istehsalı dinamikasını təhlil edərkən görürük ki, 2015-ci ildə təhlil edilən beş müəssisənin üçündə “Bakı Qida və Yağ Fabriki MMC”, “Sun Tea Çay Fabriki MMC” və Azərsun Kənd Təsərrüfatı Məhsulları MMC”-də artım, uyğun olaraq 100.3%, 107.1% , 146.7% qeydə alınmışdır. Qalan iki müəssisə üzrə isə azalma olmuşdur.

Təhlil edilən 2016-cı ildə təkə bir müəssisə, “Azərsun Kənd Təsərrüfatı məhsulları MMC” də məhsul istehsalı 50% -ə enmiş, qalan müəssisələrdə isə aşağıdakı kimi səviyyədə artım olmuşdur. “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi” MMC-də 209%, “Bakı Qida və Yağ Fabriki MMC” –də 375.3% , “Qafqaz Konserv Zavodu MMC”-də 108.3%, “Sun Tea Çay Fabriki MMC”- 655.9% . Görüldüyü kimi 2016-cı il məhsul istehsalı dinamikası üzrə üzrə bu müəssisələrdə ən yüksək göstəricilər ili olmuşdur. 2017-ci ildə təhlil edilən beş müəssisənin üçündə artım, ikisində azalma baş vermişdir. Sonuncu 2018-ci ildə isə iki müəssisədə artım, üç müəssisədə isə azalma qeydə alınmışdır. Təhlil edilən son beş il ərzində məhsul istehsalı dinamikasının malik olduğu volotillik ölkə iqtisadiyyatını bürüyən böhranla və bu səbəbdən də uyğun bazarda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar olmuşdur.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığına təsir edən göstəricilərdən biri də həmin müəssisələrdə mövcud olan gəlirlərin dinamikasıdır. Bu göstəriciləri təhlil etmək üçün Cədvəl 2.3.2-nin məlumatlarını nəzərdən keçirək.

Cədvəl 2.3.2

“Azərsun Holding” MMC-in bəzi müəssisələrində 2014-2020-ci illər ərzində məhsul istehsalı dinamikası (min manatla)

	Müəssisələrin adı	2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
		Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə	Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə	Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə	Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə	Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə	Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə	Məhsul istehsalı	(+;-) %-lə
1.	Azərbaycanın şəkər istehsalat birliyi MMC	216.653.95	-	151.236.01	69.8	316.88.03	209	205.179.87	64.7	177.587.18	86.55	188.328.25	106.4	190.255.22	101.02
2.	Bakı Qida və Yağ fabriki MMC	61.634.10	-	61.859.60	100.3	232.167.00	375.3	273.054.40	117.6	253.286.00	92.7	280.650.35	111.6	290.745.20	103.6
3.	Qafqaz Konserv zavodu MMC	12.398.30	-	11.363.30	91.6	12.304.80	108.3	10.137.30	62.4	11.745.70	115.8	12.005.85	102.4	13.125.36	109.3
4.	Sun-TEA Çay fabriki MMC	9.020.66	-	9.660.73	107.1	63.364.37	655.9	69.814.23	110.1	64.855.72	92.9	67.900.25	104.5	70.235.12	103.4
5.	Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Məhsulları MMC	18.407.40	-	27.017.80	146.7	13.522.20	50.0	26.795.30	198	56.006.60	209	60.125.63	107.4	65.128.34	108.3
	Cəmi:	318.114.41	-	261.137.44	82.0	638.246.40	244	584.981.10	91.6	563.481.20	96.3	609.010.33	108.7	629.489.24	103.4

Mənbə: Cədvəl “Azərsun Holding” MMC-in məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Göstəricilərdən aydın olur ki, təhlil edilən beş müəssisə üzrə məcmu gəlirlər 2015-ci ildə azalma ilə, 2016-cı ildə artımla, 2017-ci ildə artımla, təhlil edilən sonuncu 2018-ci ildə azalma ilə müşayiət olunmuşdur. Məlumatlardan aydın olur ki, təhlil edilən beş müəssisə üzrə 2014-2018-ci illərdə məcmu gəlirlər 2.380.741 min manat təşkil etmişdir. Bu gəlirlərin 42.66%-i və ya 1.015.832 min manatı “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi” MMC-yə aid olmuşdur. Məcmu gəlirlərdə təhlil edilən dövrdə ikinci yerdə “Bakı Qida və Yağ Fabriki MMC” qərarlaşmışdır ki, onun gəlirləri 885.920 min manat olmaqla məcmu gəlirlərin 37.2%-ni təşkil etmişdir.

Məcmu gəlirlərdə pay sahibliyində üçüncü yerdə “Azərsun Kənd Təsərrüfatı məhsulları MMC” olmuşdur. Onun gəlirlərinin məbləği 252.963 min manat olaraq məcmu gəlirlərin 10.6%-ni təşkil etmişdir. “Sun Tea Çay Fabriki MMC” məcmu gəlirlərdəki payına görə dördüncü yerdə qərarlaşmışdır. Belə ki, bu təşkilatın son beş ildə əldə etdiyi gəlirlərin məbləği 213.830 min manat olmaqla, məcmu gəlirlərin 8.99%-ni təşkil etmişdir. Məcmu gəlirlərdə sonuncu beşinci yeri “Qafqaz Konserv Zavodu MMC” tutmuşdur. Bu təşkilatın gəlirlərinin həcmi 24.119 min manat olmaqla, məcmu gəlirlərin 1.01%-ni təşkil etmişdir.

Göründüyü kimi təhlil edilən dövr ərzində təşkilatların hamısı gəlirlə işləmiş, illər üzrə volotillik yüksək olsa da, onlar bazarın fəal iştirakçıları kimi fəaliyyətlərini davam etdirmiş və onların məhsullarına olan tələbatı ödəyə bilmişlər. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, bu müəssisələr üzrə gəlirlərin səviyyəsi, onun dinamikası bu sahədə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının qorunması, təmin edilməsi üçün əsas şərtlərdən biri və birincisidir.

Qida məhsulları sənayesi müəssisələrində maliyyə dayanıqlığına təsir edən ən mühüm göstəricilərdən biri də vergilərin dinamikasıdır. Əlbəttə bu göstərici birbaşa gəlirlərdən asılı olmaqla maliyyə dayanıqlığının vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərdən biridir. (Cədvəl 2.3.3) Cədvəl məlumatlarından görünür ki, 2014-2020-ci illər ərzində fəaliyyəti təhlil edilən beş müəssisə birlikdə dövlət büdcəsinə 548.928 min manat məbləğində vergi ödəmişlər.

Cədvəl 2.3.3

“Azərsun Holding” MMC-in bəzi müəssisələrində 2014-2020-ci illər ərzində gəlirlərin dinamikası (min manatla)

	Müəssisələrin adı	2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
		gəlir	(+;-) %- lə	gəlir	(+;-) %- lə	gəlir	(+;-) %- lə	gəlir	(+;-) %- lə	gəlir	(+;-) %- lə	gəlir	(+;-) %- lə	gəlir	(+;-) %- lə
1.	Azərbaycanın şəkər istehsalat birliyi MMC	136.792.39	-	103.083.32	75.35	315.077.42	305.6	222.460.92	70.6	238.420.77	107.1	240.564.14	100.9	250.654.85	104.1
2.	Bakı Qida və Yağ fabriki MMC	61.600.20	-	61.193.10	100.3	230.200.30	372.5	275.824.90	119.9	256.503.80	92.9	260.685.45	101.6	262.983.45	100.9
3.	Qafqaz Konserv zavodu MMC	2.477.70	-	2.411.80	97.3	2.792.10	115.8	2.670.30	95.6	1.836.70	68.7	2.795.94	152.2	3.287.67	117.6
4.	Sun-TEA Çay fabriki MMC	11.641.20	-	11.721.93	100.7	48.311.61	412.2	73.307.96	151.7	68.850.11	93.9	70.566.18	102.5	75.457.96	106.9
5.	Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Məhsulları MMC	22.171.30	-	28.161.40	127.0	32.551.60	115.6	84.241.18	258.8	85.839.00	101.8	90.900.46	105.9	95.125.37	104.7
	Cəmi:	234.682.80	-	207.171.55	88.2	628.933.03	303.6	658.505.26	104.7	651.450.38	98,9	665.512.17	102.1	687.509.30	103.30

Mənbə: Cədvəl “Azərsun Holding” MMC-in məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhlil edilən illər ərzində hər bir müəssisə gəlirlə işləmiş və özünün dayanıqlı inkişafını qoruyaraq dövlət büdcəsinə çatası vergiləri ödəyə bilmişlər. Bu müəssisələr içərisində ən iri vergi ödəyicisi “Bakı Qida və Yağ Fabriki MMC” olmuşdur. Belə ki, bu müəssisə dövlət büdcəsinə 2014-cü ildə 14.790 min manat, 2015-ci ildə 14.086 min manat, 2016-cı ildə 42.530 min manat, 2017-ci ildə 50.985 min manat, 2018-ci ildə 47.897 min manat vergi ödəməklə son beş il ərzində cəmi 170.288 min manat vergo ödəmişdir. Bu məbləğ məcmu vergi ödəmələrinin 52.9 %-ni təşkil etmişdir. Təhlil edilən dövr ərzində nəzərə çarpan ən müsbət hal ondan ibarətdir ki, bu beş təşkilat üzrə son beş il ərzində vergi ödənişlərində hər il artım qeydə alınmışdır. Belə ki, əvvəlki ilə nisbətən vergi ödənişləri artımı 2015-ci ildə 50.1%, 2016-cı ildə 97% , 2017-ci ildə 18%, 2018-ci ildə 15.8% təşkil etmişdir. Bu faktın, amilin özü təhlil edilən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndiyini və getdikcə sistemə xarakter aldığını göstərir. Təhlil edilən beş müəssisə içərisində ən az vergi ödəyən təşkilat “Qafqaz Konserv Zavodu MMC” olsa da bu təşkilat üzrə də hər il vergi ödənişləri mövcud olmuşdur ki, bu da təşkilatın maliyyə cəhətdən dayanıqlığını sübut edən amildir.

Göstəricilər sübut edir ki, vergi ödənişləri üzrə ən yüksək artım 2016-cı ildə qeydə alınmışdır. Həmin il təkcə bir müəssisədə vergi ödənişlərində azalam, qalan dörd müəssisə üzrə artım qeydə alınmışdır. Nəticədə isə təhlil edilən göstərici üzrə son beş ildə dinamika mövcud olmuşdur.

Qida məhsulları müəssisələrində maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir edən əsas göstəricilərdən biri də mənfəətin dinamikasıdır. Təhlil edilən müəssisələr üzrə qeyd edilən göstəricinin dinamikasını təhlil edək. (cədvəl 2.3.4)

Qida məhsulları müəssisələrində maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir edən əsas göstəricilərdən biri də mənfəətin dinamikasıdır. Cədvəldən(3) aydın olur ki, hər beş müəssisə son yeddi il ərzində mənfəətlə işləmişdir. Bu müəssisələr tərəfindən yeddi il ərzində əldə olunmuş mənfəətin məbləği 157.719.95 min manat təşkil etmişdir. Təşkilatlar içərisində ən çox mənfəət əldə edən “Azərsun Kənd Təsərrüfatı məhsulları MMC” olmuşdur.

Cədvəl 2.3.4.

**“Azərsun Holding” MMC-in bəzi müəssisələrində 2014-2020-ci illər ərzində vergi ödənişlərinin dinamikası
(min manatla)**

Müəssisələrin adı	2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
	Vergi ödəmələri	(+;-) %-lə	Vergi ödəmələri	(+;-) %-lə	Vergi ödəmələri	(+;-) %-lə	Vergi ödəmələri	(+;-) %-lə	Vergi ödəmələri	(+;-) %-lə	Vergi	(+;-) %-lə	Vergi	(+;-) %-lə
Azərbaycanın şəkər istehsalat birliyi MMC	3.583.29	-	16.964.76	473.4	11.601.33	68.4	5.551.96	47.9	19.706.44	354.9	21.805.46	110.7	22.954.12	105.27
Bakı Qida və Yağ fabriki MMC	14.790.20	-	14.086.50	95.2	42.530.80	301.9	50.985.10	119.8	47.897.30	93.9	48.256.70	100.7	49.900.15	103.4
Qafqaz Konserv zavodu MMC	3.168.60	-	2.856.10	90.1	3.261.80	114.2	4.672.70	143.2	4.354.80	93.2	4.652.45	106.8	4.896.48	105.2
Sun-TEA Çay fabriki MMC	2.121.97	-	2.185.03	103.0	13.704.14	627.2	13.627.91	99.4	12.976.81	95.2	14.854.64	114.5	16.985.74	114.3
Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Məhsulları MMC	1.038.90	-	1.015.30	97.7	2.050.20	201.9	11.786.30	575	15.385.40	130.5	18.864.92	122.6	23.854.19	126.4
Cəmi:	24.702.95	-	37.107.69	150.1	73.148.27	197	86.623.97	118	100.320.75	115.8	108.434.17	108.08	11859068	109.4

Mənbə: Cədvəl “Azərsun Holding” MMC-in məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bu təşkilat üzrə mənfəətin həcmi artımla müşayiət edilən dinamikaya malik olması bu təşkilatda maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndiyini göstərir. Qalan təşkilatlarda mənfəətin həcmində kəskin volotillik olmasına baxmayaraq, onların hər birində 2014-2020-ci illərdə mənfəət əldə olunmuş və maliyyə dayanıqlığı təmin olunmuşdur. Təhlillər göstərir ki, son iki ərzində təhlil edilən müəssisələr üzrə mənfəət artım dinamikasına malik olmuşdur. 2017-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 6.138 min manat və ya 50% artaraq 18.402 min manata çatmışdır. Təhlil edilən sonuncu 2018-ci ildə isə bu artım uyğun olaraq 3.290 min manat və 18% təşkil etmişdir. Sonuncu ildə isə “Qafqaz Konserv Zavodu MMC” istisna olmaqla qalan dörd müəssisədə mənfəətin artımı belə olmuşdur: “Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi” MMC üzrə 23%, “Bakı Qida və Yağ fabriki MMC” üzrə 30.5%, “Sun Tea Çay Fabriki MMC” üzrə 168%, “Azərsun Kənd Təsərrüfatı məhsulları MMC” 13.9%. Mənfəətin belə templərlə artım dinamikası müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının möhkəmlənməsi göstəricisidir.

Ölkə iqtisadiyyatının 2015-2017-ci illər ərzində yaşamış olduğu ağır iqtisadi böhrandan sonra 2018-ci ildə dinamikanın bərpa edilməsi bütün iqtisadi strukturlarda əsas iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsi müəssisələrin davamlı inkişafının bazis şərtlərindən biridir. Elə bu səbəbdən də müəssisələrdə bu məsələ həmişə fəaliyyətin prioritet istiqaməti kimi çıxış edir.

Cədvəl 2.3.5

“Azərsun Holding” MMC-in bəzi müəssisələrində 2014-2018-ci illər ərzində mənfəətin dinamikası (min manatla)

	Müəssisələrin adı	2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020	
		Mənfəət	(+;-) %	Mənfəət	(+;-) %	Mənfəət	(+;-) %	Mənfəət	(+;-) %	Mənfəət	(+;-) %	Mənfəət	(+;-) %	Mənfəət	(+;-) %
1	Azərbaycanın şəkər istehsalat birliyi MMC	10.724.94	-	4.636.10	-43.2	1.035.03	22.3	1.533.60	148	1.888.11	123	2.005.15	106	2.652.20	132
2	Bakı Qida və Yağ fabriki MMC	6.585.80	-	5.905.101	-89.7	2.767.20	46.8	2.891.30	104.5	3.774.20	130.5	4.254.50	113	5.008.60	118
3	Qafqaz Konserv zavodu MMC	3.097.10	-	3.014.70	-97.3	3.490.10	115.8	3.337.90	-95.6	2.295.90	-68.7	3.057.80	133	3.845.17	126
4	Sun-TEA Çay fabriki MMC	1.622.16	-	1.733.40	106.8	11.962.264	113.2	1.044.88	-53.2	2.803.61	268	3.585.75	128	4.295.36	120
5	Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Məhsulları MMC	4.498.90	-	6.291.20	140	6.934.00	110	9.594.60	138.4	10.930.90	113.9	12.855.70	118	15.684.25	122
	Cəmi:	26.528.90	-	21.580.5	81.3	12.264.07	56.8	18.402.28	150	21.692.72	118	25.75890	119	31.485.58	122

Mənbə: Cədvəl “Azərsun Holding” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir edən zəruri göstəricilərdən biri də müəssisələrdə rentabellik səviyyəsinin dinamikasıdır. Bu göstərici isə əldə olunmuş mənfəətin səviyyəsinin artması ilə paralel olaraq artır və müəssisənin fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricisi kimi çıxış edir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Respublikamızın qida məhsulları istehsal edən ən iri kompleksi olan “Azərsun Holding” –in müəssisələrində maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi, onun davamlılığının qorunub saxlanması fəaliyyətin üstün istiqaməti kimi qarşıya qoyulmuşdur.

III FƏSİL. MALİYYƏ DAYANIQLIĞININ MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ VƏ ONUN İDARƏ EDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİNİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1 Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi onların fəaliyyətinin əsasını təşkil etməklə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağa imkan verir. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi çoxmərhləli proses omaqla öz prinsipləri ilə dəyişkən xarakterə malikdir. Çoxmərhləli dedikdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün zəruri mühitin yaradılması, onun üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi, yarana biləcək və mövcud olan risklərin aradan qaldırılması başa düşülür. Maliyyə dayanıqlığının uzun müddətli perspektivdə təmin edilməsi üçün qeyd edilən hər üç mərhələnin təmin edilməsi əhəmiyyətlidir. Maliyyə dayanıqlığının dəyişkən xarakterə malik olması isə onun təmin edilməsi üçün yaranan şərait və risklərin daima iqtisadi mühitdən asılı olaraq dəyişməsindən irəli gəlir. Buna görə də müəsislər üçün iqtisadi mühitin daima araçdırılması və yeni imkanların qiymətləndirilməsi vacibdir. Yəni istənilən müəssisə yarana biləcək yeni imkanlardan istifadəyə və yarana biləcək yeni risklərin qarşısını almağa hazır olmalıdır. Bu məqam təmin edilmədikdə müəssisənin maliyyə təminatında çətinlik yarana bilər və bu da onun maliyyə davamlılığına xələl yetirmiş olar. Bu baxımdan da istər iqtisadi mühitin dəyişkən olması, istərsə də maliyyə dayanıqlığının özünün mikro səviyyədə dəyişkən xarakterə malik olması daima müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün yeni istiqamətlərin müəyyən edilməsi və onların tətbiqi məsələsini aktuallaşdırır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi müəssisələrin maliyyə dayanıqlılığının formalaşması iki səviyyədə reallaşır. Birinci makro səviyyədə, yəni dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin təsiri ilə, ikinci isə mikro səviyyədə, yəni müəssisələrin özlərinin həyata keçirdiyi biznes strategiyasının təsiri ilə. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində hər iki səviyyədə səmərəli istiqamətlərin

müəyyən edilməsi vacibdir. Yəni iqtisadi mühit həm makro, həm də mikro səviyyədə dəyişdiyindən və bu dəyişikliklər qarşılıqlı sürətdə əlaqəli olduğundan baş verən dəyişikliklərə əsasən hər iki səviyyədə yeni istiqamətlərin müəyyən edilməsi əhəmiyyətlidir. Dövlət səviyyəsində maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətləri birbaşa müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə yönəlməsə də dolaylı olaraq iqtisadiyyatda yaranmış maliyyə dayanıqlığının müəssisələr üçün də səmərəli mühit yaratmasına gətirib çıxarır. Mikro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi isə birbaşa dövlət səviyyəsində maliyyə dayanıqlığının təsiri ilə formalaşır. Müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi mühit makro səviyyədə müəyyən edilən siyasət əsasında formalaşdığından müəssisələr öz maliyyə dayanıqlığı üçün istiqamətləri bu ümumi iqtisadi siyasətin xarakterinə uyğun olaraq müəyyən edirlər. Bu ona görə əhəmiyyətlidir ki, makro və mikro səviyyələr arasında uyğunluq yaranmadıqda o zaman mikro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətlərinin səmərəliliyi azalır və maliyyə dayanıqlığı üçün təhlükə yaranmış olur. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının istiqamətlərinin hər iki səviyyədə müəyyən edilməsinin tədqiqat işi üçün əhəmiyyəti böyükdür.

Makro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ilk növbədə makroiqtisadi sabitliyin yaradılmasını zəruri edir. Dövlət öz iqtisadi siyasəti ilə makroiqtisadi sabitliyi təmin etdikdə maliyyə təhlükəsizliyi təmin edilir və müəssisələrin maliyyə vəsaitləri cəlb etmək və onlardan səmərəli istifadə etmək imkanı yaranır. Bu eyni zamanda müəssisələr üçün beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxış əldə etmək şəraiti yaradaraq və bununla da onların özlərinin və ümumilikdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə imkan yaradır. Makro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

Mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsi. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində mühasibat sisteminin də səmərəli fəaliyyət göstərməsi vacibdir. Burada əsas məsələ mövcud mühasibat sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun olmasının təmin edilməsi və bu standartlara uyğun sistemin, qayda və qanunların tətbiqinin həyata keçirilməsidir. Qəbul edilmiş beynəlxalq standartlar mühasibat hesabatlarında öz əksini tapmış məlumatların dəqiq, müqayisəli və dövrün tələblərinə uyğun formada

təqdim edilməsini tələb edir. Beynəlxalq standartlara uyğun mühasibat hesabatı sisteminin yaradılması maliyyə məlumatlarının dünyanın digər ölkələri və bazarlarına uyğunluğunun təmin edilməsi deməkdir. Bu isə öz növbəsində maliyyə sahəsində yarana biləcək və xarici proseslərin təsirindən formalaşan risklərin proqnozlaşdırılmasını və onların idarə edilməsini daha da asanlaşdırır. Müəssisələrin bu standartlara uyğun formada fəaliyyəti eyni zamanda vəsaitlərin xarici bazarlara yerləşdirilməsi və xarici maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Yəni xarici investorlar investisiya fəaliyyəti həyata keçirmədən öncə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsini həyata keçirirlər. Bu zaman isə mühasibat hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun olmasının əhəmiyyəti artır. Bütün bunları nəzərə alaraq onu deyə bilərik ki, istər səmərəli investisiya fəaliyyəti həyata keçirmək, istər investisiya cəlb etmək, istərsə də riskləri səmərəli idarə etmək üçün mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsinə və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına daima ehtiyac vardır. Bu son nəticədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi imkanlarını daha da genişləndirir.

Ödəniş və hesablaşma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi. Ödəniş və hesablaşma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və daimi olaraq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması bu sistemlərin səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin etməklə maliyyə sisteminin sağlamlığını artırmış olur. Burada əsas məsələ böyük həcmdə maliyyə vəsaitlərinin köçürülməsi və qəbulu zamanı yarana biləcək sistem risklərin aradan qaldırılması və iqtisadiyyat daxilində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün təhlükəsiz mühitin yaradılmasıdır. Belə mühitin çatışmazlığı şəraitində maliyyə sisteminin səmərəli fəaliyyəti mümkün olmur və müəssisələr öz fəaliyyətlərini daha genişləndirmək imkanlarından məhrum olurlar. Eyni zamanda etibarsız hesablaşma sistemləri xarici investorlar üçün yerli iqtisadiyyatın və müəssisələrin cəlbediciliyini azaltmaqla maliyyə dayanıqlığını təmin edilməsi kanallarını məhdudlaşdırır. Texnologiyanın sürətli inkişafı nəticəsində hesablaşma sistemlərinin də sürətli inkişafı getməkdədir. Belə olan şəraitdə bu sistemlərin daimi təkmilləşdirilməsinin və ən son yeniliklərə uyğunlaşdırılmasının əhəmiyyəti artır. Xüsusilə də son dövrlərdə nağdsız hesablaşmaların həcmnin kəskin artması və virtual pu sistemlərinin formalaşması

ödəmə və hesablaşma sistemlərinin inkişaf etdirilməsi məsələsini daha da aktuallaşdırmışdır. Ümumiyyətlə əgər iqtisadiyyatda mövcud olan pul vəsaitləri sərbəst və maneəsiz hərəkət edə bilməzsə o zaman maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi çətinləşir. Ona görə ki, bu zaman iqtisadi subyektlər arasında qurulan iqtisadi münasibətlərin davamlılığı və etibarlılığı pozulur. Eyni zamanda hesablaşma sistemlərinin məqbul səviyyədə fəaliyyət göstərməməsi müəssisələrə maliyyə vəsaitlərini əldə etmək üçün çətinlik yaradır və əməliyyatların reallaşma sürətini zəiflədir.

Bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi. Bank sistemi maliyyə sisteminin və ümumilikdə iqtisadiyyatın ən mühüm komponentlərindən biri olduğundan onun üzərində nəzarətin daima təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün vacibdir. 2008-ci ildə baş vermiş maliyyə böhranı bir daha göstərdi ki, hətta ən güclü bank sisteminə malik olan dövlətlərdə belə bank nəzarətinin zəif olması nəticəsində təhlükəli aktivlərin artması maliyyə böhranına səbəb ola bilər. Bundan sonra bütün dünya dövlətlərində bank nəzarətinin gücləndirilməsi məsələsi aktuallaşmışdır. Bank sistemində nəzarətin gücləndirilməsi yarana biləcək risklərin idarə edilməsi və proqnozlaşdırılması baxımından vacibdir. Səmərəli bank nəzarəti vasitəsilə sistemdə mövcud olan maliyyə vəsaitlərinin sağlamlığı təmin edilməklə bankların gəlir əldə etmək məqsədilə riskli əməliyyatlar həyata keçirmək cəhdlərinin qarşısı alınır. Son dövrlər neft qiymətlərinin kəskin azalması ilə Azərbaycanın bank sistemində yaranmış vəziyyət bir daha göstərdi ki, bank nəzarətinin gücləndirilməsinə ehtiyac vardır. Bank sistemində mövcud olan xarici valyutada verilmiş kredit vəsaitlərinin həcmnin çox olması həm bankları, həm də borcalanların maliyyə vəziyyətini çətinləşdirdi. Ödəmə qabiliyyəti itmiş əhəlinin öz borc öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi bank sistemində çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxardı. Bundan sonra banklara nəzarət daha da gücləndirildi və “Maliyyə bazarlarına nəzarət palatası” yaradılaraq bu istiqamətdə fəaliyyət göstərməsi üçün səlahiyyətlər verildi. Buna görə də bank sisteminə bu və ya digər təhlükə yaradacaq risklərin qarşısının alınması məqsədilə nəzarətin gücləndirilməsi vacibdir.

Dünya iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə və ölkələrin bank sistemlərinin digər ölkələrin

bank sistemləri ilə inteqrasiyası genişləndikcə yarana biləcək risklərin sayı və xarakteri artır. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinə əlçatanlığının qorunması məqsədilə bank sistemində nəzarətin təkmilləşdirilməsi dövlətlərin əsas məqsədlərindən biri olmalıdır.

Qiymət sabitliyinin qorunması. Makro səviyyədə maliyyə sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi qiymət sabitliyindən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənir. Bu onunla əlaqəlidir ki, qiymət sabitliyi təmin edilmədikdə iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların həcmi azalır və iqtisadi subyektlərin fəzliyyəti zəifləyir. Qiymət sabitliyi təmin olunmadığı halda əldə edilən gəlirlərin risklilik səviyyəsi artdığından iqtisadiyyatda durğunluq yaranır və iqtisadi subyektlər qiymətlərin sabitləşməsinə gözləməyə üstünlük verirlər. Bu da sözsüz ki, müəssisələrin də fəaliyyətinə və gəlirliliyinə mənfi təsir edərək maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaitlərinin azalmasına gətirib çıxarır. Qiymət sabitliyinin olmaması müəssisə tərəfindən istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, müəssisənin gəlirliliyinin azalmasına və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün maliyyə vəsaitləri kanallarının daralmasına gətirib çıxarır. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi və bununla da müəssisələrin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün qiymət sabitliyinin qorunması iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır.

Məzənnə sabitliyinin qorunması. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində məzənnə sabitliyinin qorunmasının da əhəmiyyəti böyükdür. Məzənnə sabitliyi olmadıqda yerli valyutanın ucuzlaşması ehtimalları böyük olur və bu halda yerli iqtisadiyyatda əhalinin alıcılıq qabiliyyəti azalmaqla iqtisadi durğunluğun yaranmasına gətirib çıxara bilər. Alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması isə müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsullara olan tələbatın azalması deməkdir. Aşağı tələbin formalaşdığı makroiqtisadi şəraitdə isə müəssisənin gəlirliliyi azalır və maliyyə vəsaitlərini əldə etmək imkanları daralır. Buna görə də iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən, məşğulluqda payı çox olan və əhalinin tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rola malik olan müəssisələrin gəlirli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün makroiqtisadi siyasət məzənnə sabitliyinin təmin edilməsinə dəstək verməlidir. Bu isə öz növbəsində risklərin

proqnozlaşdırılması və məzənnə sabitliyini poza biləcək amillərin zamanında aradan qaldırılmasını tələb edir və bu təmin edildikə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə şərait yaranır ki, bu da eyni zamanda müəssisələrin də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi deməkdir.

Dövlət maliyyələşməsinin səmərəliliyinin artırılması. Dövlət maliyyələşməsinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə təsir edən əsas cəhətləri büdcə kəsri və xarici borcdur. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi qeyd etdiyimiz göstəricilərin məqbul səviyyədə saxlanılmasını tələb edir. Ona görə ki, bu göstəricilər məqbul səviyyədə olmadıqda maliyyə sistemi üçün risklər artmış olur və müəssisələr üçün də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi imkanları daralır. Ümumilikdə, makroiqtisadi situasiya müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına birbaşa təsir etdiyindən ölkə daxilində müəssisələrin maliyyə səmərəliliyinin qorunması baxımından dövlət borcunun və büdcə kəsrinin səmərəli idarə edilməsi vacibdir. Buna görə də xarici dövlət borcunun yarada biləcəyi təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə bu borcun diversifikasiya edilməsi yəni, borcun formalaşma mənbələrinin sayının artırılması vacibdir. Bu halda tərəfdaş ölkələrin maliyyə sistmində yarana biləcək təhlükələrin yerli maliyyə sisteminə təsiri azaltmaq mümkün olur və nəticədə ümumi iqtisadiyyatın və onun komponenti olaraq müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə imkan yaranır. Eyni zamanda büdcə kəsrinin də məqbul səviyyədə saxlanılması vacibdir. Əgər kəsir çox olarsa bu zaman dövlətin xərclərinin həcmində böyüklüyü iqtisadiyyatın maliyyələşmə imkanlarını azaldır və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün təhlükə yaranır.

Özəl sektorda sağlam rəqabət imkanlarının genişləndirilməsi. Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi onların fəaliyyət göstərdiyi bazardan asılı olduğundan bu bazarda sağlam rəqabətin təmin edilməsi vacibdir. Ona görə ki, sağlam rəqabət mühiti olmadıqda müəssisələr istifadə etdikləri maliyyə vəsaitləri və insan əməyinin qarşılığında zəruri həcmdə maliyyə vəsaitləri əldə etmiş olurlar. Bu isə müəssisənin fəaliyyət göstərmək marağının azalmasına və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi imkanlarının azalmasına gətirib çıxır. Xüsusilə daha böyük bazarlara malik olan və ya maliyyə bazarları sürətlə inkişaf edən dövlətlərdə sağlam

rəqibətin təmin edilməsi üçün daha geniş və səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranır. Müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi üçün sağlam bazarların yaradılması onların maliyyə dayanıqlığının təmin ediləndə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etdiyimiz təkmilləşmə istiqamətləri müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmağa xidmət edir. Bu şərait yaradııldıqdan sonra, yəni makroiqtisadi sabitlik və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinə əlçatanlığı təmin edildikdən sonra maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi mikro səviyyədə həyata keçirilən tədbirlərdən asılı olur. Hal-hazırkı dövrdə iqtisadi münasibətlərin sürətli inkişafı, bu münasibətlərin dəyişikliklərə məruz qalması və yeni risk mənbələrinin formalaşması maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətində **mikro səviyyədə** də təkmilləşdirmənin aparılmasına ehtiyac yaradır. Bu təkmilləşdirmə istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

Aktivlərə əsaslanan kreditlərin verilməsi. Müəssisələr üçün maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əsas mənbələrindən biri müəssisələrin kredit əməliyyatlarıdır. Xüsusilə də fəaliyyətinin ilk dövründə müəssisələrin kredit əldə etmək imkanlarının geniş olması onun səmərəli fəaliyyətə başlamasının əsas şərtlərindən biridir. Buna görə də müəssisələrə verilən bu kreditlərin risklilik səviyyəsinin aşağı salınması və bununla da maliyyə dayanıqlığına təsir edə biləcək amillərin aradan qaldırılmasına ehtiyac vardır. Bu baxımdan müəssisələrin əldə etdiyi kreditlərin daha çox aktivlərin qiymətləndirilməsi və girov qoyulması əsasında verilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Bir çox inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsindən bizə məlum olduğu kimi müəssisələrə kreditlər daha çox onların maliyyə vəziyyəti əsasında verilir. Yəni maliyyə dayanıqlığını müəyyən etməyə imkan verən müxtəlif reytinglərdən və müəssisələrin maliyyə hesabatlarından istifadə edilir. Belə kreditlərin əsas üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, müəssisələr maliyyə durumu nəzərə alınmadan sahib olduqları aktivlər vasitəsilə daha tez və sərfəli şərtlərlə nağd pul vəsaitləri əldə etmək imkanı əldə edirlər. Aktivlərin kredit verən təşkilatlar üçün risklərin azaldılmasına imkan verməsi kredit şərtlərinin daha yumşaq olmasına imkan yaradır. Bu xüsusilə yeni yaranan müəssisələr üçün önəmlidir. Ona görə ki, bir çox hallarda onların fəaliyyəti və kredit tarixçəsi olmadığından maliyyə vəsaitlərinə çıxış əldə edə bilmirlər və ilkin

mərhələdə zəruri olan maliyyə dəstəyi almamış olurlar. Lakin, kreditlərin həmin müəssisələrin aktivləri əsasında verilməsi onlar üçün bu problemi həll etmiş olur və imkan yaradır ki, müəssisələr maliyyə dayanıqlığını təmin edə bilsinlər. Bu metod vasitəsilə mikro səviyyədə həm müəssisələrin, həm də müəssisələr üçün maliyyələşməni həyata keçirən təşkilatların maliyyə dayanıqlığı təmin edilmiş olur.

Qiymətli kağızlar ilə maliyyələşmənin artırılması. Qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməsi müəssisələrə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Qiymətli kağızlar vasitəsilə vəsait cəlb etmək müəssisələrə bu vəsaitlərin daha çox istiqamətlər üzrə istifadəsi üçün şərait yaradır. Banklardan cəlb edilən vəsaitlərin müqavilə ilə müəyyən edilmiş istifadə təyinatı olsa da qiymətli kağızların cəlb edilməsində bu tələb olunmur. Bu da vəsaitlərdən daha səmərəli istifadə etmək və müxtəlif çeşidli fəaliyyət göstərmək imkanı yaradır. Qiymətli kağızları üstün edən digər məsələ onların faiz dərəcələrinin bank kreditlərinə nəzərən daha aşağı olmasıdır. Bu da müəssisələrin borc yükünü azaltması ilə nəticələnir. Aşağı faiz dərəcələri ilə əldə edilmiş böyük həcmdə kapital uzunmüddətli dövrdə istehsal imkanlarının genişləndirilməsi üçün müxtəlif infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Bank kreditlərindən fərqli olaraq eyni zamanda kapital bazarından vəsaitlərin cəlb edilməsi müəssisələrin fəaliyyəti üzərində hər hansı bir məhdudiyyəti tələb etmir. Yəni, bank kreditlərinin verilməsi zamanı əlavə borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi və ya digər şirkətlərin alınması kimi fəaliyyət növlərinə qoyulan məhdudiyyətlər qiymətli kağızlar bazarında tələb edilmir. Bu da şirkətlərə daha səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanı yaradır. Qiymətli kağızların qeyd etdiyimiz bütün bu əlamətləri qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini göstərir. Qiymətli kağızlar bazarının maliyyə vəsaitlərini cəlb etmək imkanlarını genişləndirməsi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının artırmasına şərait yaradaraq onların istehsal imkanlarının genişləndirilməsi ilə nəticələnir. Bu baxımdan dövlət tərəfindən maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi və müəssisələrin bu bazarlara cəlb edilməsi azad rəqabətin daha da sürətlənməsinə və mikro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə imkan verir. Ümumilikdə isə maliyyə bazarları vasitəsilə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi iqtisadiyyatda yaradılan ümumi daxili məhsulun həcmi artırmış olur.

Səmərəli maliyyələşmə strategiyasının qurulması. Müəssisələrin fəaliyyətinin əsasını maliyyələşmə təşkil etdiyindən bu istiqamətdə qurulan startegiyanın təkmilləşdirilməsi və bununla da maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi önəmlidir. Cəlb ediləcək maliyyə vəsaitlərinin həcmi və mənbəyinin müəyyənləşdirilməsi üzrə strategiyanın qurulması və bu strategiyanın müəssisənin maraqlarının təmin edilməsinə imkan yaratması mühüm məsələlərdən biridir. Səmərəli strategiyanın olması müəssisənin səmərəli fəaliyyətinə imkan yaradacaq maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsinə və bu mənbələrdən vəsaitlərin cəlb edilməsi imkanlarının müəyyən edilməsinə şərait yaradır. Bura təkcə xarici mənbələrdən maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi deyil eyni zamanda müəssisənin özünün öz daxili mənbələri hesabına vəsaitlərdən istifadə edilməsi aiddir. Bu strategiya əsasında daxili maliyyələşmə imkanları da müəyyən edilir. Səmərəli maliyyələşmə startegiyaasının əsas xarakterik cəhətlərindən biri onun diversifikasiya edilmiş maliyyələşməni təşviq etməsidir. Maliyyələşmə mənbələrinin diversifikasiyası müəssisə üçün maliyyə risklərini azaltmaqla uzun müddətli dövr üçün maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə şərait yaradır. Bunun həyata keçirilməsi üçün isə hüquqi baxımdan müəssisənin quruluşu da önəmlidir. Buna görə də maliyyələşmənin səmərəli olması üçün səmərəli strategiyanın həyata keçirilməsinə xidmət edə biləcək hüquqi quruluşun müəyyən edilməsi vacibdir. Səmərəli maliyyələşmə strategiyaları ilkin mərhələdə xarici mənbələr hesabına vəsaitlərin cəlb edilməsinə geniş yer ayırsa da, sonrakı mərhələdə yəni xarici vəsaitlər hesabına müəssisə öz fəaliyyətini təmin etdikdən sonra müəssisə öz istehsal etdiyi məhsulların satışı hesabına özünün maliyyələşməsinə təmin edə bilər, bu da müəssisəni xarici risklərdən qorumuş olur. Buna görə də səmərəli strategiyanın mövcudluğu bu prosesin daha tez baş verməsinə və müəssisənin xarici maliyyə vəsaitlərindən asılılığının azalmasına imkan yaradaraq maliyyə dayanıqlığı üçün yarana biləcək riskləri azaltmış olur. Eyni zamanda səmərəli maliyyələşmə strategiyası müəssisənin yerləşdiyi region və ya dövlətin yerli iqtisadi mühitini nəzərə almaqla formalaşdırılır ki, bu da istər regiona xarakterik olan risklərin proqnozlaşdırılması, istərsə də bunların aradan qaldırılması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də müəssisələr maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün hərtərəfli və müəssisəni inkişafının müxtəlif

mərhələlərini əhatə edən səmərəli maliyyələşmə strategiyasına malik olmalıdırlar.

Səmərəli marketinqin həyata keçirilməsi. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində həyata keçirilən marketinq strategiyasının da əhəmiyyəti böyükdür. Maliyyə vəsaitlərinin formalaşma mənbələri kimi marketinq də biznes strategiyasının əsas komponentlərindən biri olmalıdır. İlk növbədə marketinq maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün ona görə vacibdir ki, marketinq müəssisənin məhsullarının satış həcminin artırılmasına xidmət edir. Məhsulların satışının artması isə müəssisənin maliyyə gəlirlərinin artması və bununla da maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi deməkdir. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, uğurlu marketinqin həyata keçirilməsi üçün də maliyyələşmənin həyata keçirilməsi vacibdir. Məhsul satışı üçün hədəfin müəyyənləşdirilməsi, satış qiymətlərinin təyin edilməsi kimi məqamlar da marketinqə aid olduğundan marketinq də müəssisənin əsas xərclərində böyük əhəmiyyətə malikdir. Marketinq eyni zamanda müəssisənin etibarlığının artırılmasında və bazarda tanınmasında böyük rola malikdir. Buna görə də səmərəli marketinq strategiyası maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə ancaq satışın həcmi artırmaqla deyil eyni zamanda investisiyalar cəlb etməklə də iştirak edir ki, bu da maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əsas mənbələrindən olan xarici investisiyaların artırılmasına da şərait yaradır.

Digər müəssisələrlə əməkdaşlığın inkişafı. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində digər müəssisələrlə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, birgə layihələrin reallaşdırılmasının da əhəmiyyəti böyükdür. Bura torpaq, avadanlıq, işçi qüvvəsi kimi əsas istehsal vasitələrinin birlikdə daha səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, müxtəlif birgə layihələrə cəlb edilməsi aiddir. Belə əməkdaşlıq istehsal prosesində qeyd etdiyimiz istehsal vasitələrindən hər hansı birinin çatışmaması ucubətindən yaranan əlavə xərclərin aradan qaldırılmasına imkan yaradır. Yeni istehsal vasitələrinin alınması və ya yeni işçilərin cəlb edilməsi uzunmüddətli və bahalı bir proses olduğundan əməkdaşlığın həyata keçirilməsi daha səmərəli olur. Resurslardan birgə istifadə istehsalın daha səmərəli təşkil edilməsinə və bununla da istehsalın artırılmasına imkan yaradır. Bu da sözsüz ki maliyyə dayanıqlığının artırılması deməkdir. Buna görə də müəssisələr fəlaiyyət göstərdiyi bazarda istehsal imkanları və

strategiyası üst-üstə düşən digər müəssisələrlə əlverişli şərtlər daxilində əməkdaşlıq edərək həm müəssisələrin özlərinin, həm də ümumi iqtisadiyyatın maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə dəstək vermiş olurlar.

Müəssisənin maliyyə hesabatlılığının artırılması. Müəssisənin fəaliyyətinin səmərəli təşkil edilməsi və maliyyə əməliyyatlarının dəqiqliyinin artırılması gəlirlərin artmasına imkan yaradır. Maliyyə hesabatlılığı təmin edilmədikdə təhlillər müəssisənin həqiqi maliyyə durumunu müəyyənləşdirməyə imkan vermir və gələcək fəaliyyət üçün düzgün planın qurulmasının və proqnozlaşdırılmanın aparılmasına mane olur. Bu isə bir çox hallarda müəssisənin xərclərinin artmasına, gözlənilən nəticələrin əldə edilməməsinə və maliyyə imkanlarının daralmasına gətirib çıxara bilər. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadənin təşkili maliyyə hesabatlılığının dəqiqliyindən asılıdır. Maliyyə hesabatlılığının olmaması eyni zamanda borc yükünün səmərəli idarə edilməməsinə də səbəb olur bu da maliyyə dayanıqlığı üçün təhlükəlidir.

İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi. Maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində müəssisənin idarə etmə sisteminə əhəmiyyəti böyükdür. Ona görə ki, müəssisənin bütün maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün çərçivə məhz idarəetməni həyata keçirən işçilər tərəfindən müəyyənləşdirilir. İdarəetmə sistemi elə qurulmalıdır ki, həm işçiləri səmərəli fəaliyyətə həvəsləndirsin, həm də gəlir əldə etmək marağı risklərin artmasına səbəb olmasın. Bir çox hallarda bonus sisteminin səmərəli qurulmaması nəticəsində idarəetməni təşkil edən yüksək vəzifəli işçilərin gəlir əldə etmək maraqlarını müəssisənin gəlirli fəaliyyət göstərməsindən üstün tutması riskli maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə nəticələnir ki, bu da son nəticədə maliyyə dayanıqlığı üçün təhlükə yaradır və bəzən bu risklərin aradan qaldırılması mümkün olmur. Buna görə də düzgün idarəetmə sisteminin qurulmasının əhəmiyyəti böyükdür və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi üçün isə təcrübəli və etibarlı işçiləri cəlb etmək və tətbiq edilən mükafat sisteminin səmərəliliyini artırmaq lazımdır.

Göründüyü kimi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi həm makro səviyyədə, həm də mikro səviyyədə təkmilləşdirmə tədbirlərinin həyata

keçirilməsini tələb edir. Müasir dövrümüzdə iqtisadi münasibətlərin yüksək inkişaf səviyyəsi, bu münasibətlərin xarakterinin dəyişkən olması və daima yeniliklərə meyilli olması daima təkmilləşdirmənin həyata keçirilməsini tələb edir. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının makro səviyyədə təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi iqtisadi sistemin baş verən dəyişikliklərə çevik reaksiya vermə qabiliyyətini təmin edən mühasibat, hesablaşma və nəzarət sistemlərinin inkişaf etdirilməsindən asılıdır. Bu sistemlərin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi maliyyə sisteminin səmərəliliyini artırmaqla müəssisələr üçün təhlükəsiz maliyyə mühiti yaradır ki, nəticədə müəssisələr özlərinin maliyyə dayanıqlığını qorumaq və artırmaq imkanı əldə edirlər. Bunlarla yanaşı dövlət qiymət və məzənnə sabitliyini təmin etməklə də, rəqabət üçün səmərəli mühit yaratmaqla da müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır. Dövlət tərəfindən belə mühit yaradıldıqdan sonra isə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi mikro səviyyədə müəssisələr tərəfindən zəruri addımları atılmasından asılıdır. Mikro səviyyədə isə səmərəli maliyyələşmə, idarəetmə və marketinq strategiyaları qurmaqla maliyyə dayanıqlığının səmərəliliyini artırmaq mümkün olur. Eyni zamanda digər müəssisələrlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, hesabatlılığın artırılması və kapital bazarında əməliyyatların genişləndirilməsi ilə də müəssisələr maliyyə dayanıqlığını artırmaqla bilirlər. Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi istər mikro, istərsə də makro səviyyədə daimi təkmilləşdirmənin həyata keçirilməsini, fəaliyyətin yerli bazarın tələblərinə və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 13 noyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Prezident İlham Əliyev ölkədə qida təhlükəsizliyinə nəzarət sistemini təkmilləşdirmək, bu sahədə şəffaflığı daha da artırmaq, pərakəndəliyi və təkrarlanmaları aradan qaldırmaq, habelə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin yaradılmasına dair Fərman imzalayıb. Yeni yaradılan Agentlik fəaliyyətə 2018-ci il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikasında qida məhsullarının təhlükəsizliyinə dair normativ tənzimləməni (sanitariya normaları və qaydalarının, habelə gigiyena normativlərinin

hazırlanmasını və təsdiqini), risklərin təhlilini, qanunla müəyyən edilmiş qaydada gigiyenik sertifikatlaşdırma işinin aparılmasını, o cümlədən xarici ölkələrə ixrac edilən qida məhsullarına keyfiyyət sertifikatının verilməsini, habelə qida məhsulları istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi sahəsində və “tarladan süfrəyədək” prinsipi əsasında məhsulun daşdığı risk səviyyəsinə uyğun olaraq qida məhsulları istehsalının bütün mərhələlərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edəcəkdir. Agentlik yeddi qurumun səlahiyyətini həyata keçirəcək. Xatırladaq ki, indiyə qədər istehlak bazarına daxil olan mal və məhsulların keyfiyyətinə nəzarət bir yox, 6-7 dövlət qurumu tərəfindən həyata keçirilirdi. Hansı ki, bura Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Yanında Fitosanitar Nəzarəti Xidməti, Baytarlıq Nəzarəti Xidməti, Səhiyyə Nazirliyinin Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzi, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Qorunması üzrə Dövlət Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi (idxal zamanı) daxil idi. Lakin yeni yaradılan agentliyin əsasnaməsinə nəzər yetirsək, onların bu istiqamətdə səlahiyyətlərinin qüvvədən düşdüyü aydın olur. Son zamanlar atılan addımlar Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlar üçün normal şərait yaratmaqdan ibarətdir. Sahibkar əvvəllər 6-7 quruma müraciət edirdisə, artıq qida məsələləri ilə bağlı bir quruma müraciət edəcək. Vergilər sisteminə tətbiq olunan “Bir pəncərə” sistemi qida sektorunda həyata keçiriləcək”.

Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin qarşısında duran məqsədlər aşağıdakılardır:

- İnsanların sağlamlığını qorumaq
- İstehlakçıların sağlam qida əldə etməsini təmin etmək
- İctimaiyyətin dəqiq və dolğun məlumat almasını təmin etmək.

Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin təməl prinsipləri aşağıdakılardır:

- Qida zəncirinin nəzarət nöqtələri
- İstehsalçıların məsuliyyəti
- Risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi
- Şəffaflıq
- Geridönüş

Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi qida məhsullarının təhlükəsizliyinə dair normativ tənzimləməni risklərin təhlilini, qida məhsullarının və onları qablaşdırma materiallarının dövlət qeydiyyatına alınmasını, xarici ölkələrə ixrac

edilən qida məhsullarına qida təhlükəsizliyi sertifikatının verilməsini, baytarlıq, bitki mühafizəsi və karantini sahələri istisna olmaqla, məhsulun daşdığı risk səviyyəsinə uyğun olaraq, qida məhsullarının istehsalı, tədarükü, qablaşdırılması, saxlanması, daşınması, dövriyyəsi, ictimai iaşə və xidmət sahələrində istifadəsi, utilizasiyası və məhv edilməsi də daxil olmaqla qida zəncirinin bütün mərhələlərində qida təhlükəsizliyinə və qida məhsulları istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsinə dövlət nəzarətini, habelə qeyd olunan sahələrdə dövlət siyasətini və tənzimləməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

3.2. Maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsində müasir meyillər

İqtisadi ədəbiyyatda uzun illər müəssisənin dayanıqlığından bəhs edilərkən müəssisənin maliyyə dayanıqlığı nəzərdə tutulmuşdur. Yəni əgər müəssisə maliyyə baxımından dayanıqlı idisə, öz fəaliyyətini təmin edə biləcək gəliri və cəlb edilmiş vəsaitləri əldə edə bilirdisə bu zaman müəssisə dayanıqlı hesab edilirdi. Belə yanaşmanın mövcud olması isə onunla əlaqədar idi ki, o vaxt müəssisələr yaradılanda əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, gəlir əldə edilsin. Bazarda mövcud olan müəssisələrin hər biri bu məqsədlə fəaliyyət göstərir və azad rəqabətdə qalib gələrək öz gəlirlərini artırmağa çalışırdılar. Xüsusilə sənaye inqilabından sonra müəssisələrin iqtisadiyyatda rolu artmağa başladı. Əhalinin sayının artması və bununla da istehsal məhsullarına olan tələbatın kəskin artması istehsal sənayesinin genişlənməsinə gətirib çıxardı. Məhsul istehsalında müşahidə edilən bu artım global səviyyədə dünyanın müxtəlif ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafına və beynəlxalq ticarətin kəskin sürətdə genişlənməsinə səbəb oldu. Belə ki, 1700-cü illə müqayisədə son dövrlər beynəlxalq səviyyədə ticarət edilən məhsulların həcmi 800 dəfə artmışdır. Son 15 il ərzində sənaye istehsalı isə dünyada 100 dəfəyə qədər artmışdır. 1900-cü illərdə kimyəvi məhsul istehsalının həcmi çox aşağı olsa da hal hazırda bu göstərici illik 102 milyard kiloqram səviyyəsinə çatmışdır. Bununla yanaşı 1900-cü illərlə müqayisədə yanacaq istehlakı da dəfələrlə artmışdır (99). Göründüyü kimi göstərilən müddət ərzində sənaye istehsalında kəskin artımlar

baş vermişdir. Bu proses müasir dövrümüzdə sənaye sistemlərinə, istehsal infrastrukturuna, məhsullara olan tələbata və məhsulların loqistikasına əhəmiyyətli sürətdə təsir etmişdir. Proqnozlaşdırılır ki, 2050-ci ilə qədər sənaye buraxılışı 2 dəfəyə qədər artacaq ki bu da mövcud təbii resursların yarısının istifadəsi və karbon qazının daha 20% artması nəticəsində mümkün olacaq.

Son dövrlərdə baş vermiş artım prosesinin təbiətə böyük təsiri olmuşdur və nəticədə təbii resurslar daha da məhdudlaşmış, kəskin iqlim dəyişiklikləri baş vermiş və insanlar tərəfindən sağlam həyata və sağlam məhsullara olan ehtiyac artmağa başlamışdır. Belə olan halda müəssisələrin fəaliyyətində yalnız gəlir əldə edilməsinin deyil, eyni zamanda təbiətin qorunmasının əhəmiyyəti artmağa başlamış və dövlətlər tərəfindən bu istiqamətdə müxtəlif qanunlar qəbul edilməyə başlamışdır. Nəticədə müəssisənin dayanıqlığı daha geniş anlam kimi formalaşaraq təkcə gəlirlərin maksimum həddinin əldə edilməsi deyil, eyni zamanda ətraf-mühitin qorunması və sosial məsuliyyət kimi məsələləridə əhatə etməyə başlamışdır. Buna görə də müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi müasir iqtisadi nəzəriyyələrə görə yalnız maksimum gəlir əldə edildiyi halda təmin etmək mümkün deyildir. Qeyd etdiyimiz digər amillərin də nəzərə alınması vacibdir. Bu amilləri nəzərə almayan müəssisələrə müştərilərin inamı azalır və bu da onların gəlirliyinin azalması ilə nəticələnərək maliyyə dayanıqlığı üçün təhlükə yaratmağa başlayır. Bu baxımdan maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün ümumilikdə **korporativ dayanıqlığın** təmin edilməsi önəmlidir. Maliyyə dayanıqlığı birbaşa korporativ dayanıqlıqdan asılıdır və buna görə də müasir dövrümüzdə dünyanın ən böyük korporasiyalarının və müəssisələrinin əsas məqsədi korporativ dayanıqlığı təmin etməkdir. Buna görə də müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının müasir meyllərinin öyrənilməsi üçün korporativ dayanıqlığın təhlil edilməsi önəmlidir və tədqiqat işi üçün əhəmiyyəti böyükdür.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda korporativ dayanıqlığa korporativ idarəetmənin yeni və daha səmərəli forması kimi yanaşılır. Korporativ dayanıqlıq ənənəvi gəlirliyin maksimallaşdırılması və bununla da inkişafın təmin edilməsi nəzəriyyələri üçün alternativ hesab edilir. Bu alternativ nəzəriyyədə də müəssisənin gəlirliyinin və inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətli olduğu qəbul edilir. Lakin, eyni zamanda digər sosial

əhəmiyyətə malik olan məqsədlərində vacib olduğu vurğulanır. Bu sosial əhəmiyyətə malik olan məqsədlərə davamlı inkişaf nəzəriyyəsinin komponentlərindən olan ətraf-mühitin qorunması, sosial ədalət və bərabərlik kimi amillər də daxildir. Bu baxımdan korporativ dayanıqlıq müəssisənin hərtərəfli inkişafını və iqtisadi fəaliyyətin sosial məsuliyyətini təmin etməyə yönələrək həm müəssisənin gəlirliliyini, həm də öz müştəriləri arasında sosial məsuliyyətə sahib olan müəssisə kimi onun tanınmasını təmin edir. Yəni bu nəzəriyyə əsasən müəssisənin gəlirliliyini və iqtisadi fəaliyyətinin səmərəliliyini yalnız səhmdarların maraqlarına xidmət etməklə əldə etmək mümkün deyildir. Burada eyni zamanda müştərilərin maraqlarının nəzərə alınması və sosial məsuliyyət kimi amillərə də əhəmiyyət verilməsi önəmlidir və bunlar müəssisənin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində əsas rolə malik olan məsələlərdəndir. Bütün qeyd etdiyimiz bu amilləri nəzər alaraq korporativ davamlılığın təmin edilməsində ən böyük əhəmiyyətə malik olan və onun formalaşmasına birbaşa təsir edən bir neçə konsepti göstərmək olar:

Davamlı inkişaf. Davamlı inkişaf konsepsiyası geniş əhatə dairəsinə malik olmaqla gəlirlilik, təbiətin qorunması və sosial bərabərlik amilləri arasında balans yaratmaqla iqtisadi inkişafın təmin edilməsini özündə əhatə edir. Bu termin ilk dəfə Ətraf mühit və İnkişaf üzrə Dünya Komissiyası tərəfindən nəşr edilmiş “Bizim birgə gələcəyimiz” adlı kitabda istifadə edilmişdir və bundan sonra iqtisadi ədəbiyyatda tez-tez müraciət olunan nəzəriyyələrdən birinə çevrilmişdir. Bu nəzəriyyə indiki nəsillərin ehtiyaclarının gələcək nəsillərin özlərini təmin etmək qabiliyyətlərinə zərər vermədən təmin edilməsini nəzərdə tutmaqla təbii ehtiyatların gələcək nəsillər üçün də qorunub saxlanmasının əhəmiyyətini önə çəkir. Davamlı inkişaf təbii resurslardan istifadənin, texnoloji inkişafın istiqamətinin və institusional dəyişikliklərin indiki və eyni zamanda gələcək nəsillərin ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəlməsini özündə əhatə edir. Davamlı inkişaf geniş əhatə dairəsinə malik olduğundan iqtisadiyyat, sosial ədalət, ətraf-mühitin qorunması və idarə edilməsi, biznesin idarə edilməsi, siyasət və hüquq kimi müxtəlif sahələrin birlikdə səmərəli fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, davamlı inkişafın təmin edilməsi yalnız dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlər vasitəsilə mümkün deyildir. Burada sənaye nüəsisələrinin də

əhəmiyyəti böyükdür. Ona görə ki əhalinin tələbat məhsullarının təmin edilməsində və eyni zamanda ətraf-mühitin korlanmasında sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin payı çoxdur. “Bizim birgə gələcəyimiz” adlı kitabda göstərilir ki, böyük korporasiyalar iqtisadi inkişafın əsas aparıcı qüvvəsi olduğundan, hal-hazırda mövcud olan davamsızlığın formalaşmasında böyük paya sahib olduğundan və onlar davamlılığını təmin edə biləcək resurslara çıxışa sahib olduğundan sosial ədalət, ətraf mühitin qorunması və iqtisadi inkişaf arasında tarazlığın formalaşdırılmasında fəal olmalıdırlar (100). Bu kitabda qeyd edilən və həyata keçirilməsinin vacibliyi vurğulanan məsələlər böyük əhəmiyyətə malik olan məsələlər olduğundan sənaye müəssisələri və böyük korporasiyalar buna reaksiya verdilər və bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. 1990-cı ildə Beynəlxalq Kommersiya Palatası tərəfindən “Davamlı inkişaf üçün biznes nizamnaməsi” adlı sənəd qəbul edildi. Daha sonra 1992-ci ildə Stepen Şimdtheni tərəfindən Davamlı İnkişaf Üçün Biznes Şurasının dəstəyi ilə “Dəyişən Kurs” adlı kitab nəşr edildi. Həm qəbul edilmiş sənəd, həm də nəşr edilmiş kitab davamlı inkişafda korporasiyaların roluna həsr edilmişdi və göstərirdi ki, əslində korporasiyalar tərəfindən davamlı inkişafın təmin edilməsi onlar üçün sosial baxımdan çox iqtisadi baxımdan əhəmiyyətlidir. Bundan sonra davamlı inkişafın korporasiyalar üçün əhəmiyyəti daha çox dərk edildikcə böyük müəssisələrin çoxu bu konsepsiyayı dəstəkləməyə başladılar. Davamlı iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi korporativ davamlılığa iki istiqamətdə təsir edir. İlk növbədə müəssisələr üçün diqqət yetirməli olduqları sahələri müəyyən edir, buraya ətraf mühitin qorunması, sosial məsuliyyət və iqtisadi fəaliyyət aiddir. İkinci, davamlı inkişaf nəzəriyyəsi korporasiyalar, dövlətlər və cəmiyyət üçün hansı istiqamətdə addımlar atmalı olduqlarını müəyyən edir. Bura isə ekoloji, sosial və iqtisadi davamlılıq aiddir. Lakin bu nəzəriyyə özlüyündə niyə korporasiyaların sosial və ətraf mühitin qorunması ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirməli olduqlarını dəqiq müəyyən etməyə imkan vermir. Bunun üçün korporativ dayanıqlığın formalaşmasına təsir etmiş digər konsepsiyaların nəzərdən keçirilməsi vacibdir. Korporativ dayanıqlığın davamlı inkişaf nəzəriyyəsi ilə əlqələndirən də məhz bu konsepsiyalardır.

Korporativ sosial məsuliyyət. Davamlı inkişaf nəzəriyyəsi kimi korporativ

sosial məsuliyyət konsepsiyası da geniş əhatə dairəsinə və əhəmiyyətə malik olan konsepsiyadır. Geniş anlamda sosial məsuliyyət konsepsiyası biznesin və müəssisələrin cəmiyyətdə rolunun müəyyən edilməsi üçündür. Burada göstərilir ki, müəssisələrin və korporasiyaların rəhbərlərinin etik öhdəliyi mövcuddur hansı ki, cəmiyyətin ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edir. Yəni bu o anlama gəlir ki, müəssisələr yalnız özlərinin və səmhdarlarının maraqlarına deyil, eyni zamanda cəmiyyətin maraqlarına xidmət etməlidir. Ona görə ki cəmiyyətin tələbat məhsulları ilə təmin edilməsində bu müəssisələr birbaşa iştirak edirlər. Lakin, iqtisadi ədəbiyyatda bu mübahisə doğuran məsələ sayılır və müəssisələrin sosial məsuliyyətinin nə dərəcədə olduğu müəyyən edilməsinin əhəmiyyəti vurğulanır. Korporativ sosial məsuliyyət nəzəriyyəsinin tarixi davamlı inkişafı müqayisədə daha əvvələ gedib çıxır. Belə ki, bu istiqamətdə ilk yazı 1973-cü ildə Nikolas Ebserstad tərəfindən yazılmış məqalə sayılır (101). Bundan sonra müəssisələrin və korporasiyaların sosial məsuliyyəti haqqında müxtəlif elmi araşdırmalar aparılmış və debatlar həyata keçirilmişdir. Artıq, 80-ci illərdən etibarən isə müəssisələrin rəhbərlərinin sosial ehtiyacların təmin edilməsi istiqamətində etik öhdəliyə malik olması fikri daha çox qəbul edilməyə başlamışdır. Geniş anlamda cəmiyyət fərdlər, institutlar və təşkilatlar arasında formalaşmış müqavilələrdən ibarətdir. Bu müqavilələr isə cəmiyyətin qeyd etdiyimiz iştirakçıları arasında həyata keçən mübadilə prosesinin etibarlılığını təmin etməyə xidmət edir. Müəssisələr də bu cəmiyyətin digər üzvləri ilə müqavilələrə qoşularaq düzgün davranışın əvəzində məhsullar, resurslar və sosial razılıq əldə edir. Əgər bu sosial razılıq əldə edilməzsə, o zaman müəssisənin istehsal etdiyi məhsullara və göstərdiyi xidmətlərə maraq azalacaqdır və iqtisadi baxımdan müəssisənin fəaliyyəti səmərəli olmayacaqdır. Bu da öz növbəsində satışların azalması və müəssisənin maliyyə dayanıqlığının zəifləməsi deməkdir. Müəssisələrin eyni zamanda gəlirlərin bölüşdürülməsində və maliyyə vəsaitlərinin ötürülməsində birbaşa iştirak etməsi onların üzərinə bu bölgünün ədalətli həyata keçirilməsi məsuliyyətini qoyur. Yəni əldə edilən gəlirlər daha çox şirkət sahiblərinə və vəzifədə olan insanlara deyil, bütün cəmiyyətə xeyir verməlidir. Ona görə ki, müəssisələrin fəaliyyət göstərməsində və onların gəlir əldə etməsində cəmiyyət, yəni müəssisənin məhsul və xidmətlərindən

istifadə edən əhali birbaşa iştirak edir. Buna görə müəssisələr də əhali qarşısında sosial normaların qorunması və onlara qarşı ədalətli davranmalıdırlar. Eyni zamanda korporativ sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi müəssisələrin öz işçilərinə etik normalar daxilində davranmaq məsuliyyətinin olduğunu irəli sürür. Yəni müəssisələr özlərinin mülkiyyət hüquqlarından istifadə edərək öz işçilərinin hüquqlarını pozmamalıdırlar. Müəssisənin məhsullarının istehlakçıları kimi müəssisənin məhsullarının istehsalını təmin edən işçilər də müəssisənin fəaliyyət göstərməsində böyük paya sahib olduqlarından onların hüquqlarının qorunması və müəssisələrin onlara qarşı ədalətli davranması da sosial məsuliyyət konsepsiyasının əsas komponentlərindəndir. Ümumilikdə korporativ sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi o idyanı əsas tutur ki, əgər davamlı inkişaf cəmiyyət tərəfindən ən mühüm məqsəd kimi müəyyənləşibsə, o zaman cəmiyyətin bir hissəsi olan müəssisələrdə bu ideyanı dəstəkləməli, davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün öz öhdəliklərini yerinə yetirməlidirlər.

Maraqlı tərəflər nəzəriyyəsi. Korporativ dayanıqlığa təsir edən nəzəriyyələrdən biri də maraqlı tərəflər nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə ilk dəfə olaraq 1984-cü ildə Edvard Friman tərəfindən “Strateji idarəetmə: Maraqlı tərəflər yanaşması” adlı kitabda irəli sürülmüşdür. Burada maraqlı tərəflər dedikdə müəssisənin fəaliyyəti nəticəsində təsirə məruz qalan və müəssisənin fəaliyyətinə təsir edəcək fərdlər və qruplar başa düşülür. Bu nəzəriyyədə göstərilir ki əgər müəssisənin bu fərdlər və qruplarla münasibəti nə qədər güclü və müsbət xarakterə malik olarsa, o zaman müəssisənin öz məqsədlərinə çatması daha asan olar. Yox əgər əksinə bu münasibətlər müsbət xarakterə malik olmazsa bu zaman müəssisə üçün özünün istehsal məqsədlərinə çatmaq bir o qədər çətinləşir. Yəni müəssisənin fəaliyyəti birbaşa xarici amillərdən təsirləndiyindən onun normal fəaliyyət göstərməsi üçün də bu xarici təsirlərin səmərəli idarə edilməsi və bu təsirləri firmalaşdıran qruplarla onların və müəssisənin maraqlarına xidmət edən münasibətlərin qurulması vacibdir. Korporativ sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi daha çox fəlsəfi konsept olduğu halda, maraqlı tərəflər nəzəriyyəsi isə daha çox strateji xarakterə malikdir. Maraqlı tərəflər nəzəriyyəsində göstərilir ki, müəssisələr fərdlər və qruplarla daha yaxşı münasibət formalaşdırmaqla bazarda müqayisəli üstünlük əldə etmək və bununla da rəqabətdə qalib gəlmək imkanı

əldə edirlər. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, şirkətə təsir edən və şirkətin fəaliyyətindən təsirlənən fərdlər və qruplar öz məqsədlərinə, tələblərinə görə birbirindən kəskin fərqlənir. Məsələn, səhmdarlar daha çox gəlir əldə etmək, işçilər daha təhlükəsiz iş mühitinə sahib olmaq, daha yüksək məvacib almaq, müştərilər daha keyfiyyətli və münasib qiymətə məhsul əldə etmək, hüquqşünaslar müəssisələrin qaydalara tam əməl etmək tələbi ilə çıxış edirlər. Bu baxımdan bütün maraqlı tərəfləri razı salmaq və onların istəklərini qarşılaya bilmək müəssisələr üçün çətinlik yaradır və bir çox hallarda müəssisənin fəaliyyəti bir qrup maraqlı tərəfləri razı saldığı halda, digər qrup maraqlı tərəflərin istəklərini yerinə yetirə bilmir. Eyni zamanda hal-hazırda maraqlı tərəflər tərəfindən qəbul edilən əsas tələblər iqtisadi davamlılıq, ətraf-mühitin qorunması və sosial ədalətdir ki, müəssisələrdə bu tələbləri ən yüksək səviyyədə həyata keçirməyə çalışırlar. Maraqlı tərəflər nəzəriyyəsi korporativ davamlılıq konseptində nə üçün davamlı inkişafın komponentlərinin olmasının səbəb və əhəmiyyətini bir daha ortaya qoyur. Yəni müəssisələrin maraqlı tərəflərlə müsbət münasibət qurmaq cəhdləri onun öz iqtisadi maraqlarından irəli gəlir. Əgər müəssisə öz maraqlı tərəflərini razı sala bilməzsə və onların maraqlarına xidmət edə bilməzsə, o zaman onun gəlirliliyi azalar və maliyyə mənbələri daralmış olar. Belə olan halda isə müəssisə üçün maliyyə dayanıqlığını təmin etmək çətinləşir.

Korporativ hesabatlılıq. Korporativ hesabatlılıq konsepsiyası da korporativ dayanıqlığın formalaşmasında böyük təsirə malikdir. Korporativ hesabatlılıq korporasiyaların öz fəaliyyətləri haqqında məlumatları təmin etməsidir. Bu müəssisələr üçün həm etik, həm də hüquqi məsuliyyət hesab edilir. Korporativ hesabatlılıq müəssisələrdən öz fəaliyyətlərinin istiqamətlərini və atılan addımların səbəblərini izah etməyi tələb edir. Korporativ hesabatlılıq münasibətləri müxtəlif formalara malik olsa da onun ənənəvi, müəssisələr üçün daha çox əhəmiyyət daşıyan və korporativ dayanıqlığına təsir edən forması səhmdarlar və korporativ idarəetmə arasında mövcud olan hesabatlılıqdır. Burada səhmdarlar əsas tərəf, korporativ idarəetmədə iştirak edənlər isə agent hesab edilir. Yəni səhmdarlar öz vəsaitlərini bu agentlərə həvalə edir, əvəzində isə agentlər bu vəsaitləri səhmdarların maraqlarına xidmət edəcək formada istifadə etməlidirlər. Eyni zamanda səhmdar agentlərdən onların fəaliyyəti haqqında

yəni, kapitalın hansı formada istifadə edilməsi və nə dərəcədə gəlirli olması haqqında hesabat tələb edirlər. Lakin korporativ hesabatlılığa müasir yanaşma onun ancaq səhmdarlar və agentlər arasında mövcud olmasını qəbul etmir və bu hesabatlılığın müəssisənin bütün maraqlı tərəfləri üçün açıq olmasını tələb edir. Gündəlik biznes fəaliyyəti zamanı müəssisələr yalnız səhmdarlar ilə deyil eyni zamanda müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olan digər maraqlı tərəflər ilə də müqavilələrə daxil olur. Buna görə də müəssisənin hesabatlılığının təkcə səhmdarlar qarşısında deyil eyni zamanda digər maraqlı tərəflər qarşısında da təmin edilməsinə ehtiyac vardır. Məsələn, əgər hər hansı bir müəssisə yeni istehsal binasının tikilməsi üçün ətraf mühitin qorunması ilə məşğul olan dövlət idarəsindən icazə alırsa, sonrakı mərhələdə bu binanın fəaliyyəti zamanı həmin dövlət orqanı müəssisənin hesabatlılığını təmin edir. Burada dövlət orqanı maraqlı tərəf kimi çıxış edir və müəssisənin qaydalar çərçivəsində fəaliyyət göstərməsini müəyyən etmək üçün hesabat təqdim etməsini tələb edir. Eyni qaydada müəssisənin fəaliyyətinə təsir edən və ya bu fəaliyyətdən təsirlənən digər maraqlı tərəflər də müəssisənin hesabatlı olmasını tələb edirlər. Bir çox mütəxəssislərin fikrincə korporasiyaların fəaliyyət göstərməsi üçün ona görə onlara lisenziya cəmiyyət tərəfindən verilir ki, qarşılığında onlar cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən normalar çərçivəsində fəaliyyət göstərməli və bunun müəyyənləşdirilməsi üçün cəmiyyət qarşısında hesabatlı olmalıdır. Korporativ hesabatlılıq nəzəriyyəsinin korporativ davamlılıq nəzəriyyəsi üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu nəzəriyyə müəssisələri idarə edənlər ilə cəmiyyət arasında münasibətləri formalaşdırmağa və izah etməyə imkan verir. Eyni zamanda bu nəzəriyyə müəyyən edir ki, nə üçün müəssisələr yalnız maliyyə fəaliyyəti istiqamətində deyil, bununla yanaşı sosial və ətraf mühitlə bağlı da hesabatlı olmalıdır. Göründüyü kimi Korporativ davamlılıq nəzəriyyəsi qeyd etdiyimiz dörd konseptin elementlərini özündə birləşdirərək müəssisələri yalnız özlərinin maraqlarına deyil, eyni zamanda fəaliyyət göstərdikləri cəmiyyətdə maraqlarına xidmət etməli olduğunu göstərir. Bu nəzəriyyə müəssisələr üçün daha çox əhəmiyyət verməli olduqları sahələri müəyyənləşdirərək onların seçməli olduqları sosial məqsədləri təyin edir, həmin məqsədlər ətraf-mühitin qorunması, sosial ədalət və iqtisadi inkişaf ilə bağlıdır. Lakin, korporativ dayanıqlıq nəzəriyyəsi heç də bütün

korporasiyalar tərəfindən qəbul edilmir. Bəzi müəssisələr gəlirliyin artırılmasını əsas məqsəd kimi müəyyən edərək ənənəvi prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərərək öz maliyyə dayanıqlığını təmin etmək üçün çalışır. Bu bir çox hallarda fəaliyyətinin ətraf mühitin korlanmasına və sosial tələblərin ödənilməsinə təsir etməyən müəssisələr tərəfindən istifadə edilir. Ancaq öz fəaliyyəti ilə sosial fikrin formaslaşmasında və ətraf mühitin çirklənməsində iştirak edən müəssisələr üçün bu strategiya səmərəli deyildir və bu tezliklə müəssisənin gəlirlərinin azalması və fəaliyyətinin zəifləməsi ilə nəticələnərək maliyyə dayanıqlığı üçün təhlükə yaradır. Ümumilikdə dünyada korporativ dayanıqlığa uyğun strategiya quran və bu nəzəriyyənin əhatə etdiyi amilləri nəzərə alan müəssisə və korporasiyaların sayı sürətlə artmaqdadır. Artıq korporativ dayanıqlıq əksər müəssisələr üçün bir normaya çevrilmişdir.

Korporativ davamlılıq nəzəriyyəsinin təsirinin artması və bütün müəssisələrə təsir etməsi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını təmin etmək üçün davamlılıq strategiyasına uyğun fəaliyyət göstərmələrini zəruri edir. Bu baxımdan müəssisələr öz iqtisadi fəaliyyətlərinin ətraf mühitə təsirinin azaldılması istiqamətində addımlar atırlar. Ən çox istifadə edilən vasitələr isə istehsalın avtomatlaşdırılması, tullantıların azaldılması və qeyri-ənənəvi enerji mənbələri vasitəsilə istehsalın həyata keçirilməsidir. Bu vasitələr istehsal prosesi zamanı havaya buraxılan karbon qazının həcmi azaldılmasına imkan yaratmaqla müəssisələrin təbii ehtiyatlara vura biləcək zərərinin həcmi azaltmış olur. Korporativ davamlılıq sürətlə inkişaf edən və böyük əhəmiyyətə malik olan bir sahə olduğundan bu istiqamətdə mütəxəssislər tərəfindən müxtəlif formada araşdırmalar aparılır. Müxtəlif dövlətlər, müəssisələr korporativ davamlılığın təmin edilməsi istiqamətində öz maraqlarına xidmət edən müxtəlif istiqamətlər və konsepsiyalar hazırlayırlar. Müəssisələr tərəfindən müəyyən edilən bu konsepsiyalar xarakter baxımından bir-birindən fərqlənsə də onların ümumi cəhətləri də çoxdur. Bu cəhətlərə qeyri-ənənəvi maraqlı tərəflərin nəzərə alınması və qiymətləndirmədə payının artırılması, xammal və enerji səmərəliliyinin artırılması məqsədilə tullantıların və enerji sərfiyyatının azaldılması, müəssisənin daxili istehsal prosesinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsində müştəri və təchizatçıların təkliflərindən istifadənin artırılması, istehsal prosesində ətraf mühitə daha az təsir edən

xammaldan istifadə edilməsi və digərlərinin aid etmək olar. 2008-ci ildə baş vermiş maliyyə böhranı korporativ davamlılıq nəzəriyyəsinin əhəmiyyətini daha da artırdı. Böhran nəticəsində böyük təşkilatlarda mühasibatlıqla bağlı qalmaqalların formalaşması, onların sosial və ətraf mühitin qorunması baxımından fəaliyyətlərinə şübhələrin artması müəssisələrin şəffaflığına, hesabatlılığına və onların sosial baxımdan daha məsuliyyətli olmalarına tələb artmağa başladı ki, bu da çox saylı problemələrin həll edilməsi üçün korporativ davamlılıq strategiyasının əhəmiyyətini daha da artırmış oldu (102). Bundan sonra davamlılığın təmin edilməsi dövlətlərin, müəssisələrin və korporasiyaların əsas məqsədinə çevrildi. Davamlılıq nəzəriyyəsinin prinsiplərinə əsasən fəaliyyət göstərən şirkətlər və müəssisələr daha yaxşı iqtisadi artımı ilə fərqlənirlər. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar və təhlillər bunu göstərməkdədir. Korporativ davamlılığın müəssisənin maliyyə və investisiya fəaliyyətinə təsiri əsasən iki istiqamətdə baş verir (103). Birinci istiqamət odur ki, uzun müddətli perspektivdə səhmdarların qiymətli kağızlarının dəyərini artırır. İkinci istiqamət isə ondan ibarətdir ki, davamlılıq risklərin səmərəli idarə edilməsi ilə investisiya gəlirliyini artırır və ümumilikdə müəssisənin iqtisadi fəaliyyətini gücləndirir. Goldman Saks investisiya bankının apardığı araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, dünyada davamlı inkişaf strategiyası ilə fəaliyyət göstərən şirkətlər qiymətli kağızların gəlirliyinə görə daha yaxşı mövqelərə malikdir. Makkinsey (McKinsey) tərəfindən 2011-ci ildə həyata keçirilmiş və dünyanın müxtəlif qabaqcıl korporasiyalarının rəhbərlərinin iştirakı etdiyi sorğu nəticəsində məlum olmuşdur ki, rəhbərlərin 76%-i düşünür ki, korporativ davamlılıq onların müəssisələrinin uzun müddətli perspektivdə daha səmərəli və gəlirli fəaliyyətini təmin edir. Müəssisələrin fəaliyyətlərində davamlılıq prinsiplərini qorumaması nəticəsində dəyə biləcək zərər üçün nümunə kimi dünyanın ən böyük enerji şirkətlərindən biri olan Britaniya Petroleum (British Petroleum) şirkətini göstərmək olar. Şirkətin borusunda baş vermiş qəza nəticəsində neftin Meksika körfəzinə axması nəticəsində ətraf mühitə böyük həcmdə zərər dəymişdi. Bununla bağlı şirkətin ödədiyi cərimələrlə yanaşı şirkətin diqqətsizliyinin sosial normalara zidd olan nəticələrə gətirib çıxarması nəticəsində şirkətin səhmlərinin dəyəri kəskin şəkildə azalmışdı. Belə ki, şirkətin

qiymətli kağızlarının dəyəri iki ay müddətində 184 ABŞ dollarından 96.5 ABŞ dollarına enmişdi ki, bu da 48% azalma demək idi. Bu qəzanın baş verməsi səhmdarlar üçün böyük əhəmiyyətə malik olmasa da davamlı inkişafın əhəmiyyətinin dərk edilməsi bu şirkətə qarşı marağın azaldılmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da müəssisənin gəlirlərinin kəskin azalmasına səbəb ola bilər. Buna görə də müəssisələr öz şirkətlərinin dəyərini yüksək səviyyədə saxlamaq və investorların şirkətə olan maraqlarını qorumaq üçün yalnız maliyyə nəticələrinə deyil eyni zamanda davamlı inkişafın komponentlərinə də diqqət yetirməli və onların təmin edilməsinə çalışmalıdır. Ümumiyyətlə korporativ dayanıqlığın təmin edilməsi və davamlı inkişafa meyilli strategiyanın qurulması müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə fəaliyyətinə əsasən bir neçə istiqamət üzrə təsir edir. Korporativ dayanıqlıq strategiyası müəssisələrin gəlirlərinin artırmasına imkan yaradır. Müasir dövrümüzdə ətraf mühitin qorunması istiqamətində düşüncənin formalaşması istehsalı ətraf mühitə daha az zərər verən məhsullara olan tələbatın artmasına gətirib çıxarmışdır. Və bir çox hallarda fərdlər ekoloji baxımdan daha az zərərli olan məhsulları əldə etmək üçün daha çox pul ödəməyə də hazır olurlar. Bu isə davamlılığın qorunmasına imkan verən məhsul bazarının artmasına və əhatəsinin genişlənməsinə səbəb olaraq müəssisələr üçün yeni imkanlar açır. Müəssisələr ekologiyanı korlamayan məhsullar istehsal edərək bu bazara daxil olmaqla daha çox müştəri cəlb edə bilərlər ki, bu da onların ümumi gəlirlərinin artmasına imkan yaradaraq maliyyə dayanıqlığını təmin etmək imkanlarını artırmış olar. Eyni zamanda korporativ davamlılığın təmin edilməsi dövlətlər tərəfindən dəstəkləndiyindən davamlı inkişafı təşviq edən şirkətlər üzərində dövlət tənzimlənmələrinə görə xərclər azalmış olur. Dövlətlər tərəfindən son illər davamlı inkişafı əldə etmiş şirkətlərə qarşı güzəştlər tətbiq edilir və onların daha rahat fəaliyyəti üçün şərait yaradılır. Bura vergi güzəştləri və verilən subsidiyaları aid etmək olar. Yeni müəssisələr davamlı inkişafı təmin etməklə maliyyə vəsaitlərinə çıxış imkanlarını artırmaq üçün əlavə üstünlüklər əldə edirlər, hansı ki, onlara maliyyə dayanıqlığını artırmaq imkanı yaradır. Bununla yanaşı bir çox hallarda davamlı inkişaf göstəricilərinə malik olan müəssisələr üçün banklardan maliyyə vəsaitlərini daha səmərəli şərtlər daxilində cəlb etmək imkanları da yaradılır. Nümunə kimi 2008-ci ildə

maliyyə böhranı zamanı ABŞ hökumətinin avtomobil şirkətlərinə ayırdığı subsidiyaların qarşılığında onların ətraf mühitə daha az karbon qazı buraxan avtomobillər istehsal etmək şərtini qoymuşdur. Növbəti illərdə bu öz təsirini göstərmiş və avtomobli sənayesində elektrikle işləyən avtomobil istehsalının payı kəskin artmışdır. Dayanıqlı müəssisə imicini yaratmaqla müəssisələr eyni zamanda daha yüksək ixtisasa malik olan işçiləri cəlb etmək imkanı əldə edirlər. Ona görə ki, təbii dəyən böyük ziyan nəticəsində insanlar təbiətin qorunmasına aböyük əhəmiyyət verirlər. Bu psixoloji amillə yanaşı iş axtaranlar davamlı inkişafa üstünlük verən şirkətlərdə daha yaxşı karyera qurmaq imkanlarının olduğunu da nəzərə alaraq daha çox belə müəssisələrdə çalışmağa üstünlük verirlər. Bütün bu amillər müəssisələri korporativ davamlılığa əsaslanan strategiya qurmağa istiqamətləndirərək həm onlara maliyyə dayanıqlığını artırmaq imkanı yaradır, həm də ətraf mühiti qoruyaraq sosial narazılığın qarşısını alır.

Göründüyü kimi maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsində müşahidə edilən son meyillər maliyyə dayanıqlığına ənənəvi yanaşmadan əsaslı sürətdə fərqlənir. Müasir dövrümüzdə müəssisələr üçün maliyyə dayanıqlığını təmin etmək korporativ davamlılığa nə dərəcədə üstünlük verməsindən asılıdır. Yəni müəssisələrin fəaliyyətinə sosial təsirlər və ətraf mühitin korlanması ilə bağlı olan digər amillər daha çox təsir edərək onları bu istiqamətdə addımlar atmağa istiqamətləndirir. Əgər müəssisələrə bazarda mövqeyini gücləndirərək daha çox satışı həyata keçirmək və öz fəaliyyətlərinin maliyyələşməsini artırmaq üçün yeni investorlar cəlb etmək istəyirlərsə, bu zaman onlar korporativ dayanıqlıq konseptinin əsas elementlərinə əməl etməlidirlər. Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə imkan verən əsas iki mənbə yəni, məhsulların satışı və investorların cəlb edilməsi müasir iqtisadiyyatda davamlılığın təmin edilməsindən asılıdır. Korporativ davamlılığın təmin edilməsi həm müəssisələr üçün, həm də bütünlükdə cəmiyyət üçün faydalı olduğundan bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər, qəbul edilən qanunların sayı kəskin artmaqdadır. Buna görə də maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi yalnız müəssisənin maliyyə maraqlarına xidmət edərək daha çox gəlir əldə etməsi ilə deyil eyni zamanda onun davamlı inkişafı nə dərəcədə təmin etməsi ilə bağlıdır.

NƏTİCƏ

1. Maliyyə dayanıqlığı iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsində xüsusi rola malikdir. Maliyyə dayanıqlığı mövcud maliyyə resurslarının regional qaydada istifadəsi əsasında səmərəli bölüşdürülməni, müasir təşkilətməni, düzgün idarəetməni, tənzimləməni, səmərəli fəaliyyət nəticələrinin əldə olunması məqsədlərini özündə birləşdirir. Tədqiqat vasitəsilə müəyyən edilmişdir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığına müxtəlif yanaşmaların mövcud olmasına baxmayaraq onun ümumi olan bir neçə xarakterik cəhətləri vardır ki, onlara aşağıdakıları aid etmək olar: maliyyə dayanıqlığı geniş bir konsepsiyadır və özündə maliyyə sisteminin müxtəlif səviyyələrin birləşdirir; maliyyə dayanıqlığı ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət növləri ilə üzvi surətdə bağlı və əlaqəlidir, maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi dolay yolla yalnız maliyyə sisteminə deyil, eyni zamanda digər iqtisadi sistemlərə və fəaliyyət növlərinə təsir edir; maliyyə dayanıqlığı özündə maliyyə dayanıqlığına xələl yetirə biləcək təhlükələrin yaranmasının qarşısının alınmasını təmin edir; maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi son nəticədə hadisələrin real iqtisadiyyata təsirini gücləndirir və s. Qeyd edilən cəhətlərə malik olduğuna görə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığı məsələsi çox böyük iqtisadi əhəmiyyətə malikdir və bu səbəbdən də bu məsələ elə beynəlxalq aləmdə də fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının diqqət mərkəzindədir.

2. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığı da ümumi iqtisadiyyatın maliyyə dayanıqlığı kimi risklərin idarə edilməsi və mövcud resursların səmərəli bölüşdürülməsi kimi əsas xüsusiyyətlərə malikdir. Mikro səviyyədə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ümumilikdə iqtisadiyyatın maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi deməkdir. Bazar iqtisadiyyatı sistemində iqtisadiyyatın əsas aparıcı qüvvəsinin müəssisələr olması onların maliyyə dayanıqlığının qorunmasını zəruri edir. Müəssisələr özləri də daxili qaydalar və strategiyalar əsasında özlərinin maliyyə dayanıqlığını qorumağa çalışırlar. Bütün müəssisələrin normal fəaliyyət göstərməsi üçün maliyyə dayanıqlığını qorumağa çalışması daha geniş anlamda iqtisadiyyatda dayanıqlığın təmin edilməsinə gətirib

çıxarır. Dövlətin əsas vəzifəsi isə müəssisələrin səmərəli fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq, onları mövcud risklərdən qorumaq bununla da onların maliyyə dayanıqlığını qorumaqdır. Ehtiyac olduğu halda xüsusilə də böhran dövründə dövlətlər müəssisələrə birbaşa maliyyə dəstəyi də vermək imkanlarına malikdirlər. Bununla da dövlət hər hansı bir müəssisə də yaranmış böhranın yayılma effekti ilə digər müəssisələrə və ya iqtisadiyyatın digər sektorlarına keçməsinin qarşısını almış olur. İqtisadiyyatda olduğu kimi müəssisə səviyyəsində də maliyyə dayanıqlığına daxili və xarici risklər təsir edir. Müəssisələrin əsas məqsədi də bu risklərdən yayınmaqdır. Bura maliyyə sektorunda və ya iqtisadi əlaqələrin mövcud olduğu digər müəssisələrdə mövcud olan risklər aid edilir. Müəssisələr də apardığı maliyyə təhliləri əsasında yarana biləcək bu riskləri proqnozlaşdırmağa, aradan qaldırmağa və qarşısını almağa çalışır. Son nəticədə bu onların maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsini reallaşdırır.

3. Təhlillər göstərir ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının əhəmiyyətini daha da dərinlən dərk etmək və onun iqtisadiyyatdakı rolunu hərtərəfli öyrənmək üçün müəssisənin maliyyə dayanıqlığının ən müxtəlif parametrlərini müxtəlif alimlərin yanaşmalarında təhlil etmək lazımdır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda formalaşmış əsas fikir və yanaşmalardan biri ondan ibarətdir ki, müəssisələrin əsas funksiyalarını nəzərə alaraq demək olar ki, onların fəaliyyəti istehsal sferası ilə birbaşa və üzvi surətdə əlaqədardır və bu iki əlamət yeni istehsal prosesi və müəssisələrin fəaliyyəti təkrar istehsal prosesinin tərkib hissələridir. Buna görə də müəssisələrin sabit inkişafı, onların maliyyə dayanıqlığının möhkəmlənməsi və getdikcə yüksəlməsi bütün iqtisadiyyatın yaxşılaşmasının həlledici və ən vacib amilinə çevrilir.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda çox vaxt maliyyə dayanıqlığını maliyyə etibarlığı, likvidliyi, sabitliyi və tarazlığı ilə eyniləşdirirlər. Apardığımız təhlil və araşdırmalar nəticəsində gəldiyimiz nəticələrdən biri ondan ibarətdir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı onun maliyyə etibarlığından ilkin və daha zəruridir. Ola bilər ki, müəssisə etibarlı olsun, lakin dayanıqlı olmasın. Etibarlı müəssisə dedikdə onun öz kontragentləri qarşısında üzərinə götürdüyü öhdəlikləri ödəyə bilmək qabiliyyəti başa düşülür. Əgər müəssisə maliyyə cəhətdən etibarlı kateqoriyasına aiddirsə deməli, o öhdəliklərini

vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirə bilər. Lakin müəssisə etibarlı olduğu halda zərərlərlə qarşılaşa bilər, rentabellik vəviyyəsinə itirərək səmərəsiz fəaliyyət göstərə bilər. Lakin dayanıqlığını qoruya bilər. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı onun etibarlığından daha da geniş anlayış olmaqla özündə daha çox və zəruri parametrləri birləşdirir.

4. Tədqiqat vasitəsilə maliyyə dayanıqlığının idarə edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi öyrənilmişdir. Bunun üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Almaniya Federativ Respublikasının təcrübəsi öyrənilmiş konkret təkliflər verilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, makro səviyyədə dövlətin maliyyə dayanıqlığını təmin etməsi müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının tam təmin edilməsi demək deyildir. Hətta dövlət böhran dövründə müəssisələrə vəsait ayırsa belə dayanıqlığın təmin edilməsi bu vəsaitlərin müəssisələr tərəfindən səmərəli idarə edilməsindən asılıdır. Müəssisələrdə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün şirkətlər tərəfindən müxtəlif strategiyalar hazırlanıb istifadə edilir. Bu strategiyaların bir-birindən fərqli olması isə müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi bazarda mövcud olan fərqliliklərdir. Yəni hər bazarda istifadə edilən maliyyə vəsaitlərinin gəlir gətirmə qabiliyyəti, davamlı iqtisadi fəaliyyəti təmin etmək imkanı eyni olmadığından maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilir. Buna baxmayaraq maliyyə dayanıqlığının müəssisələrdə təmin edilməsi üçün qərblə dünyasında nəzəri baxımdan əsas götürülən səviyyələr vardır. Bu səviyyələrə aşağıdakıları aid etmək olar: maliyyə və strateji planlaşdırma, gəlirlərin diversifikasiyası, sağlam idarəetmə və maliyyələşdirmə, maliyyə dayanıqlığının qorunub saxlanması üçün empirik göstəricilərin səviyyəsinin təmin edilməsi.

5. Tədqiqatla müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində çoxşaxəli və irimiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər əsasən global çağırışlara cavab verə biləcək investisiyaların cəlb edilməsinə, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına, azad rəqabət mühitinin yaradılmasına, beynəlxalq bazarlara uğurlu çıxışın təmin edilməsinə, insan kapitalının daha da gücləndirilməsinə, onun keyfiyyətcə yüksəlməsinə, fiskal genişlənmənin reallaşdırılmasına, pul və məzənnə siyasətinin istiqamətlərinin aparılan makro-iqtisadi siyasətin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına, sahibkarlıq müəssisələrinin inkişafına geniş

imkan yaradılmasına, sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin məhsuldarlıq-səmərəlilik əsaslarının gücləndirilməsinə, xarici maliyyələşmə mənbələrin gücləndirilməsinə və s. məqsədlərin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmişdir. Bu məqsədlərin yerinə yetirilməsi istiqamətində reallaşdırılacaq fəaliyyət üçün zəruri olan makro-iqtisadi göstəricilər təhlil olunmuş və mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsi, ödəniş və hesablaşma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, qiymət sabitliyinin qorunması, məzənnə sabitliyinin qorunması, dövlət maliyyələşməsinin səmərəliliyinin artırılması, özəl sektorda sağlam rəqabət imkanlarının genişləndirilməsi, aktivlərə əsaslanan kreditlərin verilməsi, qiymətli kağızlar ilə maliyyələşmənin artırılması, səmərəli maliyyələşmə strategiyasının qurulması, səmərəli marketinqin həyata keçirilməsi, müəssisənin maliyyə hesabatlılığının artırılması, digər müəssisələrlə əməkdaşlığın inkişafı, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər irəli sürülmüşdür.

6. Araşdırmalarla müəyyən edilmişdir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi onun fəaliyyətinin çoxsaylı göstəricilərindən asılıdır. Bu göstəricilərə müəssisənin istehsal, satış, mənfəət, gəlir, vergi, işçi sayı, əsas fondlarla təminat, əsas kapitalın səviyyəsi, investisiya qoyuluşları, hazır məhsulun səviyyəsi, xərclərin strukturu və s. kimi göstəricilər aid edilir. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün tədqiqatın obyektinə olan qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin əsas iqtisadi göstəriciləri nəzərdən keçirilmiş, 2010-2020-ci illəri əhatə edən dövrlər ərzində müəssisələrin fəaliyyəti geniş təhlil edilmiş və onların nəticələri əsasında təkmilləşmələr üzrə təkliflər verilmişdir.

Aparığımız tədqiqatlar nəticəsində 2000-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında qida məhsulları sənayesi sahəsində müəssisələrin maliyyə dayanıqlılığının vəziyyəti təhlil edilərək qiymətləndirmələr aparılmış, modellər hazırlanmış və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

- Modeldən çıxan nəticə bundan ibarətdir ki, qida sənayesində istehsalın 1 milyon manat artımı milli ÜDM-in 18,5 milyon manatlıq artımı ilə müşayiət olunur.
- Modelə görə qida məhsulları istehsalının 1% artımı məcmu ÜDM-i 0,84% artırır, başqa sözlə, ölkə ÜDM-i bu sənayeyə görə elastik deyil.

- Üçüncü model də yüksək adekvatlığa malikdir: $R^2=0,80$, regressorun t-statisikası = 3,63 və regressor 1% səviyyə üçün əhəmiyyətlidir. Bu sahədə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların 1% artımı istehsalı 0,18% artırır.
- Model göstərir ki, investisiyaların 1 milyon manat artımı bir ildən sonra işçilərin sayının 40 nəfər artmasına səbəb olur. Bu da investisiyaların müəyyən mənada effektiv olmamasına dəlalət edə bilər.
- Növbəti modelin nəticə isə ondan ibarətdir ki, sahədə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların 1% artımı bir ildən sonra sahədəki işçilərin sayını 0,19% artırır.
- Hesabat 6-dan görüldüyü kimi investisiyaların 1% artımı bir ildən sonrakı məhsuldarlığı təqribən 0,1% azaldır. İlk baxışdan paradoksal görünən bu nəticənin bir sıra izahı ola bilər.

Göründüyü kimi qida məhsulları sahəsinin müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün zəruri olan göstəricilər təhlil aparılan dövrlərdə dinamikaya malik olmuş müəyyən edilmiş təkmilləşmə istiqamətləri icra olunmaqla dayanıqlıq sistemdə perspektiv olaraq təmin ediləcəkdir.

7. Araşdırmalar və təhlillər nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin ən əsas, prioritet istiqamətlərindən biri dayanıqlı inkişafın təmin edilməsidir.

Azərbaycanda Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə irimiqyaslı və çoxsaxəli tədbirlər həyata keçirilir. Bu istiqamətdə nəzərdə tutulan məsələlərin həll olunması və dayanıqlığın davamlı olmasının təmin edilməsi üçün ölkə prezidenti İlham Əliyevin 6 oktyabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılıb.

Tədqiqatda aparılan qiymətləndirmə vasitəsilə Milli Əlaqələndirmə Şurasının fəaliyyətində götürülən istiqamətlərin hər biri üzrə nəticələr əldə edilmiş və qida məhsulları istehsal edən müəssisələrdə fəaliyyətin nəticələrinə dair geniş spektrli təkliflər verilmişdir.

8. Araşdırma vasitəsilə əldə edilmiş nəticələrin biri də ondan ibarətdir ki, makro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ilk növbədə makroiqtisadi sabitliyin yaradılmasını zəruri edir. Dövlət öz iqtisadi siyasəti ilə makroiqtisadi sabitliyi təmin

etdikdə maliyyə təhlükəsizliyi təmin edilir və müəssisələrin maliyyə vəsaitləri cəlb etmək və onlardan səmərəli istifadə etmək imkanı yaranır. Bu eyni zamanda müəssisələr üçün beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxış əldə etmək şəraiti yaradaraq və bununla da onların özlərinin və ümumilikdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə imkan yaradır. Makro səviyyədə maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar: mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsi, ödəniş və hesablaşma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, qiymət sabitliyinin qorunması, məzənnə sabitliyinin qorunması, dövlət maliyyələşməsinin səmərəliliyinin artırılması, özəl sektorda sağlam rəqabət imkanlarının genişləndirilməsi, aktivlərə əsaslanan kreditlərin verilməsi, qiymətli kağızlarla maliyyələşmənin gücləndirilməsi, səmərəli maliyyələşmə strategiyasının qurulması, səmərəli markrtinqin həyata keçirilməsi, digər müəssisələrlə əməkdaşlığın inkişafı, müəssisənin maliyyə hesabatlığının artırılması, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və s.

9. Aparılan araşdırmalarla sübut olunmuşdur ki, İqtisadi ədəbiyyatda uzun illər müəssisənin dayanıqlığından bəhs edilərkən müəssisənin maliyyə dayanıqlığı nəzərdə tutulmuşdur. Yəni əgər müəssisə maliyyə baxımından dayanıqlı idisə, öz fəaliyyətini təmin edə biləcək gəliri və cəlb edilmiş vəsaitləri əldə edə bilirdisə bu zaman müəssisə dayanıqlı hesab edilirdi. Belə yanaşmanın mövcud olması isə onunla əlaqədar idi ki, o vaxt müəssisələr yaradılanda əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, gəlir əldə edilsin. Bazarda mövcud olan müəssisələrin hər biri bu məqsədlə fəaliyyət göstərir və azad rəqabətdə qalib gələrək öz gəlirlərini artırmağa çalışırdılar. Xüsusilə sənaye inqilabından sonra müəssisələrin iqtisadiyyatda rolu artmağa başladı. Əhalinin sayının artması və bununla da istehsal məhsullarına olan tələbatın kəskin artması istehsal sənayesinin genişlənməsinə gətirib çıxardı. Məhsul istehsalında müşahidə edilən bu artım global səviyyədə dünyanın müxtəlif ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafına və beynəlxalq ticarətin kəskin sürətdə genişlənməsinə səbəb oldu. Nəticədə müəssisələrin məsuliyyəti artdı və onların inkişafında yeni meylləri yaratdı. Fikrimizcə həmin meyllərə aşağıdakıları aid etmək olar: korporativ dayanıqlığın təmin edilməsi, korporativ sosial məsuliyyətin gücləndirilməsi, maraqlı tərəflər nəzəriyyəsinin tələblərinin reallaşdırılması, korporativ hesabatlığın gücləndirilməsi və s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

a) Normativ-hüquqi aktlar, sənədlər, təlimatlar, statistik məlumatlar

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 1995.
2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qanun və qərarlar toplusu. 2010-2015-ci illər. Bakı, 2015.
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Starteji Yol Xəritəsi. 6 dekabr 2016
5. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı, 2014.
6. Azərbaycan Respublikasında Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanun. Bakı, 1992-2015. Əlavə və dəyişikliklərlə birlikdə.
7. «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 mart 1993.
8. «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı, 29 dekabr 2012.
9. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Statistik məlumat bazası, milli hesablar. Fevral 2017.
10. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı, «Nurlan» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi,2004. 160 s.
11. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illər): tammətənli elektron nəşr. Bakı, 2010. 354 s.
12. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər): tammətənli elektron nəşr. Bakı, 2014. 188 s.
13. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2003-2014.

14. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
15. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
16. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramının (1997-2000-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı.
17. «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 iyun 1999.
18. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 25 oktyabr 2007.
19. «Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. 12 oktyabr 1992.
20. «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. 2002-2005.
21. «İri, orta və kiçik sahibkarın müəyyən edilməsi qaydaları»nın qəbulu haqqında əsasnamə Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 5 iyun 215 nömrəli qərarı.
22. «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi» 2016. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2016. Bakı, 2016. 824 s.
23. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun illik hesabatı 2016.

b) Azərbaycan dilində ədəbiyyatlar

24. Abbasov A.B. Biznesin əsasları. Bakı, 2005.
25. Sadıqov M.M. Korporativ maliyyə. Bakı 2007
26. Abbasov A.B. Sahibkarlıq fəaliyyəti: növləri, təşəkkülü və inkişaf problemləri. Bakı, 1998.
27. Abbasov A.H. Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. Bakı, 2003. 332 s.
28. Alıyev İ.H., İbadov S.A. və s. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Ağrıdağ, 1998. 396 s.
29. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. Müəssisələrin maliyyəsi. Bakı: Kooperasiya

Universiteti, 2009.

30. Bağirov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Bakı, «Nurlan», 2003. 512 s.
31. Bağirov M.M. Bank sisteminin idarə olunmasında dövlətin iştirakı. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf problemləri (Elmi-praktik konfransın materialları). Bakı, «Nağıl evi», 2003. 336 s.
32. Bağirov N. İlham Əliyevin uğurlu ekoloji siyasəti: elmi populyar ədəbiyyat. II cild. Bakı, 2015. 333 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
33. Bayramov Ə. Regional iqtisadiyyat. Bakı, 1994.
34. Bəhərçi T., Mehdiyeva V.Z., Məmmədov R.H., Quliyev T. Təbii resurslar və davamlı inkişaf. Bakı, 2008. 131 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
35. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX respublika elmi konfransının materialları. I cild. Bakı, 2015. 463 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
36. İlham Əliyevin regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda çıxışından. <http://www.president.az/articles/14135>.
37. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. Akademik Ə.M.Abbasov, i.e.d.M.M.Bağirov, i.e.d.D.A.Bağirov, i.e.d.S.Pürhani. Bakı, «Nurlan», 2005. 536s.
38. Vəliyev D. Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı, Azərbaycan Universitetinin nəşriyyatı, 1998. 382 s.
39. Əliyev Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni iqtisadi alətlərin tətbiqinin mühümlüyü // Milli maraqlar: prioritetlər və təhlükəsizlik. 2009, №12.
40. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi (monoqrafiya). Bakı, «Elm», 2007. 448 s.
41. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu. Bakı, «Elm», 2005. 352 s.
42. Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyillər və perspektiv istiqamətlər. Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2005. 538 s.
43. Ətraf mühit üzrə və inkişaf üzrə dünya komissiyası: Bizim ortaq gələcəyimiz. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sənədlər toplusu, 1984.

44. Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi (ali məktəblərdə və texnikumlarda təhsid alan tələbələr, magistrələr üçün). Bakı, ADİU-nun nəşriyyatı, 2005. 365 s.
45. Hacıyev Ş.H. Dünya iqtisadiyyatının inkişaf paradigması: Bazar və sonrası mövzusunda Avrasiya sosial elmlər forumunun məruzələr kitabı. II cild. Bakı, 2013. 333 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
46. Hüseynov T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika. Bakı, 2015. 466 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
47. Kərimov C., Gənciyev G. Dünya iqtisadiyyatı (mühazirə toplusu). Bakı, 2001.
48. Məmmədov Z.F. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı, «Qanun», 2001. 420 s.
49. Mirikli F.R. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 2015. 642 s. (ADİU_nun elektron kitabxanası).
50. Muradov Ə.C. Azərbaycan və ÜTT: xidmətlər. Bakı, 2005. 358 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
51. Məmmədova S.A. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəli təşkili və idarə edilməsində dövlət siyasətinin əsas strateji istiqamətləri». Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktiki jurnalı, 2016. №2, 235 s. (s. 59-65).
52. Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q. Maliyyə resursları və maliyyə bazarı. Bakı, 2003. 75 s.
53. Sadıqov M.M. Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri. Bakı, 2001.
54. Səmədzadə Ə. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın İnkişaf strategiyasının prioritet istiqamətləri barədə. «Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlar: ilkin nəticələr, problemlər və perspektivlər) adlı beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2003. s.160-162.
55. Səmədzadə Z.Ə. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı, 2010. 317 s.
56. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı, 2011. 542 s. (ADİU-nun elektron kitabxanası).
57. Murtuzəliyev T.F. Müəssisələrin davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə idarəetməsinin rolu. Bakı, 2010

с) Rus dilində ədəbiyyatlar

58. Артоболевский С.С. Западный опыт реализации региональной политики: возможности ограничения практического использования // Региональные исследования. №3 (18), 2008. С.3-16.
59. Ахметов Д.К. Проблемы устойчивости социально-экономического развития. Москва: Институт Экономики РАН, 2000. 295 с.
60. Бабашкина А.И. Государственное регулирование национальной экономики. Учеб.пособие. Москва: Финансы и статистика, 2005. 480 с.
61. Бабин Э.П. Внешнеэкономическая политика. Учеб.пособие. Москва: Экономика, 2006. 463 с.
62. Багиров М.М. Создание Национальной Банковской системы Азербайджана (Монография). СПбГУЭФ, 1997. 237.
63. Батаева Н.С. Публичные услуги и функции государственного управления. Москва: ТЕИС, 2002. 159 с.
64. Бобрик М.А. Финансовая устойчивость экономических субъектов. М., Финансы и статистика, 2011. 386 с.
65. Богомолов О.Т. Анатомия глобальной экономики (учеб.пособие). Москва: НКЦ «Академкнига», 2003. 216 с.
66. Валинурова Л.С. Управление инвестиционной деятельностью. Москва: КНОРУС, 2005. 384 с.
67. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами. Москва: Финансы и статистика, 1997. 800 с.
68. Велиева С.И. Экономика и управление предпринимательства. Баку, 2015. 236 с. (Электронная библиотека АГЭУ).
69. Воронин В.П., Кандакова Г.В., Подмолодина И.М. Мировое хозяйство и экономика зарубежных стран мира. Москва: Финансы и статистика, 2007. 235 с.
70. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. Москва: Логос, 2002. 432 с.
71. Гапоненко А.Л. Стратегия социально-экономического развития: страна,

- регион, город. Москва: изд-во РАТС, 2001. 224 с.
72. Генкин Б.М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук. Москва: изд-во НОРМА, 2002. 384 с.
73. Гасанов А.М. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку, 2013. 1008 с. (Электронная библиотека АГЭУ).
74. Государственное регулирование экономики / под ред. проф. Т.П.Морозовой Москва: ЮНИТИ_ДАНА, 2002. 255 с.
75. Гулиев Р. Переходная экономика Азербайджана: некоторые аспекты развития. Баку, 2007. 240 с. (Электронная библиотека АГЭУ).
76. Гутман Г. И др. Экономический рост и проблемы бедности в регионе. Москва: издательско-торговая корпорация «Дашков и К⁰), 2002. 204 с.
77. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика. СПб.: изд.СПб-го Университета Экономики и Финансов, 1992.
78. Доклад о мировом развитии 2009: Новый взгляд на экономическую географию. Москва: Весь Мир, 2009. 411 с.
79. Жуков Е.В. Инвестиционные институты. Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 199 с.
80. Ибрагимов А.И. Региональная политика развивающихся стран: эволюция идей и практика. Баку: Эльм, 1992. 172 с.
81. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. Москва, 1966.
82. Институт Экономики Переходного Периода. Научные труды № 38Р. Инвестиционная привлекательность регионов: причины различий экономической политики государства. Сборник статей под редакцией В.А.Мау, О.В.Кузнецовой (электронная версия). Москва, 2002.
83. Фетисов Г.Г. Секреты финансовой устойчивости международных монополии. Москва: Финансы и статистика, 2011. 306 с.
84. Фетисов Г.Г. Финансовая устойчивость предприятия и методология ее оценки. Москва, 2009. 394 с.
85. Масленченков Ю.С. Финансовый менеджмент банка. Москва: ЮНИТИ-

ДАНА, 2009. 399 с.

86. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальное решение. Москва, 2014. 421 с.
87. Стариков Н.В. Хаос и революции – оружие доллара. СПб: Питер, 2013. 336 с.
88. Михайлов Д.М. Мировой финансовый рынок: тенденции развития и инструменты. М., 2010. 421 с.
89. Шадрин Г.В. Экономический анализ. Учеб. пособие, МФПА, 2005. 161 с.
90. Ковалев В.В. Финансы. Учебник. М., 2011. 420 с.
91. Шермет А.Д., Шербакова Г.Н. Финансовый анализ в коммерческом предприятии. М.: Финансы и статистика, 2009. 496 с.

ç) İngilis dilində ədəbiyyatlar

92. Mishkin F.S., Global financial instability: Framework, events, issues. Journal of economic perspectives, Vol.13 №4, 1999.
93. Hoelscher D. and Marc Quintyn, 2003 A Framework for Managing Systemic Banking Crises', IMF Occasional Paper, forthcoming, Washington DC.
94. Llewellyn D.T., 2001, A regulatory regime for financial stability, Working Paper, №48, Oesterreichische National Bank, Vienna.
95. Michelle K. 2008 U.S. Auto Sales Are Worst Since 1992. Edmunds, January 5, 2009.
96. Vlasic B. Once Upon a Car: The Fall and Resurrection of America's Big Three Auto Makers: GM, Ford, and Chrysler. New York^ Harper Collins, 2011.
97. Canis B., Baird W. The role of TARP assistance in the restructuring of General Motors. CRS Report for Congress, Congressional Research, August 30 2011.
98. Matthew S. Daimler reports €1.5 billion quarterly loss. New-York Times, 2009.
99. German Government Announces Auto Industry Financial Support Package/ HIS Markit, 2009
100. A picture of EU car industry. Libray of the European Parliament, 2013.
101. Graedel T., Allenby B. Industrial ecology and sustainable engineering. Pearson / Prentice Hall, 2009.

102. Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development. UN Documents, 1986.
103. Little, Brown and Company. Managing Corporate Social Responsibility, 1977.
104. Kolk A. Sustainability accountability and corporate governance: exploring multinationals' reporting practices. Bus Start Environ 18:1, 2008.
105. Epstein M.J. Making sustainability work: best practices in managing and measuring corporate social, environmental and economic impacts. GreenLeaf Publishing, United Kingdom, 2008.